

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 121 · 2019 / 1

Ny följd, årg 98. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen.

REDAKTIONSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSEKRETERARE *Björn Badersten*

LITTERATURREDAKTÖR *Björn Östbring*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Katarina Roos*

REDAKTIONSRÅD *Katarina Barrling Hermansson*, Uppsala universitet; *Ann-Marie Ekengren*, Göteborgs universitet; *Edward Deverell*, Försvarshögskolan; *Niklas Eklund*, Umeå universitet; *Mats Lindberg*, Örebro universitet; *Karl Loxbo*, Linnéuniversitetet; *Carina Lundmark*, Luleå tekniska universitet; *Ulf Mörkenstam*, Stockholms universitet; *Peter Strandbrink*, Södertörns högskola; *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet; *Susanne Wallman-Lundåsen*, Mittuniversitetet; *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare; *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare; *Björn Östbring*, Lunds universitet, litteraturredaktör; *Katarina Roos*, Umeå universitet, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Joshua Alvarez*, Sven Eighteen

Tidskriften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2019 430 kr, enstaka nummer 100 kr. Medlemmar i

Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskriftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten) 046-222 89 45 (Östbring)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskapligtidskrift.org

TRYCK Mediatryck, Lund 2018

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig tidskrift

Statsvetenskaplig tidskrift är den svenska tidskriften för statsvetare. Tidskriften publicerar vetenskapliga uppsatser, översikter och litteraturgranskningar inom statsvetenskapens alla subdiscipliner och är därtill huvudorgan för Statsvetenskapliga förbundet (SWEPSA). Svenska är huvudspråket, men tidskriften publicerar också texter på danska och norska samt i undantagsfall på engelska av författare som inte har ett skandinaviskt språk som arbetspråk.

Statsvetenskaplig tidskrift utges av Fahlbeckska stiftelsen vid Lunds universitet, med fyra nummer per år. Tidskriften utkommer år 2019 med sin 121:e årgång. Stiftelsen leds av ett flervetenskapligt sammansatt kollegium (professorer i statsvetenskap, historia, skatterätt, förvaltningsrätt, antikens kultur och samhällsliv, nationalekonomi, ekonomisk historia, socialt arbete, sociologi och statistik). Kollegiet beslutar om tidskriftens budget och övergripande policyfrågor. Tidskriftens redaktion, som är helt fristående i publicistiska frågor, består av en redaktör, en biträdande redaktör, en litteraturredaktör och ett aktivt arbetande redaktionsråd på åtta personer som sammanträder minst två gånger per år. Redaktionsrådet utses i samråd med Statsvetenskapliga förbundet och representerar flertalet statsvetenskapliga universitetsinstitutioner i Sverige.

Samtliga artiklar kvalitetsgranskas internt av två personer i tidskriftsredaktionen. Den externa kvalitetsgranskningen, med två anonyma referees per artikel, omfattar alla publicerade artiklar utom litteraturgranskningar, kortare översikter/debattartiklar och sakkunnigutlåtanden. Författaren får i samband med redaktionens beslut om publicering/refusering ta del av utlåtanden från referees.

The Swedish Journal of Political Science

Statsvetenskaplig tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) is the Swedish journal for political scientists. The journal publishes scientific essays, review articles and literature reviews in all the subsidiary disciplines of political science and is the principle organ of the Swedish Political Science Association (SWEPSA). While Swedish is its main language, the journal also publishes texts in Danish and Norwegian and, in exceptional cases where the author does not have a Scandinavian language as his/her working language, English.

Statsvetenskaplig tidskrift is published quarterly by Lund University's Fahlbeck Foundation, and in 2019 will be issuing its 121th volume. The Foundation is led by a multidisciplinary board (professors of political science, history, fiscal law, administrative law, classical culture and social life, economics, economic history, social work, sociology and statistics), which decides on the journal's budget and overarching issues of policy. The editorial office, which is wholly independent as regards matters related to publishing, comprises an editor, a deputy editor, a literature editor, a technical editor and an active, eight-member editorial committee that meets at least twice a year. This committee is appointed in consultation with SWEPSA and represents the majority of political science faculties in Sweden.

All articles undergo an internal quality review by two members of the editorial office, and all published articles – excepting literature reviews, short review articles/opinion pieces and expert reports – an external quality review by two anonymous referees per article. Once the editorial office has made its decision to publish or reject a paper, a referees' statement will be sent to its author(s).

Innehåll 2019 / 1

Uppsatser

MAGNUS DAHLSTEDT, SIMON HÄRNBRO & VIKTOR VESTERBERG

Kringfläckande främlingar då och nu. Om fattigdom och rörlighet i genealogisk belysning 5

LAMBROS ROUMBANIS Forskningsfinansiering med hjälp av slumpen?

En studie av peer review och lotteri som två olika urvalsmetoder vid fördelning av anslag 23

FREDRIKA BJÖRKLUND Vilken roll spelar risk i tillit? En diskussion om

begreppet generaliserad tillit 45

TERENCE FELL, BOZENA GUZIANA & INGEMAR ELANDER Klass, rumslig

segregation och livskvalitet i två svenska städer 65

Jubileumsessä

ERIK BENGTTSSON Kontinuitet eller diskontinuitet i den svenska

jämlikhetens historia 97

Översikter och meddelanden

ROLF HUGOSON Uppfanns idéanalysen av Herbert Tingsten? 111

EVERT VEDUNG Uppfanns statsvetenskaplig idéanalys av Herbert Tingsten?

Kommentar till Rolf HugoSON 116

Statsvetenskapliga förbundet

KATARINA ROOS Förbundets årsmöte i Malmö och utvärdering av

statsvetenskaplig forskning i Norge 121

Litteraturgranskningar

- Andersson, Gunnar, Brante, Thomas & Edling, Christofer (red.): *Det personliga är sociologiskt: 14 professorer om svensk sociologi*.
Anmälan av Benny Carlson.....127
- Sofia Littmarck: *Barn, föräldrar, välfärdsstat. Den politiska debatten om föräldrautbildning och föräldrastöd, 1964–2009*.
Anmälan av Åsa Lundqvist.....130
- Sverker Gustavsson, Claes-Mikael Jonsson & Ingemar Lundberg: *Vad krävs för att rädda demokratin?*
Anmälan av Mikael Spång.....136

**Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.org
Där finns bl. a.:**

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Kringfläckande främlingar då och nu

Om fattigdom och rörlighet i genealogisk belysning

Magnus Dahlstedt, Simon Härnbro & Viktor Vesterberg

Roving strangers then and now – a genealogical inquiry on poverty and mobility

In this essay, we conduct a genealogical inquiry, shedding light on the classical social political problem concerning the mobility of people living in poverty. The aim is to problematize the contemporary debate about poverty and mobility by genealogically tracing the contemporary category of marginalized EU-migrants, relating this to how the so-called gypsy-issue was formulated in the 1950s and the vagrancy debate in the 1920s. Empirically we focus governmental reports from these time periods. Our main findings are that the mobility of poor people today and in the 1920s are understood from a moralizing standpoint, positioning the poor as not belonging to the Swedish national welfare state. In contrast, this issue was in the 1950s understood as a welfare concern for the expanding state. The political solution in the 1950s was inclusion by assimilation, whilst today and in the 1920s, the solution is a will to exclusion.

You're a part of my soul
It's clear for all to see
Oh no, no, no, I am you
Gypsy you're inside of me

– Mercyful Fate, *Gypsy*

Inledning

I Sverige har under senare år en alltmer synlig fattigdom, som inte minst representeras av ”fattiga EU-medborgare”, väckt omfattande politisk debatt (se t.ex. Dahlstedt 2016; Swärd 2017). Debatten har kretsat kring en av välfärdsstatens kärnfrågor, nämligen den om tiggeri och vem som egentligen ska ha rätt att höra till samhällsgemenskapen och därmed ges möjlighet att utnyttja dess rättigheter. Frågan rör det som inom samhällsvetenskaplig forskning under lång

Magnus Dahlstedt, Simon Härnbro, och Viktor Vesterberg är verksamma vid Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier (ISV), Linköpings universitet.

E-post: magnus.dahlstedt@liu.se; simon.harnbro@liu.se; viktor.vesterberg@liu.se

tid har diskuterats i termer av medborgarskap, det vill säga individens relation till staten, en relation som innebär medlemskap i samhällsgemenskapen (jfr Marshall 1950). Frågan om medborgarskap har fått förnyad aktualitet i och med att EU-medborgare har rätt att röra sig fritt inom den Europeiska unionen. Inte minst har frågan om medborgarskap aktualiserats efter EU:s utvidgning i Östeuropa (Woolfson 2007). Möjligheten för EU-medborgare att röra sig fritt inom unionens gränser, att studera och att söka arbete har runtom i EU:s medlemsstater väckt omfattande debatt om riskerna för urholkning av exempelvis trygghetssystem och arbetsrättsliga regleringar (se t.ex. Hansen & Hager 2010; Schierup & Jörgensen 2018). Ett exempel på denna debatt var dåvarande statsminister Göran Perssons farhåga om en förestående ”social turism”, som en följd av EU:s östutvidgning (*Aftonbladet* 2003-11-21). Med EU:s utvidgning såg Persson framför sig en anstormning av EU-medborgare från de nya medlemsstaterna, en synpunkt som kom att väcka ett upprört meningsutbyte.

En stor del av diskussionen om fattigdom och fattiga människors rörlighet i Sverige liksom i andra delar av Europa, har på senare tid fokuserat specifikt på människor från Östeuropa. Inte sällan är det tiggande EU-medborgare med romsk bakgrund som stått i förgrunden. ”Romer”¹ har här kommit att bli något av en symbol för de fattiga människornas ambulerande tillvaro som någonting problematiskt, som kräver åtgärder av olika slag (jfr Hansson 2015; Yildiz & de Genova 2017; van Baar 2018).

Genom att anlägga ett historiskt perspektiv kan vi se att frågan om rörlighet hos fattiga har betraktats som ett problem under lång tid, om än på olika sätt (jfr Edman 2008). Mot slutet av 1800-talet kan vi till exempel se att det i Sverige liksom runtom i Europa fördes en mycket omfattande debatt om den så kallade *sociala frågan*, som kretsade kring den allt mer utbredda och synliga fattigdomen (Ulmestig 2007). De fattigas rörlighet utgjorde här ett problem för den framväxande nationalstaten som en till synes självklar och väl avgränsad plats där människor hade sin naturliga hemvist (Malkki 1997; Tesfahuney 2001). Enligt en nationalstatlig tankemodell, eller *the national order of things*, som Liisa Malkki (1997) har benämnt den, kom fattiga människors rörlighet – som då benämndes lösdriveri – att ses som ett allvarligt hot mot nationalstatens sociala ordning, baserad på principerna om bofasthet och att var människa har ”sin” plats. Välfärdsstatens utveckling har ägt rum inom ramen för denna nationalstatliga tankemodell. Detta har inneburit att nationalstatens principer för in- och exkludering, det vill säga tillhörighet till samhällsgemenskapen, har format välfärdsstatens sätt att fördela rättigheter/skyldigheter och erbjuda

1 I följande uppsats används en rad olika termer för att åskådliggöra hur rörlighetens problem har beskrivits i olika tider – däribland romer, EU-medborgare, zigenare, tattare, lösdrivare och resande. Dessa termer används utifrån sina respektive historiska sammanhang, som uttryck för skapandet av den rörliga människan som avvikande och hotfull. För att markera att dessa termer inte är neutrala, sätts de löpande inom citattecken.

medborgarna olika former för deltagande (jfr Lister 2002, 2003; Yuval-Davis 2011).

De fattiga människornas rörlighet som problem är dock inte längre enbart en fråga för nationalstaten. Även om en nationalstatlig logik fortfarande gör sig gällande, så formas den av en EU-politisk kontext, inte minst med EU:s princip om fri rörlighet. Eftersom de fattiga inom den Europeiska unionen har laglig rätt att röra sig fritt inom dess gränser och uppehålla sig i andra medlemsstater (efter tre månader visserligen under förutsättning att de försörjer sig själva), förändras synen på de fattigas rörlighet som problem. Möjligheten till fri rörlighet utgör en utmaning för nationalstatens former för tillhörighet och principer för rättigheter och skyldigheter, det vill säga medborgarskap. EU:s öppenhet och fria rörlighet för alla EU-medborgare aktualiserar därmed en rad viktiga frågor om EU-medborgares tillhörighet och välfärd, vem som egentligen tillhör samhällets gemenskap, vilket land som ansvarar för medborgares välfärd och huruvida det finns någon gemensam fattigdomspolitik inom EU.

Syftet med uppsatsen är mot bakgrund av denna relation mellan välfärd och en nationalstatlig logik att undersöka hur fattiga människors rörlighet har framställts som ett välfärdsstatligt problem vid olika tider. Poängen med denna undersökning är att rikta den huvudsakliga uppmärksamheten mot nutiden, där skeenden i det förflutna undersöks för att ge perspektiv på just det som sker idag. I uppsatsen undersöker vi därför hur fattiga människors rörlighet – och närmare bestämt fattiga som har setts som ”främmande” – har framställts som ett problem i tre olika tidsperioder: 1920-talet, 1950-talet respektive 2010-talet. För att rikta fokus mot vår tid, eller närmare bestämt 2010-talet, så disponeras analysen i omvänd ordning, jämfört med en kronologisk historieskrivning. På vilket sätt framställs fattiga människors rörlighet som ett viktigt välfärdsstatligt problem vid dessa olika tidpunkter? Vad kan dåtidens sätt att framställa fattiga människors rörlighet som problem säga oss om nutida debatter om ”fattiga EU-medborgare”?

Med utgångspunkt i Foucaults tankar om relationerna mellan makt och kunskap och olika sanningsregimers uppkomst gör vi i uppsatsen en *genealogisk* analys. Med ett sådant förfarande vill vi kunna kontrastera nutida politiska problembeskrivningar med tankefigurer i det förflutna (jfr Foucault 1980, 1994). En viktig poäng med en genealogisk analys är att undersöka de förgivettagna antaganden som ligger till grund för samtida framställningar av fattiga människors rörlighet som problem för välfärdsstaten. Med start i 2010-talet rör vi oss bakåt i tiden till 1950- respektive 1920-talet. I varje period undersöker vi en statlig offentlig utredning som behandlat frågan om fattiga människors rörlighet, som en avgörande fråga för välfärdsstaten att ta sig an, nämligen *Framtid sökes* (SOU 2016:6), *Zigenarfrågan* (SOU 1956:43) och *Förslag till lag om lösdrivares behandling* (SOU 1923:2). Dessa tre utredningar har valts ut för fördjupad analys därför att de behandlar *de fattiga som rör sig* som ett

välfärdsstatligt problem, med specifikt fokus på olika grupper av fattiga som ansetts ”främmande”. De kategorier av fattiga som lyfts fram som problem i respektive utredning benämns på olika sätt, på 2010-talet ”EU-medborgare”, på 1950-talet ”zigenare” och på 1920-talet ”tattare”. Samtliga kategorier har det gemensamt att de beskriver både individerna och gruppen som ”främmande” i relation till en svensk nationell gemenskap och därtill som problematiska för välfärdsstaten, om än på olika sätt. I vår genomgång av materialet lyfter vi fram såväl likheter som skillnader mellan hur dessa kategorier av fattiga beskrivs som problem för välfärdsstaten. Analysen inleds som sagt med 2010-talet och den offentliga utredningen *Framtid sökes* (SOU 2016:6).

”Den fattiga EU-medborgaren” som moraliskt problem

År 2016 presenterades utredningen *Framtid sökes* (SOU 2016:6). Utredningen innehåller ett antal förslag om hur situationen för ”utsatta EU-medborgare” kan hanteras, och i den förs ett resonemang om den synliga fattigdomen i Sverige på 2010-talet, som främst är kopplat till EU:s inre rörlighet och fattigdom i andra länder. De migranter som beskrivs i utredningen porträtteras inte sällan som ett problem som behöver åtgärdas.

I utredningen framställs de ”utsatta EU-medborgarna” som en mer eller mindre homogen kategori, bestående av ”romer” från främst Rumänien, som olovligt bosatt sig i Sverige för att tjäna sitt uppehälle genom tiggeri.

Utsatta EU-medborgare som sitter på gator och torg och ber om pengar är, sedan åtminstone hösten 2012, ett fast inslag i gatubilden på en rad små och stora orter runt om i Sverige. [...] I de fall de är romer – vilket är en majoritet av gruppen – finns en historia av diskriminering i ursprungsländerna som lett till marginalisering och sämre tillgång till medborgerliga rättigheter. När de tar sig hit handlar det om en önskan att skapa bättre materiella förutsättningar för sig och sina barn (s. 19–20).

Utredningen betonar vid upprepade tillfällen att detta levnadssätt inte är förenligt med ett gängse liv i Sverige eller ens lagligt med svenska mått mätt. I följande citat framställs de ”utsatta EU-medborgarna” som något av en fara för Sverige.

När utsatta EU-medborgare började sova i gatumiljö och bygga boplatser på grönområden och skogsmark saknade det svenska samhället tillräcklig beredskap för hur situationen skulle hanteras. I ett land med hög nivå på välfärd där vi systematiskt arbetat för att få bort hemlöshet och kåkstäder var vi ovana vid att möta sådan utsatthet och fattigdom (s. 62).

I citatet tangerar utredningen den *sociala frågan*, som vi i Sverige betraktat som avklarad, genom bygget av ett fungerande välfärdssystem. Enligt denna beskrivning framstår "fattiga EU-medborgare" som avvikande, som inte tillhörande "oss", den svenska nationella gemenskapen. Ett återkommande inslag i utredningen handlar om att "utsatta EU-medborgare" är en kategori som inte ska särbehandlas i lagens ögon, i synnerhet inte när det gäller boende.

Nedskräpning är kriminaliserat enligt miljöbalken. Även skadegörelse är ett brott. Att utträtta sina behov offentligt är också straffbart. [...] I samband med de illegala boplatserna. [...] har det förekommit att individer gjort sig skyldiga till de nu beskrivna brotten. [...] Svensk polis får inte särbehandla individer (s. 68).

I citatet ser vi att de "utsatta EU-medborgarnas" prekära boendeförhållanden och livsvillkor tenderar att göras till en polisiär fråga – olaglig nedskräpning, olagliga boplatser med mera. Å ena sidan åberopas här också likabehandling som en strategi för att legitimera polisiära ingripanden – svensk polis särbehandlar inte. Å andra sidan uppmuntras myndigheter inte sällan att betrakta just "romer" som en särskilt utsatt grupp, i behov av särskilda åtgärder (Vesterberg 2016).

I citatet nedan ser vi tydligt hur synen på de "fattiga EU-medborgarnas" vistelse i Sverige är kopplad till huruvida de på ett önskvärt vis anses kunna bidra till samhällsnyttan, om de kan vara ekonomiskt närande.

Så länge en arbetssökande EES-medborgare kan styrka att han eller hon söker arbete och att det föreligger en reell möjlighet till anställning har personen rätt att uppehålla sig i Sverige. [...] Individer som försörjer sig genom tiggeri [...] anses normalt sett inte ha en reell möjlighet till anställning (s. 43).

Här beskrivs "fattiga EU-medborgare" utifrån deras rörlighet och utsatthet på arbetsmarknaden som ett icke önskvärt inslag i Sverige eftersom de försörjer sig genom tiggeri och anses vara långt ifrån anställningsbara. Fattiga människors rörlighet definieras här som ett bekymmer i moraliskt hänseende, i fråga om hur "EU-medborgare" *bör* förtjäna sitt uppehälle. Kopplat till detta kan vi också se en tydlig idé om att "fattiga EU-medborgare" inte ses som hemmahörande i den svenska nationella samhällsgemenskapen. I utredningen framkommer att "utsatta EU-medborgare som bedöms sakna uppehållsrätt [...] inte har sin egentliga hemvist i Sverige" (s. 57 f.). Denna vilja till exkludering blir särskilt framträdande när ett så kallat *nödbistånd* som kan beviljas för hemresor diskuteras. Målet med nödbiståndet kan tolkas som att de "utsatta EU-medborgarna" ska förmås att exkludera sig själva ur den svenska nationella gemenskapen, genom ersättning för en resa till den plats där de anses höra hemma – att återvända till sina "hemländer". Samtidigt som likhet inför lagen betonas i utredningen, understryks det att lagen bör tolkas så att "fattiga EU-medborgare" som

inte är anställningsbara inte har rätt till annat än nödbistånd för akuta behov och hemresor.

De ”fattiga EU-medborgarnas” rörlighet beskrivs återkommande, å ena sidan som ett *bekymmer* för värdlandet och, å andra sidan, som ett *ansvar* för ”hemlandet”. Exempelvis handlar ett av utredningens förslag om att medföljande barn till dessa EU-medborgare ska ges ytterst begränsad rätt till skolgång i Sverige. Principen är här att barnen ska gå i skolan i sina ”hemländer” och inte i Sverige. Enligt utredningen gäller det att sända en tydlig signal om detta för att inte fler ”utsatta EU-medborgare” ska ta med sig sina barn till Sverige (s. 50). Vidare beskrivs i utredningen situationen i tiggarnas ”hemländer” som problematisk.

Asfaltsvägen slutar vid gränsen till de romska områdena. De sämsta husen är dragiga och illa byggda, på femton kvadratmeter kan det bo en familj med många barn, utan vatten och avlopp. [...] I ett hus [...] levde fem minderåriga. [...] I ett annat hus, som såg ut att vara byggt av lera, bodde en familj med åtta barn (s. 31 f.).

Därefter görs en liknelse med Sverige där Rumänien beskrivs som ett Sverige ”för åtta decennier sedan” (s. 32). Sverige kommer härmed att utgöra en slags önsketillstånd i kontrast till vilket Rumänien och särskilt det prekära tillstånd som råder i ”de romska områdena” framstår som både underutvecklat och inhumant. De bekymmer som fattigdomen utgör ses dock inte som något för Sverige att ta ansvar för. Huvudlinjen är i stället att inte uppmuntra eller underlätta för de ”utsatta EU-medborgarna” att söka sig till eller uppehålla sig i Sverige. Den hjälp som kan ges ska i stället erbjudas i hemlandet (s. 94).

Den bild som utredningen presenterar av fattiga människors rörlighet som problem för välfärdsstaten framhåller betydelsen av en mer restriktiv välfärdspolitisk hållning till de ”fattiga EU-medborgarna”. En alltför generös hållning till dessa fattiga ses nämligen som alltför kostsam och riskerar i förlängningen att få fler fattiga att söka sig till Sverige för att ta del av de rättigheter som erbjuds. Det huvudsakliga budskap som förmedlas av utredningen är att de ”fattiga EU-medborgarnas” välfärd primärt är hemländernas ansvar och inte välfärdsstaten Sveriges.

Denna problembeskrivning bygger på ett antal tankegångar som tillsammans får de ”fattiga EU-medborgarna” att framträda som en avvikande och hotfull kategori av fattiga. Vi har framför allt pekat på hur de ”fattiga EU-medborgarna” ses som problematiska framför allt i moraliskt hänseende – enligt den beskrivning som ges utgör de ett problem därför att de inte är fattiga på rätt sätt. De tigger, stryker omkring, är smutsiga, det vill säga följer inte rådande normer för önskvärdt uppträdande genom att anstränga sig för att göra rätt för sig. I utredningen är det framför allt en grupp som får gestalta de fattigas rörlighet som moraliskt problem, nämligen ”romerna”.

Utredningens sätt att problematisera de fattigas rörlighet i de ”fattiga EU-medborgarnas” gestalt kan ses i ljuset av ett skärpt tonläge i den socialpolitiska debatten i 2010-talets Sverige, där hårdare krav riktade mot utsatta grupper i samhällets stått i förgrunden (jfr Dahlstedt & Lalander 2018). Samtidigt som utredningen återspeglar tonläget i en samtida politisk debatt ger den uttryck för tankegångar som känns igen från historien. Idén om att sända tydliga signaler för att undvika de problem som synlig fattigdom för med sig har förekommit tidigare, om än i något annorlunda form. Inte minst när det gäller just ”romer”. Om vi blickar tillbaka i historien kan vi se att det i utredningen är möjligt att identifiera spår som känns igen, men också sådant som skiljer sig från 2010-talet. I det följande ska vi rikta fokus mot en annan tidsperiod och en annan utredning, nämligen 1950-talet och det som då benämndes ”zigenarfrågan”.

”Zigenaren” som välfärdsproblem

Om vi riktar uppmärksamhet mot 1950-talet och den offentliga utredningen *Zigenarfrågan*, så kan vi se en stark framtidsoptimism och en tro på välfärdsstatens möjligheter att lösa samhällets utmaningar och att förbättra medborgarnas levnadsvillkor. 1950-talet var också en period då välfärdsstatens insatser riktad mot ”zigenare” förändrades. Strävan var att de skulle assimileras och bli en del av folkhemmet, genom strukturella satsningar på utbildning, bostäder och arbete (jfr Montesino Parra 2002; Selling 2013; Montesino & Olsson Al Fakir 2015). På 1950-talet fördes en omfattande socialpolitisk debatt om den så kallade zigenarfrågan, som först och främst utgjorde ett *välfärdspolitiskt* problem, till skillnad från 2010-talet, då de ”fattiga EU-medborgarnas” rörlighet snarast framställs som ett *moraliskt* problem, och som ett ansvar för deras ”hemländer”.

Att inkludera ”zigenarna” i folkhemmet sågs dock inte som någon enkel uppgift för myndigheterna, utan de ansågs utgöra ett i allra högsta grad besvärligt problem för välfärdsstaten att hantera. Det är i detta sammanhang som den statliga offentliga utredningen *Zigenarfrågan* (SOU 1956:43) kom till.

I *Zigenarfrågan* beskrivs situationen för ”zigenare” som ytterst prekär. De huvudsakliga, traditionella inkomstkällor som ”zigenarna” haft beskrivs i utredningen som på tillbakagång. I utredningen argumenteras det för att ”zigenarnas” levnadsvillkor och levnadsstandard, i en allt större omfattning har kommit att avvika från övriga medborgares. En av målsättningarna med *Zigenarfrågan* var att föreslå effektiva åtgärder för hur man skulle kunna få bättre kontroll över de så kallade ”ambulerande zigenarna” genom bland annat nationell registrering. ”Zigenarna” utgjorde här en särskild utmaning för välfärdsstatens ambition att höja hela befolkningens levnadsstandard. Vid en folkräkning som presenteras i utredningen registrerades cirka 500 personer som ”ambulerande”, boendes i tält, husvagnar eller andra temporära bostäder. Detta låter kanske inte som särskilt många, men i stort sett varje individ tillhörande denna

kategori sågs som ett allvarligt hot mot den rådande ordningen och som ett välfärdspolitiskt problem i statens ögon vid denna tid (Montesino Parra 2002). I relationen till de bredare välfärdspolitiska ambitioner som fanns vid denna tid, med viljan att skapa en universell välfärd för alla, utgjorde alltså "zigenarnas" socioekonomiska situation ett allvarligt politiskt bekymmer. Den politiska ambitionen var att normalisera dem genom assimilering och tonen kring detta var positiv när man talar om de "bosatta zigenarna".

Sveriges ca 230 bofasta zigenare har anpassat sig förvånansvärt väl i samhället. Överlag tycks de ha godtagits av sin omgivning, på arbetsplatser såväl som i grannelag. Många av dem talar med stor entusiasm om sin nya ställning som bofasta medborgare (s. 140).

"Zigenarfrågan" var alltså uppdelad mellan de bofasta, som kunde ses som mer eller mindre assimilerade och på så vis normaliserade, och de kringflackande "ambulerande zigenarna" som sågs som att de klamrade sig fast vid den traditionella nomadiska kulturen. I själva verket var det den ambulerande livsstilen i sig som sågs som den stora avvikelser från majoritetssamhället:

Den fåtaliga zigenarbefolkningen har i vårt land, liksom vanligtvis också i andra länder med zigenarminoriteter inom sina gränser, kommit att intaga en markerad särställning gentemot den övriga befolkningen. Framför allt visar sig denna särställning i zigenarnas ambulerande livsföring samt deras avvikande levnadsvanor över huvud (s. 11).

Klyftan mellan bofasta och ambulerande underströks således ytterligare och myndigheterna visade stor oro för de som inte var villiga att anpassa sig till majoritetssamhällets rådande normer. Oron bestod bland annat i att de "kringflackande zigenarna" (SOU 1956:43, s. 7) skulle hamna på efterkälken och på så vis gå miste om de stora utvecklingsmöjligheterna och den välfärd som samhället erbjöd:

Endast de zigenare som lämnat den typiska zigenartillvaron och övergått till bofasthet och ordnade förhållanden över huvud, kan genom sina i allmänhet förbättrade ekonomiska förhållanden sägas ha nått ett visst mått av bekymmerslöshet [...]. För de zigenare, som fortfarande ambulerar på traditionellt sätt, synes nöd och umbäranden vara det i huvudsak utmärkande draget och alls inte frihet och bekymmerslöshet. Dessvärre synes de ambulerande zigenarnas belägenhet också bli allt sämre för vart år som går. Medan utvecklingen åt andra människor säkerställt stigande kulturell och ekonomisk standard samt ökad social trygghet, har den för de ambulerande zigenarnas del närmast inneburit motsatsen (s. 12 f.).

Den ambulerande livsstilen sågs alltså som roten till många av de sociala problemen som sammankopplades med "zigenare" under 1950-talet. En av de mer framträdande utmaningarna handlar här om utbildning för de "ambulerande zigenarnas" barn. Att dessa kunde beredas tillgång till offentlig skolgång formulerades som ett av de mest akuta bekymren att lösa. Mer konkret diskuteras i utredningen den utbredda analfabetismen bland "zigenare".

Det är alldeles självklart att analfabetismen utgör ett mycket svårt handikapp för människor i vårt moderna och komplicerade samhälle. Förutom det personliga hinder det innebär för vederbörande genom påtvingad isolering, betyder också oförmågan att läsa och skriva starkt begränsad valfrihet i fråga om yrken och utkomstmöjligheter (s. 51).

Frågan om analfabetism beskrevs som en generationsfråga. Eftersom barnen på den tiden hade inkluderats i den obligatoriska skolgången antogs det att analfabetismen med tiden skulle "lösa sig själv", när dessa barn växte upp.

Den förväntade livslängden för "de ambulerande zigenarna" var en annan anledning till djup oro för politikerna under 1950-talet, eftersom den var betydligt lägre än för befolkningen i allmänhet. Denna oro gällde, som så mycket annat, framför allt de "ambulerande zigenarna". Myndigheterna kunde konstatera att

luftrörskatarrer och förkylningssjukdomar i särskilt hög grad grasserar bland dessa zigenare och framför allt bland barnen har dock kunnat konstateras såväl av utredningens ledamöter som av andra iakttagare. Att i vart fall en kraftig förslitning av detta befolkningsmaterial äger rum är alldeles uppenbart. Ett studium av åldersfördelningen bland zigenarna ger vid handen, att medellivslängden bland dessa är betydligt kortare än bland befolkningen i övrigt (s. 13).

I utredningen var frågan om hälsa och sjukdom starkt kopplad till den ambulerande livsstilen i sig. Deras bristfälliga, kalla och dragiga bostäder sågs som källan till de sjukdomar som återfanns bland de "ambulerande zigenarna". Detta blir intressant i relation till dagens problembilder. För personer som bott länge i Sverige är inte kalla och dragiga hem som något reellt bekymmer, men en utbredd ohälsa bland dagens "romer" ses fortfarande som en utmaning (Vesterberg 2016). De kalla och dragiga bostäderna utgör dock, som vi sett, ett påtagligt problem i de länder där "fattiga EU-medborgare" idag anses höra hemma. Oskäligen och undermåliga boendeförhållanden finns även i Sverige och utgör också idag ett framträdande bekymmer bland "fattiga EU-medborgare" från Östeuropa där det rapporteras om människor som bor under broar, i bilar eller i olika tält- och husvagnsläger (SOU 2016:6).

Sammantaget kretsade utredningens problembeskrivning kring frågan om hur "zigenarna" skulle assimileras i den svenska välfärdsstaten. Rörligheten sågs som något problematiskt i sig, men kom att bli särskilt allvarligt därför att många av "zigenarna" dessutom var fattiga och inte satta i produktivt arbete. Liksom de "fattiga EU-medborgarna" på 2010-talet beskrevs "zigenarna" som en problemkategori, en del av befolkningen som befann sig utanför det välordnade samhällets gemenskap. Gemensamt för båda tiders beskrivning av *fattiga människors rörlighet som problem för välfärdsstaten* är att de är fattiga och rörliga, men inte minst att de anses "främmande" i relation till en svensk nationell gemenskap. I den meningen finns det en likhet mellan 2010-talet och 1950-talet. Men om problemet på 2010-talet först och främst tolkades i moraliska termer, så sågs det på 1950-talet huvudsakligen som ett välfärdspolitiskt problem. Lösningen var assimilering, att "zigenarna" skulle inordnas i den svenska välfärdsstaten. Sådan assimilering ansågs möjligt endast om de övergav sitt "ambulerande zigenarliv", blev bofasta och tog del av de möjligheter som samhället erbjöd, i en tid präglad av stor framtidsoptimism. Utredningens samtidsbeskrivning var med andra ord inriktad på strukturella lösningar som utbildning, bostäder och arbete (Selling 2013).

Om vi kontrasterar 1950-talets utredning med den från 2010-talet, så kan vi se att det inte bara är fråga om olika sätt att se på fattiga människors rörlighet som problem – moraliskt eller välfärdspolitiskt. På 1950-talet var de fattigas rörlighet i form av "zigenarna" och deras "ambulerande livsstil" ett problem för nationalstaten och dess välfärdssystem därför att de – även om de var "främmande" – trots allt sågs som en del av välfärdsstatens ansvar. Till skillnad från denna beskrivning så framställs de "fattiga EU-medborgarna" på 2010-talet som ett ansvar för en *annan* välfärdsstat än den svenska. Utmaningen är inte först och främst inifrån utan utifrån kommande.

"Tattaren" som rasproblem

På 1920-talet fördes, liksom på 2010- och 1950-talen, en omfattande debatt om "fattiga människors rörlighet" som samhällsproblem. Om detta problem på 1950-talet beskrevs med orden "kringflackande" och "ambulerande" så benämndes det på 1920-talet i termer av "lösdriveriet". Gemensamt för samtliga problembeskrivningar är den till synes oplanerade och oreglerade rörligheten som ställs i kontrast till bofasthetens och den reglerade välfärdsstatens ordning. På 1920-talet riktades särskilt fokus mot "zigenare" och "tattare" (Catomeris 2004).

En statlig offentlig utredning som tog sig an lösdriveriet på 1920-talet var 1923 års *Förslag till lag om lösdrivares behandling* (SOU 1923: 2). Utredningen beskriver lösdriveriet som ett allt mer utbrett och alarmerande hot där "åtskilliga personer börjat ströva omkring och sedan fortsatt med ett kringstrykande

levnadssätt. En grupp landstrykare, som särskilt bör beaktas är den, som omfattar tattare och zigenare..." (s. 80). I utredningen definieras problemet i termer av "arbetsovillighet": "det är den arbetsovillige, som lagen vill hindra från att stryka omkring och bereda sig sitt livsuppehälle genom att utnyttja den bofasta befolkningens givmildhet och godtrogenhet samt sålunda själv undgå att arbeta därför" (s. 81). Rörlighet bland de som exempelvis *söker arbete* ses därmed inte som ett bekymmer. "Arbetsovilligheten i förening med medellöshet skapar av den kringstrykande personen en samhällsskadlig individ" (s. 81). I utredningen framträder därmed en generell hotbild, där oviljan att arbeta och göra rätt för sig bland de människor som rör sig runtom i samhället utgör ett växande problem, som riskerar att på sikt utgöra en säkerhetsrisk:

Lättja, vanart och tiggeri fostra enligt allmänna moraliska lagar lätteligen brottsliga böjelser och leda icke sällan till rubbningar av rättsordningen. De som gjort sig skyldiga till dylika förseelser kunna därför med skäl befaras vara för allmän säkerhet eller enskild rätt vådliga och en mot dem riktad preventiv lagstiftning äger i nämnda farhåga sitt berättigade (s. 43).

Liksom på 2010-talet beskrivs här rörlighetens hot i moraliska termer, som riskerar att spridas om inte särskilda åtgärder vidtas. I utredningen pekas två kategorier av lösdrivare fram som särskilt samhällsfarliga, "tattare" och "zigenare":

Det kringstrykande levnadssätt, som särskilt en stor del av taternas föra, innebär en verklig samhällsfara och inom vissa orter ett avsevärt men för den bofasta befolkningen, vars anspråk på att vara fredad från ett obehörigt inträngande i hus och hem därigenom kränkes (s. 84).

De "kringstrykande" som definieras som "tattare" ställs här, liksom på 1950-talet, i kontrast till "den bofasta befolkningen", som uppges hotade och i behov av att fredas från "obehörigt inträngande". En central utgångspunkt för den argumentation som förs i utredningen är den rashygieniska ansats som vid denna tid var rådande. I linje med denna ansats beskrivs lösdriveriet inte bara som en moralisk, utan som del av en bredare rasbiologisk problematik, där det är den "svenska folkstammens" fortlevnad som står på spel:

Ur rashygienisk synpunkt hävdas, att dessa individers inblandning i den svenska folkstammen innebär en försämring av vår folkras. Härmed må nu vara hur som helst, ty i stort sett saknas för närvarande möjligheter att förhindra detta. Då det i de flesta fall gäller svenska medborgare, kan utvisning av dem icke äga rum. Lika litet låter det sig göra att genom några andra direkta eller indirekta åtgärder utrota dem (s. 85).

Vi kan här se hur de hotfulla kringstrykande beskrivs som ett slags inre hot i relation till "den svenska folkstammen". Enligt beskrivningen riskerar de kringstrykande att urholka "vår folkras". Sverige och de bofasta svenskarna framstår här som överlägsna de farliga och underutvecklade "zigenarna" och "tattarna". Utredningen noterar svårigheterna att hantera denna risk och noterar kallt att vare sig utvisning eller utrotning utgör en reell lösning. I beskrivningen av denna rashygieniska hotbild görs en rasbiologisk distinktion mellan "tattare" och "zigenare".

Enligt den mening, som allmännast omfattas, utgöra tattarna en blandras mellan zigenare och svenskar, vanligen barn av en zigenare och svensk kvinna. Därav förklaras, att tattarna delvis ingått gemenskap med samhället och så småningom assimileras med detta, under det att zigenarna bibehållit sin avskilda ställning. För zigenarnas inordnande i samhället finnas alltså ej samma förutsättningar (s. 89).

Både "tattare" och "zigenare" framställs som problematiska, om än på olika sätt. Eftersom de är en "blandras" ses "tattarna" som en del av samhällsgemenskapen, eller åtminstone som möjliga att assimileras i densamma. "Zigenarna", däremot, ses som främmande och utanför och därför anses de i praktiken vara omöjliga att integrera i det svenska samhället. Med anledning av detta beskrivs "zigenarna" genomgående som den verkliga roten till det som vid den här tiden benämndes "tattarproblemet", det vill säga det växande hot som en allt större befolkning bestående av "tattare" sägs utgöra.

Vad angår tattarnas och zigenarnas förhållande till varandra, må här anmärkas, att de i Sverige bilda två från varandra tämligen skarpt skilda folkgrupper. Under det att zigenarna i regel bibehållit sina gamla vanor och leva såsom en isolerad folkgrupp, framträda tattarna åter, vilka vanligen anses såsom avkomlingar av zigenarna, såsom en del av den svenska folkstammen (s. 321).

I utredningen jämförs också situationen i Sverige med den i en rad andra länder och utredarna drar därav slutsatsen att "zigenarna" utgör ett "olösligt problem".

I en del främmande länder hava zigenarna dock blivit bofasta, t.ex. i Rumänien och Ungern. Kommittén befarar emellertid, att det svårligen skall lyckas att i vårt land åstadkomma något dylikt. Därtill finnas alltför få anknytningspunkter mellan zigenarnas nomadliv och den svenska befolkningens förhållanden. Då zigenarnas inordnande i samhället hos oss synes vara ett olösligt problem, är enda utvägen att på ett eller annat sätt få zigenarna ur landet. Då de flesta av dem torde vara svenska undersåtar och i

allt fall deras medborgarrätt i annat land svårligen låter sig bevisa, kan deras försvinnande ur landet icke nås på annat sätt, än att så starka inskränkningar läggas på deras rörelsefrihet, att de finna med sin egen fördel förenligt att lämna landet och utvandra till ett land med för dem gynnsammare förhållanden (s. 89).

Till skillnad från 1950-talet är lösningen inte att inordna "zigenarna" i samhället genom att förmå dem att ge upp sin ambulerande livsstil. Den egentligen enda lösning som utredningen presenterar på nomadproblemet är avvísning. I den meningen kan vi här se en annan parallell till det sätt på vilket "fattiga EU-medborgares" rörlighet ses som ett problem på 2010-talet och hur detta problem kan mötas genom repatriering. När det gäller "tattarna" identifieras emellertid andra åtgärder, däribland sterilisering och internering:

Mot en eller annan individ, som gjort sig skyldig till svårartade brott eller lider av sinnessjukdom m.m., kan man törhända med vetenskapens och rättens utveckling tänka på ett oskadliggörande i en eller annan form för att hindra honom eller henne att sätta nya individer i världen (sterilisering) eller en livslång internering. Kanske äro sådana individer till ett jämförelsevis stort antal att finna bland tattarna och, i den mån ett ingripande under dylika former kan ske, underlättas därigenom lösningen av tatarfrågan. I större utsträckning lär det emellertid icke kunna ske. Det återstår alltså ingen annan möjlighet än den ovan angivna, att med eller mot tattarnas vilja inarbeta dem i samhällsordningen (s. 86).

När det gäller "tattare" så kommer bekymren med lösdriveri och avvikande beteenden att vara seglivade och föras över från generation till generation. Men dessa kommer med tiden att avta, när de zigeniska anlagen blandas upp och tunnas ut. När det gäller "zigenare" är hoten desto allvarigare. Därför bör deras levnadssätt på olika sätt förhindras, så att de inte ska spridas vidare och förvärras ytterligare.

Ständigt nya generationer av tattare skola eljest växa till och flera släktled förgå, innan de bliva inordnade i samhället. Samhället bör därför uppställa sådana hinder för zigenarnas vandringsliv, att detta blir omöjliggjort (s. 90).

Relationer över generationerna ses, liksom på 2010- och 1950-talet, som en del av detta hot. I detta sammanhang ur rasbiologisk synvinkel, genom att nya generationer av "tattare" föds, som kräver ständigt nya insatser som gör dem "inordnade i samhället". Härmed tangeras en annan problematik som förekommer på såväl 2010- som 1950-talet: familjens. Problemet med "zigenarnas vandringsliv" beskrivs inte bara i termer av enskilda kringstrykande individer, utan det beskrivs även i termer av ett bredare familjeproblem:

Tages familjefadern, såsom skett när han häktats för brott eller för lösdriveri, så fortsätter familjen att resa omkring. Skall något göras, måste det bli en omfattande åtgärd; modern och barnen måste också tagas om hand. Sannolikt skall i de flesta fall även modern kunna varnas och sedan häktas för lösdriveri, och då måste vederbörande kommun taga hand om barnen för att försörja dem eller också taga dem enligt lagen angående uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn (s. 85).

Liksom på 1950-talet består lösningen här i fostran av barnen – dock inte i form av reguljär skolgång, vilket var den lösning som förordades på 1950-talet, utan genom att barnen avskiljs från sina olämpliga familjer.

I utredningen har vi sett att de fattigas rörlighet på 1920-talet sammantaget beskrivs som ett rashygieniskt problem. De fattigas rörlighet utgör därmed en annan slags utmaning än på både 1950- och 2010-talet, även om det samtidigt går att se vissa likheter mellan de olika tidsperioderna. Lösdriveriet sågs i 1920-talets utredning som ett inre hot mot samhällets sammanhållning, inte minst i form av folkets rasmässiga renhet. På så sätt finns här en parallell till hur "zigenarproblemet" förstods på 1950-talet, det vill säga som en utmaning och ett ansvar för nationalstaten Sverige att hantera. Men samtidigt sågs problemet som av olika art på 1920- och 1950-talet. Vid varje tidsepok beskrevs fattigas rörlighet på olika sätt. De åtgärder som möjliggjordes och legitimerades av det rashygieniska tankegodet som var rådande på 1920-talet, kretsade framför allt kring sterilisering, internering samt avvisning av de som inte ansågs ha rätt att vistas i landet. En del av de rörliga och fattiga människorna skulle dock så småningom bli del av gemenskapen, om än genom användande av starkt repressiva och disciplinerande åtgärder. På 1950-talet var som vi har kunnat se åtgärderna också inkluderande, men då i form av välfärdspolitiska åtgärder som syftade till assimilering snarare än disciplinering. Till skillnad från både 1920- och 1950-talet ses de fattigas rörlighet på 2010-talet som en utmaning som i allt väsentligt är utifrån kommande. Det vill säga, de fattigas rörlighet utgör fortfarande ett problem för nationalstaten, men de fattiga kommer från andra länder och ansvaret förläggs av denna anledning också utanför landets gränser, nämligen till de fattigas "hemländer". Utifrån denna beskrivning möjliggörs andra åtgärder, med fokus på att de fattiga ska återvända till sina "hemländer", vars välfärdsstater anses vara ansvariga för deras väl och ve. Detta kan ses som ett uttryck för att välfärdsstaten, trots det fortskridande EU-samarbetet, fortfarande är starkt knuten till de enskilda medlemsstaterna, det vill säga till nationalstaten.

Avslutande diskussion

I denna uppsats har vi analyserat hur fattiga människors rörlighet har beskrivits som problem för välfärdsstaten i tre olika tidsperioder, 2010-, 1950- och 1920-talet. Analysen visar hur 2010-talets utredning kring ”fattiga EU-medborgare” (SOU 2016: 6) har betydande likheter med problembeskrivningar som förekommit tidigare i historien, men samtidigt vissa olikheter.

När vi skiftar fokus från 2010-talet bakåt i historien, till 1950- respektive 1920-talet, kan vi se att de fattigas rörlighet och leverne vid varje tidpunkt anses utgöra ett problem för välfärdsstaten. Gemensamt för varje tid finns ett tankemönster om dessa fattiga människor som i olika avseenden ”främmande” i relation till en svensk nationell gemenskap. Vi har genom vår analys visat att det i olika tider finns olika sätt att hantera de fattiga människornas rörlighet. Dessa åtgärder kan vara disciplinerande och exkluderande såväl som assimilerande, riktade mot de grupper av fattiga människor som anses ”avvikande”. På 2010-talet antar den ”främmande” den ”fattiga EU-medborgarens” gestalt. På 1950-talet antar den ”främmande” istället ”zigenarens” och på 1920-talet ”tattarens” gestalt. Vid samtliga tidsperioder beskrivs de fattiga människornas rörlighet som hotfull därför att de lever och rör sig på ett sätt som anses vara ett hot mot den nationella gemenskapen, det ordnade samhället och välfärdsstatens reglerade former för liv och leverne.

Genom att undersöka nutiden i ljuset av det förflutna blir det möjligt att identifiera både kontinuitet och förändring i svenskt socialpolitiskt tänkande. Fattiga människors rörlighet är ett återkommande politiskt problem som tagit sig olika uttryck vid olika tidpunkter. Även om beskrivningarna och benämningarna förändras över tid, så tycks problembilden ändå mer eller mindre intakt – de fattigas rörlighet utgör fortsatt en utmaning för välfärdsstaten, eftersom de ambulerande inte går att ”styra” – och då framför allt de fattiga som anses ”främmande”. Medan de ”främmande” på 1920- och 1950-talet sågs som ett problem primärt för nationen, där inte minst ”zigenaren” och ”tattaren” blev föremål för den svenska välfärdsstatens interventioner. På 2010-talet ses fattiga människors rörlighet inte *enbart* som en nationell angelägenhet. I och med EU-samarbetet är de fattigas rörlighet del av en bredare europeisk kontext. I detta sammanhang är det inte längre ”zigenaren” och ”tattaren” som beskrivs som ”främmande”, utan den ”fattiga EU-medborgaren”, som blir del av en EU-politisk fråga om välfärdens innehåll och gränser. Samtidigt kan vi se en kontinuitet i det fortsatta utpekandet av en viss kategori av människor som ”främmande” – ”romen”, ”zigenaren”, ”tattaren” (jfr Vesterberg m.fl. 2018). I det nutida talet om ”fattiga EU-medborgare” väcks i den meningen forna tiders tankefigurer till liv, även om de inte uttryckligen artikuleras.

Varje gemenskap behöver sina främlingar, endera inom eller utanför de gränser som dras kring gemenskapen (jfr Kristeva 1991; Balibar 2004). I det

förflutna var "zigenarna" och "tattarna" Sveriges främlingar eller inre hot, i själva verket långt innan nationalstatens glansperiod (Svanberg & Tydén 1992; Catomeris 2004). Idag framträder "fattiga EU-medborgare", i den östeuropeiska romens gestalt, på ett liknande sätt som det samtida Europas främling eller inre hot (de Genova 2016). På olika sätt, i olika tider, för olika gemenskaper, utgör de främmande ett hot, mot renhet, ordning och gemenskap (Sibley 1997). Detta mönster tycks mycket trögrörigt. Även om de främmande till viss del ändrar skepnad är mönstret intakt. Den sanningsregim som etablerades i och med nationalstatens framväxt är inte på något sätt överspelad. Främlingar är på ett sätt oundvikliga, eftersom ett Vi förutsätter ett De, inom nationen såväl som inom EU. Frågan – som fortfarande återstår att besvara – är dock hur dessa gränser mellan Vi och De ska dras och vilka som ska tillåtas vara del av gemenskapen – och vilka som hamnar utanför. Här blir relationen mellan makt och kunskap central: Vem ges möjlighet att dra gränser, definiera gemenskapens innehåll och peka ut främlingen? Denna problematik är allt annat än given, inte minst i en nutid starkt präglad av internationell migration, där gränserna mellan inne och ute utmanas och snart sagt alla är främlingar.

Efterord

De tankar och resultat som presenteras i denna uppsats bygger vidare på och fördjupar vissa resonemang som tidigare presenterats i Dahlstedt (2016), Dahlstedt m.fl. (2018) och Vesterberg m.fl. (2018). Författarna tackar både oberoende granskare och redaktör för skarpa och användbara synpunkter på tidigare versioner. Tack också till medarbetare på Socialt arbete, Linköpings universitet, för värdefull input på de resonemang som presenteras i uppsatsen.

Referenser

- Aftonbladet, 2003. "Göran Persson orolig för social turism", 21 november.
- Balibar, Etienne, 2004. *We, the People of Europe: Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton: Princeton University Press.
- Catomeris, Christian, 2004. *Det ohyggliga arvet*. Stockholm: Ordfront.
- Dahlstedt, Magnus, 2016. "Kriget med mig själv: Om romer och tillhörighet i migrationens Sverige", *Socialvetenskaplig tidskrift*, 23(3-4): 283-302.
- Dahlstedt, Magnus, Härnbro, Simon & Vesterberg, Viktor, 2018. "De fattigas problematiska rörlighet", i Dahlstedt, Magnus & Lalander, Philip (red.), *Manifest – för ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Dahlstedt, Magnus & Lalander, Philip (red.) 2018. *Manifest – för ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Foucault, Michel, 1980. *Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon Books.

- Foucault, Michel, 1994. "Nietzsche, Genealogy, History", i Faubion, James D. (red.), *Michel Foucault: Essential works of Foucault 1954-1984. Vol. 2: Aesthetics*. London: Penguin.
- De Genova, Nicolas, 2016. "The 'European' Question", i Amelina, Anna m.fl. (red.), *An Anthology of Migration and Social Transformation*. New York: Springer.
- Hansen, Peo & Hager, Brian, Sandy, 2010. *The Politics of European Citizenship: Deepening Contradictions in Social Rights and Migration Policy*. New York: Berghahn Books.
- Hansson, Erik, 2015. "Hotet mot det svenska samhällskontraktet: Hur tiggeriet i Stockholm aktiverar det personliga moraliska ansvaret". *Socialmedicinsk tidskrift*, 92(3): 343-350.
- Kristeva, Julia, 1991. *Främlingar för oss själva*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lister, Ruth, 2002. "A Politics of Recognition and Respect: Involving People with Experience of Poverty in Decision Making that Affects Their Lives", *Social Policy & Society*, 1(1): 37-46.
- Lister, Ruth, 2003. *Citizenship: Feminist Perspectives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Malkki, Liisa, H, 1997. *Purity and Exile: Violence, Memory, National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*. Chicago: University of Chicago Press.
- Marshall, Thomas Humphrey, 1950. *Citizenship and Social Class: and Other Essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Montesino, Norma & Olsson Al Fakir, Ida, 2015. "Romer i Sverige – ett socialhistoriskt perspektiv", *Socialmedicinsk tidskrift*, 92(3): 305-314.
- Montesino Parra, Norma, 2002. *Zigenarfrågan*, Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Schierup, Carl-Ulrik & Jørgensen, Martin Bak (red.), 2016. *Politics of Precarity: Migrant Conditions, Struggles and Experiences*. Leiden: Brill.
- Selling, Jan, 2013. *Svensk antiziganism*. Lund: Sekel.
- Sibley, David, 1997. *Geographies of Exclusion*. London: Routledge.
- SOU 1923:2, *Förslag till lag om lösdrivares behandling*. Stockholm.
- SOU 1956: 43, *Zigenarfrågan: Betänkande*. Stockholm.
- SOU 2016: 6, *Framtid sökes. Betänkande av Nationell samordnare för utsatta EU-migranter*.
- Svanberg, Ingvar & Tydén, Mattias, 1992. *Tusen år av invandring*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Swärd, Hans (red.), 2017. *Den kantstötta välfärden*. Lund: Studentlitteratur.
- Tesfahuney, Mekonnen, 2001. "Globaliserad apartheid", i Mc Eachrane, Michael & Faye, Louis (red.), *Sverige och de Andra*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Ulmestig, Richard, 2007. *På gränsen till fattigvård? En studie om arbetsmarknadspolitik och socialbidrag*. Lund: Lunds universitet.
- van Baar, Huub, 2018. "Contained Mobility and the Racialization of Poverty in Europe: The Roma at the Development-Security Nexus", *Social Identities*, 24(4): 442-458.
- Vesterberg, Viktor, 2016. "Exploring Misery Discourses: Problematized Roma in Labour Market Projects", *European Journal for Research on the Education and Learning of Adults*, 7(1): 25-40.
- Vesterberg, Viktor, Dahlstedt, Magnus & Härnbro, Simon, 2018. "De resande och den hotfulla rörligheten", i Dahlstedt, Magnus (red.), *Gränsöverskridande socialt arbete*. Malmö: Gleerups.

- Woolfson, Charles, 2007. "Labour Standards and Migration in the New Europe: Post-Communist Legacies and Perspectives", *European Journal of Industrial Relations*, 13(2): 199-218.
- Yıldız, Can & De Genova, Nicholas, 2017. "Un/Free Mobility: Roma Migrants in the European Union", *Social Identities*, 24(4): 425-441.
- Yuval-Davis, Nira, 2011. *The Politics of Belonging: Intersectional Contestations*. Los Angeles: Sage.

Forskningsfinansiering med hjälp av slumpen?¹

En studie av peer review och lotteri som två olika urvalsmetoder vid fördelning av anslag

Lambros Roumbanis

Research financing with the help of chance? A study of peer review and lottery as two different selection methods for the distribution of research funds

Peer review is a cornerstone of modern science. In the research funding process, the assessment of proposals is a significant factor regarding which ideas and what kind of scientific knowledge that will be furthered. However, peer review of proposals to perform research in the future raises elementary issues of rationality, efficiency, reliability and fairness. In the present paper, I will examine some of the most central problems of peer review and highlight the possible benefits of using a lottery as an alternative decision-making mechanism. The rather bold argument made in the paper is that the epistemic landscape could benefit in several respects by using random selection, thus avoiding all types of bias and other limitations associated with peer review. The benefits of a lottery would not only be that it saves time and resources, but also that it contributes to a more dynamic selection process and increases the epistemic diversity and impartiality within the academic world.

Inledning

Att dra lott för att fördela knappa resurser, privilegier eller pliktfyllda uppdrag är en metod som återfinns i många olika kulturer. Det är svårt att säga exakt hur långt tillbaka i tiden som människor har använt sig av lottdragning för att rättfärdiga och legitimera beslut, men de homeriska hjältesagorna utgör tveklöst en tidig historisk källa. I *Illiaden* står bland annat följande: ”Hektor, Priamos son, och den gudalike Odysseus stakade platsen ut och lotter för båda bestämde. Därefter lotterna skakades om i en hjälm utav koppar, vilkendera som först

¹ Föreliggande uppsats har nyligen publicerats i en omarbetad version för en internationell publik i tidskriften *Science, Technology, & Human Values*.

skulle kopparlansen få slunga” (tredje sången, rad 314–17). Lotteri var inte alls ovanligt i det grekiska samhällslivet och användes i flera olika beslutssammanhang. Under den klassiska perioden i Aten tillsatte man politiska ämbeten till den styrande församlingen genom regelbunden rotation av stadens medborgare med hjälp av ett förhållandevis avancerat lottdragningssystem, ett så kallat ”kleroterion” (κληρωτήριον). En sann demokrati ansågs nämligen bäst kunna upprätthållas genom ett offentligt urvalssystem som är immunt mot alla mellanmänskliga intriger, maktkonstellationer och särintressen. Även långt senare och i modern tid har lotterier tagits i bruk, såsom exempelvis vid juryansättningar, organdonationer, militärrekrytering, fiskeri, sportsammanhang, fördelning av bostäder och utbildningsplatser (Aubert 1959; Boyle, 2010; Broome 1984; Elster 1989; Goodwin, 2005; Keren & Teigen, 2010; Ostrom 1990; Stone, 2011).

Det som vetenskapligt sett utmärker lotterier mer generellt är att, ”they eschew rather than embrace identifiable elements of personal desert or social value; lotteries are driven by chance, not reason” (Kornhauser & Sager 1988: 483). Men trots lotteriets styrka som opartisk urvalsmekanism anses det allt som oftast vara betydligt lämpligare med en regelrätt bedömningsprocess grundad i det mänskliga förnuftets förmåga att urskilja, värdera och ta ansvar för det beslut som ska fattas. I många fall kan det naturligtvis föreligga starka etiska och politiska skäl till att använda sakkunnigas expertis istället för ett lotteri. Problemet är dock att man många gånger nästintill instinktivt undviker att överväga lottdragning som metod, även i situationer där det råder stor osäkerhet eller oenighet om hur en resurs ska fördelas på bästa sätt. Anledningen till detta är att det existerar en fundamental ambivalens och misstänksamhet beträffande konsekvenserna av att använda lotterier. Jon Elster har apropå denna misstänksamhet gentemot lotterier anmärkt att: ”we have a strong reluctance to admit uncertainty and indeterminacy in human affairs. Rather than accept the limits of reason, we prefer the rituals of reason” (Elster 1989: 37). Många bedömningsprocesser som ligger till grund för beslutsfattande är ofta med nödvändighet begränsade i sin rationalitet, de utgör fall av ”bounded rationality” (March & Simon 1958; Gigerenzer & Selten, 2002). Lotterier kan däremot snarare ses som en ”second order rationality” som innebär att förnuftet kommer in i ett tidigare skede i beslutsprocessen och bestämmer att då ta ett steg tillbaka för att istället låta slumpen få avgöra – vilket i flera fall kan vara det allra mest rationella (Elster 1989: 116). Men det handlar inte bara om vad som är mest rationellt, utan även om vad som uppfattas som mest rättvist och jämlikt när det gäller att fördela knappa resurser som flera människor samtidigt är i behov av att få.²

2 Ur en moralfilosofisk synvinkel har John Broome t.ex. understrukit att: ”Random selection, then, can help to reduce the conflict between fairness and the general good, making it possible to increase one without too much damage to the other” (Broome 1984: 48).

När skulle ett lotteri kunna vara acceptabelt och värdefullt i vår tid; finns det några nya tänkbara fall? Faktum är att ett sådant fall återfinns inom vetenskapens domäner och närmare bestämt vid fördelningen av statliga forskningsanslag. Fördelningen av offentliga resurser sker idag regelbundet genom peer review. Sedan flera decennier tillbaka har denna urvalsmetod varit den givna standarden bland forskningsfinansiärer världen över, och utgör i sig en viktig nyckel till att förstå den moderna vetenskapens villkor. Med hjälp av beredningsgrupper av erfarna experter fattas varje år beslut om hur en begränsad summa pengar ska fördelas till framtida forskningsprojekt. Peer review är ett meritokratiskt och värdeskapande maskineri som sätter det akademiska omdömet på högsta prov, både när det gäller att urskilja vetenskaplig kvalitet och innovationspotential, men också i att bedöma vad som är mest rättvist. Att utvärdera och jämföra olika forskningsansökningar är dock inte helt utan problem. Vid upprepade tillfällen har peer review-processen visat sig hemsökas av ett tillsynes ofrånkomligt mått av slump som dels är kopplat till vilka specifika personer som valts ut till att göra bedömningarna och dels vilken slags konsensus som dessa personer tillsammans lyckas nå i grupp. Denna slumpmässighet har givit upphov till en djup skepsis inom vissa delar av forskarvärlden beträffande peer review-systemets trovärdighet och legitimitet (Cole et al. 1981; Graves et al., 2011; Mayo et al., 2006). Allt från små, tillsynes obetydliga, variationer i betygsättning till djup oenighet i tolkningen av vetenskaplig kvalitet kan få avgörande konsekvenser för främjandet av vissa ansökningar framför andra. I tidigare studier har man med olika metoder kunnat visa hur variationer av kognitiv och institutionell bias kan inverka på bedömningsprocessen (Boudreau et al., 2016; Chubin & Hackett 1990; Fogelholm et al., 2012; Gallo et al., 2016; Ginther et al., 2011; Roumbanis, 2017; Travis & Collins 1991; Viner et al., 2004; Wennerås & Wold 1998). Trots de sakkunnigas gemensamma ansträngningar för att försöka göra så välgenomtänkta och rättvisa beslut som möjligt, går det likväl inte att bortse ifrån att peer review bygger på kompromiser och riskminimering, vars slutresultatet inte alltid upplevs som helt rättvist, eller främjande den mest nyskapande forskningen (Lamont, 2009; Luukkonen, 2012; Sloman, 2014).

Med ett lotteri skulle flera av problemen som uppstår med peer review-systemet helt eller till stor del neutraliseras om slumpen istället fick avgöra urvalsfrågan. Men vilka konsekvenser skulle ett lotteri egentligen medföra för det epistemiska landskapet över tid? Att låta slumpen få en så viktig roll i en verksamhet som genomsyras av en fundamental tilltro till det mänskliga förnuftet och till de meritokratiska grundprinciperna skulle inte ske helt utan motstånd. Många forskare och politiker skulle uppleva fördelningen av anslag genom lotteri som någonting fullständigt otänkbart.

Syfte med denna studie är att belysa tanken om lotteriet såsom ett innovativt och radikalt sätt att fördela statliga forskningsanslag. Undersökningen

består i att (i) ta upp allmänna frågor kring den ökande konkurrensen, ineffektiviteten och tidsslöseriet med dagens sätt att fördela externa anslag genom peer review. För det andra (ii) ska jag beröra den osäkerhet som är förknippad med peer review som urvalsmetod och som på olika sätt präglar beslutsfattandet. Och för det tredje (iii) kommer jag ta upp argument för lotteriets dynamik och dess förmåga att bryta upp och överskrida etablerade epistemiska värdeordningar. Studiens centrala antagande går ut på att ett lotteri potentiellt sett skulle kunna gynna det epistemiska landskapet över tid genom att öppna upp för en positiv slumpmässig variation och spridning av forskningsresurser. Ett lotteri skulle vara både billigare, tidsbesparande, opartiskt och i flera avseenden mer rättvist och trovärdigt som beslutsmetod. Vad som dock kvarstår att vidare diskuteras i framtiden är i hur stor omfattning som anslag skulle kunna fördelas genom lotteri och på vilket sätt det skulle kunna ske i relation till en ökad basfinansieringen.

Akademisk kapitalism och ett finansieringssystem i kris

Lotteriet har länge betraktats som en kuriositet när det kommer till frågan om fördelning av forskningsanslag; ofta brukar det nämnas halvt på skämt med hänvisning till att peer review-processen redan är lite som ett lotteri. Men kanske måste detta skämt tas på större allvar i framtiden, särskilt om man betänker vetenskapernas tilltagande specialisering och det epistemiska landskapets ökande grad av komplexitet. Nyligen skrev de två amerikanska professorerna i molekylärbiologi Ferric C. Fang och Arturo Casadevall en artikel, där de gick till frontalangrepp mot hela peer review-systemet: "The time-honored mechanism of allocating funds based on ranking of proposals by scientific peer review is no longer effective, because review panels cannot accurately stratify proposals to identify the most meritorious ones" (Fang and Casadevall, 2016: 1). Det finns för många bra ansökningar som inte kan finansieras och det är ofta mycket svårt att bestäma vem som mest förtjänar chansen att få genomföra sin forskningsidé. Peer review-systemet har, enligt de två författarna, blivit allt för överbelastat i en tid med sjunkande statlig budget till grundforskning; hela systemet är ineffektivt, dyrt, otillförlitligt, och upplevs ofta vara starkt begränsat och intressestyrt. Många grupper av forskare missgynnas ofta på ett subtilt sätt i peer review processen och de sakkunniga äger en oproportionerligt stor makt som inverkar på många duktiga forskares framtida öden. Fang och Casadevalls motförslag går därför ut på att en stor statlig forskningsfinansärer som amerikanska National Institutes of Health (NIH) istället borde börja använda ett lotterisystem. Enligt deras mening skulle detta lösa flera problem, och de har fått direkt stöd för sitt förslag från en annan forskare, Adrian G. Barnett, som tillägger att: "we need to work with politicians, the public, and sceptical scientists to demonstrate how lotteries are fairer and less expensive than current funding systems" (Barnett, 2016: 1).

Men för att verkligen förstå varför ett lotteri skulle kunna vara relevant att överhuvudtaget överväga är det viktigt att ta ett bredare grepp om den rådande situationen när det gäller forskningsfinansiering. I de flesta OECD-länder har forskningspolitiken under de senaste decennierna omorganiserat akademien på ett sätt som resulterat i att forskarna ständigt tvingas söka externa anslag i något som närmast kan beskrivas som en situation av ohållbar tillväxt och hyperkonkurrens (Fochler et al., 2016; se även Sigl, 2016). I linje med de genomgripande reformer som gjorts i de flesta större samhällssektorer allt sedan 1980-talet så har också universiteten fått ställa om efter kraven om att bli mer kostnadseffektiva, redovisningsbara, konkurrensutsatta, samt att drivas av en allmän entreprenoriell anda. Detta har sammantaget lett till att varje universitet måste sträva efter att täcka sina egna kostnader på nästan samma sätt som ett företag och att varje enskild forskare helst ska göra det till en god vana att söka strategiska samarbeten, leta upp nya intressanta finansieringsmöjligheter och vara ordentligt produktiv för att kunna lyckas. Allt detta representerar det som inom vetenskapssociologin och STS har kommit att definieras som "akademisk kapitalism", Vetenskapsteoretikern Aant Elzinga har närmare understrukit hur detta bör förstås: "the point is that a capitalist-like behaviour and (contractual) relationships have become rather prominent within the moral economy...of academe. It is a system in which the academic entrepreneur is boosted as a role model" (Elzinga, 2012: 423; jmf. Slaughter & Leslie 1997).

Det är mot bakgrund av denna marknadsorientering av akademien och utvecklingen av det entreprenoriella universitetet som frågan om forskningsfinansieringen och peer review-systemet måste betraktas. Alltsammans har skapat nya villkor för att bedriva forskning och vad det överhuvudtaget innebär att vara akademiker. Den hårda konkurrensen om anslagen har gått väldigt långt och de negativa effekterna har börjat bli allt mer påtagliga i flera länder. Enligt vissa kommentatorer har det befintliga systemet för att fördela forskningsanslag sakta börjat bryta samman och det krävs radikala reformer för att vetenskapen inte ska ta allvarlig skada (Barnett et al., 2014; Höylä et al., 2016; Ioannidis, 2011). Trycket har blivit för stort på alla nivåer och många forskare upplever att för mycket av deras tid går åt till att skriva ansökningar, tid som istället hade kunnat läggas på forskning.

I en rapport sammanställd av Kungliga Vetenskapsakademien (2010) lät man göra en uppskattning av den samlade tidsanvändning som gick till att skriva de drygt 3500 ansökningar som år, 2008 inkom till Vetenskapsrådet. Man konstaterar då att eftersom i snitt mindre än en av fyra ansökningar beviljas anslag följer det att en arbetsinsats motsvarande cirka 60 arbetsår inte ledde till något direkt resultat alls. Och då räknade man inte in det efterföljande bedömningsarbetet, "som tar i anspråk många av landets mest kvalificerade forskare" (Kungl. Vetenskapsakademien, 2010, 1). Det har knappast blivit bättre under de senaste åren. För VR:s utlysning av forskningsmedel år, 2016 låg den samlade budgeten på 3,5

miljarder kronor. Hela 6095 ansökningar inkom, men endast 17,3 procent av dessa beviljades anslag (Vetenskapsrådet, 2016). Detta visar på ett enormt slöseri med tillgänglig forskartid, och då bortser vi dessutom från alla kostnader som tillkommer för att administrera peer review-systemet år efter år.

Den ursprungliga tanken med peer review-systemet när det inrättades i USA efter andra världskriget var att det skulle fungera som en kvalitetskontroll (Whitley, 2012). Syftet var framför allt att de riktigt svaga projekten skulle gallras bort genom granskning. På så vis ville man försöka ta ansvar för skattebetalarnas pengar. Men i takt med den moderna vetenskapens utveckling och det epistemiska landskapets ökade komplexitet, växer behovet av ett effektivare system för att fatta beslut om resursfördelning. Det finns åtskilliga intressanta policyförslag om hur man ska hantera problemen med peer review (se t.ex. Cook et al., 2004; Linton, 2016; Wang & Sandström, 2015). Flera av dessa förslag är högst intressanta och lovvärda, men blir likväl bara olika sätt att försöka lappa ihop ett ohållbart bedömnings- och fördelningssystem. Ett allmänt problem är att det tycks finnas en mycket stark övertro på konkurrensens betydelse inom dagens forskningspolitik och bland många etablerade forskare, en övertro som till viss del motverkar långsiktighet och viljan till genuint vetenskapligt risktagande, särskilt bland unga forskare (Sigl, 2016). Med ett lotterisystem och en förenklad ansökningsprocedur (en kort forskningsskiss vore tillräcklig) så skulle en stor del av den tid som läggs på att skriva, granska och administrera alla ansökningar istället kunna gå till forskning. En annan förtjänst skulle vara att forskarna inte längre på samma sätt tvingades konkurrera med sina forskningsidéer av ekonomiska skäl, vilket skulle reducera vissa oönskade typer av pragmatiska och opportunistiska strategier som annars skulle användas för att lyckas få anslag.

Vad finns det för alternativ till peer review?

Redan 1985 ägnades ett specialnummer i *Science, Technology, & Human Values* åt frågor som rör peer review-systemets status som beslutsmekanism och om det fanns alternativa modeller för allokeringen av forskningsanslag. I ett av bidragen riktade den kände materialforskaren Rustom Roy hård kritik mot peer review-systemet för bristande effektivitet och för att demoralisera de unga begåvade forskare, som inte sällan kämpar förgäves för att få anslag. Roys eget förslag gick istället ut på att forskningsfinansiärerna borde fördela anslag till forskargrupper/enheter utifrån tidigare meriter och produktivitet, kort sagt: ett prestationsbaserat system som medför att de forskare som kan uppvisa adekvata mätbara resultat (publikationer, citeringar, patent osv.) per automatik ska beviljas mer anslag. På så vis skulle eliten slippa slösa massa tid på att skriva ansökningar och resurserna skulle enkelt kunna fördelas genom administrativa beslut (Roy 1985; jämför även Ziman 1983).

Men faktum är att många länder idag, däribland Sverige, numera tillämpar ett tvådelat finansieringssystem där den ena delen av den statliga budgeten, basanslagen, delvis baseras på prestation. Men det är den andra delen i finansieringssystemet, de externa anslagen, som har gjort att peer review har fått en mer framskjuten roll (Bégin-Caouette et al., 2017; Benner & Sörlin, 2007). Enligt sociologen Christine Musselin har peer review-systemet kommit att bli en viktig faktor i distribueringen av makt, prestige och inflytande inom den akademiska världen. Det stora fokus som idag ligger på externa projektanslag som fördelas i kraft av peer review har på flera sätt stärkt en ny slags akademisk elit som sitter på de betydelsefulla positionerna i forskningsråd och universitet: "This overall acceptance of the external peer-review evaluations is one manifestation of the influence of the norms set by the academic elite that reviews proposals" (Musselin, 2013: 1170; se även Roumbanis, 2018). Visserligen har det alltid funnits akademiska eliter som styrt forskningen i olika riktningar, men den nya marknadsorienteringen och entreprenörsandan passar inte alla typer av akademiker, vilket i förlängningen står direkt i strid med önskan om en epistemisk mångfald. Vissa individer passar helt enkelt inte in. Dagens finansieringssystem bygger i stor utsträckning på att man har en fast anställning och att man lyckas dra in externa anslag. Samtidigt råder det en ohållbar situation i Sverige med många forskare som tvingas till projektanställningar och korttidskontrakt, varav ett flertal är deltidsarbetslösa. Bristen på fasta anställningar och den allmänna konkurrenssituationen är en del i den kris som sprider sig inom akademin i flera länder (Loveday, 2017). Detta gör att fördelningen av anslag blir extra känsligt, inte minst ur rättvisesynpunkt.

Så vad finns det då för alternativ? Brian Martin (2000) har beskrivit ett antal olika urvalsmetoder. Utöver peer review och prestationsbaserade beslut nämner han även metoder som särskilt utgår ifrån en idé om rättvisa. Den ena metoden bygger i princip på att man inte alls gör något urval, utan istället fördelar hela budgeten på ett jämt sätt mellan alla forskare. Var och en får sin lilla beskärda del. Den andra modellen är lotteriet, som istället bygger på att man ger alla sökande en *lika stor chans* att få anslag. Problemet med den första modellen är att det knappast skall räcka särskilt långt när det kommer till dyra projekt inom teknik- och naturvetenskap. Möjligtvis skulle det göra forskarlivet lite enklare för vissa som redan har en fast anställning, men i stort skulle det knappast erbjuda en lösning på problemet för den växande gruppen av forskare som inte har någon etablerad position eller som arbetar vid små högskolor där den prestationsbaserade fakultetsanslagen inte räcker till så mycket forskning. Den allvarligaste invändningen mot bägge dessa typer av beslutsmekanismer är att det skulle leda till att mer pengar skulle slösas på forskare som inte alls är så produktiva och att de mer meriterade forskarna då skulle känna en större frustration (Martin, 2000; Höylä et al., 2016). Men vad är det som gör att vissa meriter är mer meriterande än andra? Vad är det som gör en forskningsidé

bättre än en annan och vad är det egentligen som räknas? Anslag möjliggör produktivitet som leder till flera anslag som leder till starkare positioner, utan att detta i sig säger något om det bestående vetenskapliga värdet i framtiden.

Slump och konsensus i peer review

När bedömare samlas i beredningsgrupper för att tillsammans identifiera, förhandla och fatta beslut om vilka ansökningar som förtjänar att få anslag, är frågan om rättvisa och opartiskhet en springande punkt. Vilka projekt bör rangordnas högst, vad är det som ska värdesättas, och hur ska man komma överens? En stor del av bedömningsarbetet görs i förväg när bedömarna enskilt granskar och betygsätter ansökningarna. Under mötena handlar dock mycket om att skapa samförstånd, justera betyg, och att gemensamt i grupp skapa en slutgiltig rangordning av alla ansökningar (Langfeldt, 2001; Roumbanis, 2017). De olika kombinationerna av lika eller olika epistemiska perspektiv och kvalitetsstandarder skapar olika gränsdragningar som påverkar villkoren för skapandet av konsensus i gruppen. Skillnaderna i intellektuell distans mellan den forskare som skrivit en ansökan och de sakkunniga som granskar den kan av naturliga skäl få betydande konsekvenser för kvalitetsbedömningen. En sakkunnig som ligger nära ett visst ämne i en ansökan tenderar ofta att vara en hårdare kritiker, än någon vars expertis ligger lite längre ifrån (Boudreau et al., 2016). Så är det dock inte alltid, ibland kan det vara precis tvärtom, och denna öppenhet för det akademiska omdömet idiosynkratiska tolkningsutrymme är en källa till att variationer kan uppstå (Kuhn 1977). Det är genom denna dynamiska bedömningskontext, där kvaliteter översätts till sifferbetyg, som den inneboende separeringen sker, som avgör möjligheterna för vilka framtida vetenskapliga projekt som kan utvecklas eller inte.

I den numera välkända experimentstudie som publicerades i *Science* 1981 avslöjade Stephen Cole och hans kollegor signifikanta skillnader i betygsättning av 150 ansökningar gjorda av en ordinarie beredningsgrupp vid National Science Foundation (NSF) och en likvärdig kontrollgrupp. Variationerna i omdömen visade att inte ens de högst rankade ansökningarna satt helt säkert, "proposals that were rated in the top quintile by NSF reviewers... would not have been funded had the decision depended on the appraisal of the COSUP reviewers" (Cole et al. 1981: 882). Studien visade på ett förvånansvärt stort mått av slump, som man dels kopplade till vilka enskilda bedömare som valts ut till att få delta i beredningsgruppen och dels den roll oenighet kan få vid skapandet av konsensus. Enligt Cole och hans kollegor öppnar detta upp för en diskussion om huruvida peer review verkligen är en tillförlitlig och legitim urvalsmetod.

Det finns även andra senare studier som visar på problem kopplat till variationer i bedömning och betygsättning. I en kanadensisk undersökning har Mayo et al. (2006) påvisat relativt stora variationer i bedömningsprocessen,

variationer som är direkt relaterat till vilka specifika par av bedömare som granskade de olika ansökningarna.

The top rated project in each stream would have failed the funding cutoff with a frequency of 9 and 35 %, depending on which pair of reviewers had been selected. Four of the top 10 projects identified by ranking had a greater than 50 % of not being funded (Mayo et al., 2006: 842).

Även i denna studie visade sig de topprankade ansökningarna vara långt ifrån säkra, något som skapar ett epistemiskt krux ifråga om tillförlitligheten när det gäller identifieringen av vetenskaplig kvalitet. Det sägs ofta att ansökningarna i toppen och i botten är enklast att enas om, men att det är betydligt svårare med den stora gruppen ansökningar som hamnar i den stora mellangruppen. Men man kan lika gärna fråga sig varför vissa ansökningar överhuvudtaget hamnar i toppen och andra i botten; vad är det i bedömningen som gör att det blir så och hur kommer det sig att det kan bli så olika utfall? Det enda adekvata sättet att reducera slumpen skulle, enligt Mayo et al. (2006) vara att låta samtliga av beredningsgruppens elva bedömare läsa alla aktuella ansökningar. En sådan förstärkning skulle självklart vara kostsam och tidskrävande. Det är dessutom osäkert ifall den akademiska världen skulle gynnas av att ännu mer av de sakkunnigas värdefulla tid gick åt till att läsa ännu flera ansökningar. Värdet av en sådan förstärkning är osäker i en tid då budgeten ofta håller nere beviljningsgraden till nivåer där det inte längre förefaller meningsfullt att lägga ner så mycket arbete för att enbart ge anslag till en bråkdel av de sökande.

När det kommer till den stora merparten ansökningar som efter betygsättning hamnar någonstans i mitten av rangordningen är slumpen alltid med i bilden: "These proposals are the most difficult to separate and a slight change in score can push a proposal below or above a funding line" (Graves et al., 2011:, 2). Förekomsten av slump har inte enbart påvisats i kvantitativa experimentstudier där man jämfört betygsättning och mätt variationer i bedömning retrospektivt, utan har även dokumenterats i etnografiska studier där sakkunniga med lång erfarenhet har vittnat om känslan av att slumpen smyger sig in i bedömningsprocessen (Lamont, 2009; Roumbanis, 2017).

Osäkerhet, oenighet och vetenskaplig konservatism

Det finns en återkommande kritik mot peer review-systemet, att det som urvalsmetod betraktat ofta frammanar vetenskaplig konservatism och riskminimering, vilket leder till att genuint innovativa och oortodoxa projekt nedprioriteras (Boudreau et al., 2016; Luukkonen, 2012; Sloman, 2014). Denna tendens har till stor del sitt ursprung i kravet som ställs på varje beredningsgrupp att eftersträva konsensus. Reglerna som styr bedömningsprocessen innebär att man som grupp måste finna en pragmatisk lösning på fördelningsfrågan under

relativt hård tidspress. Forskningsfinansiärer som till exempel VR brukar framhålla att målet är att fördela anslag till de mest innovativa och originella forskningsidéerna, men i realiteten blir flera av dessa projekt marginaliserade (Langfeldt, 2006). Uppkomsten av oenighet och osäkerhet är en bidragande faktor till att man ofta väljer de mer ”solida” alternativen som alla kan enas om och som vanligtvis rör sig inom paradigmens gränser. Det räcker i princip aldrig med att endast en bedömare sätter toppbetyg på en ansökan för att den ska kunna få anslag. Däremot kan det räcka med att endast en av bedömarna i en beredningsgrupp är starkt kritisk för att helt sänka en ansökan. Och detta utgör självklart ett problem med dagens peer review-system, såsom det ofta organiseras runt om i världen med poängsättning och rangordningar av ansökningarna: ”The concern is that screening with average score tends to eliminate riskier *high-return science* as there is tremendous variation in perceived magnitude of the values of the research at the time of initiation” (Linton, 2016: 1937).

Sifferbetygen skapar en slags diskrepans mellan kvalitet och kvantitet. Denna diskrepans är relaterad till den generella osäkerhet som präglar all typ av peer review när det gäller bedömning av originalitet och innovation, oavsett om det gäller projektansökningar eller färdiga artiklar. Orsaken till denna osäkerhet är i regel kopplat till frågan om vad det är som utmärker riktigt nyskapande forskning och huruvida bedömarna ifråga lyckas urskilja det potentiellt banbrytande. Statsvetaren Liv Langfeldt (2006) har på ett träffande sätt beskrivit historien om Georg Akerlofs berömda artikel ”The market for Lemons: Quality Uncertainty and the Market Mechanism” från 1970 som ett exempel på hur svårt det kan vara att identifiera vetenskaplig innovation. Akerlofs artikel blev refuserad av tre olika tidskrifter innan den tillslut publicerades. Över trettio år senare belönas han med Nobelpriset i ekonomi med särskild hänvisning till upptäckterna som han presenterat i denna artikeln. Langfeldt förklarar att: “The rejections of Akerlof’s paper illustrate difficulties non-conventional and groundbreaking research is facing. The first two journals rejected the paper on the ground that the topic was trivial. The third rejection included referee reports arguing that the paper was incorrect” (Langfeldt, 2006: 34). Detta kan givetvis även ske när bedömare läser nya forskningsansökningar, men då är osäkerheten i regel ännu större. En artikel bygger på en studie som redan genomförts och som innehåller färdigställda resultat, medan en ansökan däremot blickar framåt mot vad som skulle kunna leda till nyskapande forskning. Många originella och gränsöverskridande projekt kan ofta uppfattas som mer riskabla och mindre genomtänkta i jämförelse med andra ansökningar som är mer tydligt förankrade i de etablerade paradigmen (Langfeldt, 2006). Det är ofta litegrann slumpen som avgör en ny vetenskaplig idées öde och tillika dess upphovsmakares framtida karriärgång.

Utöver bedömningen av vetenskaplig kvalitet och risk så tillkommer också frågan om produktivitet. Vad kan man förvänta sig att få för de anslag som man investerar i nya forskningsprojekt? Den kalkylen bygger i hög grad på

bedömningen av tidigare publikationer och tidigare beviljade anslag. En viss typ av framgång föder ännu mer framgång. De flesta är idag eniga om att det råder en publiceringshysteri inom vetenskapen som gjort att forskarna inte alltid tänker igenom sina resultat tillräckligt rigoröst eller väljer att inte vara fullt så självkritiska; negativa resultat har exempelvis blivit allt svårare att publicera och forskningsfusk har blivit ett allt större problem inom flera olika forskningsdiscipliner (Hallonsten, 2016; Lee, 2015). Peer review-processen tenderar att förstärka betydelsen av mängden publikationer, ”impact factors” och ”citation index”. Men verklig potential är i grunden svårare att bedöma, den är egentligen omöjlig att förutsäga, därför att den oftast inte förverkligas exakt som förväntat eller efter givna mallar. Hur skulle till exempel filosofen Ludvig Wittgenstein klarat sig som forskare i dagens brittiska system? Donald Gillies (2008: 5) har påpekat följande:

Wittgenstein published nothing during the last 17 years of employment at Cambridge. On the current RAE system, he would have been classified as research inactive, and have had his research time removed and would perhaps even have been sacked. Yet during these 17 years, Wittgenstein wrote the *Philosophical Investigations*, which many regard as the best philosophical work of the, 20th century. To generalise from this case, we want our research system to allow researchers, if they are so inclined, to spend a long time polishing and re-polishing their works before publication. We know that this strategy can sometimes result in durable masterpieces.

Även Gillies är en stark förespråkare av lotteriet som urvalsmetod vid fördelningen av resurser till forskning (se t.ex. Gillies, 2014). Likväl är det viktigt att understryka att ett lotteri knappast skulle vara helt avgörande; det skulle även krävas att mer basfinansiering tillkom för att forskningen skulle kunna komma upp till den nivå där institutionerna själva kan förfoga relativt fritt över sina medel och där personer som Wittgenstein och andra kan tillåtas forska på sina egna, idiosynkratiska villkor. Ett lotteri skulle dock på sikt kunna ersätta peer review-systemet när det gäller den delen av budgeten som avser fria projektanslag, där det ofta råder en påtaglig svårighet att välja mellan många relativt jämnvärdiga ansökningar och där oenigheten kan vara stor. Precis som psykologerna Gideon Keren och Karl Teigen har påpekat, “a rational decision maker may occasionally meet choices that cannot be resolved by reasons and arguments alone. Typical situations are choices between two equally valuable options [...] In some such situations randomizers are accepted, and even institutionalized as tie breakers” (Keren & Teigen, 2010: 84). När det gäller att välja ut vilka ansökningar som ska få anslag rör det sig dock som vi vet om val mellan betydligt fler än bara två möjliga alternativ och därtill en högre grad av osäkerhet, vilket också talar för att ett lotteri mycket väl skulle kunna vara en lämplig urvalsmetod.

Lotteriets hypotetiska effekter på det epistemiska landskapet

Den allra vanligaste invändningen mot lotteriet är att det inte alls urskiljer meriter och att risken därför skulle vara att det gynnar betydligt fler dåliga projekt än om man använder peer review (Martin, 2000; Höylä et al., 2016). En sådan invändning är självklart allvarlig. Men precis som jag påpekade i föregående avsnitt är det dock ofta långt ifrån säkert vad det är som avgör om en ansökan rankas högt eller lågt. Dessutom är det tveklöst så att många av ansökningarna som beviljas anslag genom peer review inte alltid lyckas infria sina löften och att väldigt få faktiskt leder till några riktigt banbrytande resultat. Detta betyder naturligtvis inte att det rör sig om dåliga projekt, men däremot lämnar det frågan öppen huruvida ett annat projekt borde ha fått chansen istället och om det hypotetiskt sett hade kunna generera intressantare forskning. Innehållet i en ansökan kan visserligen säga något väsentligt om forskarna och potentialen i deras tilltänkta projekt, men det kan inte med säkerhet säga något om huruvida projektet kommer leda till några viktiga upptäckter eller genom-brott som kan föra vetenskapen framåt (Roy 1985; Sloman, 2014).

Men finns det någon positiv evidens som talar för att ett lotteri skulle kunna vara en bättre beslutsmetod än peer review? Vetenskapsfilosofen Shahar Avin som är verksam vid universitetet i Cambridge har i sin avhandling *Breaking the Grant Cycle* (2015) framlagt resultat som faktiskt ger stöd åt den något kontra-intuitiva tanken om lotteriets potentiella värde vid fördelning av forskningsanslag. Denna avhandling utgör såvitt jag kan bedöma den första systematiska studien som på djupet teoretiserar lotteriet som urvalsmekanism och kritiskt jämför det med peer review. Avins utgångspunkt kan ses som ett försök att bidra till det kunskapsteoretiska argumentet för varför det ur ett mer övergripande samhällsligt perspektiv skulle vara mer rationellt att använda lotteri än andra modeller vid fördelningen av offentliga resurser till forskning. Det enda metodologiska kruxet är att det idag knappt finns några forskningsfinansiärer som använder sig av lotterier, vilker gör det omöjligt att utgå ifrån några större jämförbara empiriska data. Av den anledningen genomför Avin istället data-simuleringar av ett antal modeller för distribuering av anslag – modeller som han benämner "old boys", "best visble", "lottery", och "triage". Studien är alltså baserad på dynamiska simuleringsmodeller. Men trots denna tillsynes ofrånkomliga begränsning presenterar Avin en tydlig motivering för den metod som han valt att använda sig av i sin undersökning:

...it may be useful to think of the simulation as a formalised thought experiment. However, unlike the thought experiment, which concretises by loading a hypothetical anecdote with what are taken to be exemplary characteristics, the simulation concretises by assigning numerical parameters to what are taken to be

key processess. [...] In the design of both the thought experiment and the simulation, the usefulness of the concretisation relies on our judgements of what is reasonable and what is important (Avin, 2015: 148).

Resultatet av simuleringarna kan följaktligen bidra till en mer konkret förståelse för hur de abstrakta skeendena i det epistemiska landskapet skulle se ut, givet de olika modellerna för forskningsfinansiering. Simuleringsmodeller kan enligt vissa vetenskapsfilosofer betraktas som en slags förlängning av den mänskliga kognitionen ("modelling as extended cognition") som trots att det bygger på rent idealiserade antaganden om olika processer likväl kan bidra till en genuint ny slags kunskap om världen (Kuorikoski & Ylikoski, 2015).

Avin tar en av sina mest väsentliga utgångspunkter i Michael Weisberg och Ryan Muldoons artikel "Epistemic Landscapes and the Division of Cognitive Labor" (2009) som särskilt behandlar frågan om hur forskare hypotetiskt sett manövrerar i det epistemiska landskapet i förhållande till olika forskningsproblem och kravet på vetenskaplig signifikans. Ett centralt tema i Weisberg och Muldoons studie rör mångfaldens roll för den kognitiva arbetsdelningen inom forskningen. Avin har i sin tur byggt vidare och modifierat Weisberg och Muldoons ursprungliga modell för att försöka undersöka de dynamiska villkoren för det han kallar "epistemisk passform" (*epistemic fitness*) med avseende på olika anslagsmodellens effekter. Denna passform mäts i relation till sådana parametrar som kretsar kring vetenskapens kärnvärden, som till exempel att göra viktiga upptäckter och producera betydelsefulla publikationer, vilket i simuleringarna visar sig genom hur agenterna i respektive modell lyckas klättra fram i det epistemiska landskapet över tid. Avins grundmotiv är dock inte enbart begränsat till att studera de epistemiska processerna inom det vetenskapliga samfundet, utan inkluderar även sådana parametrar som representerar vetenskapens inverkan på samhället i stort och produktionen av allmänt välbefinnande (Avin, 2015: 41).

Jag kommer här av utrymmesskäl inte kunna gå in på några specifika detaljer kring argumenten för hur datasimuleringarna utformats, utan kommer främst belysa de övergripande resultaten från studien såsom de presenterats i avhandlingen.³ I all korthet kan det dock nämnas att Avin lånar inspiration från populationsbiologin när han konstruerar sina simuleringsmodeller; viktiga parametrar är information och vetenskapliga meriter som hela tiden utgör navet för utvecklingen av den epistemiska passformen i förhållande till

3 För den som närmare önskar att granska simuleringarna hänvisar jag direkt till Avins eget avhandlingssarbete där både syfte och beskrivning av de olika modellerna som testas finns tydligt presenterat: https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/247434/phd_dissertation_final_for_print.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Koderna för de genomförda datasimuleringarna återfinns i ett appendix (s 182–189). Studiens centrala resultat gällande lotteriets potentiella fördelar som urvalsmetod finns även publicerat i en något modifierad undersökning i tidskriften *The British Journal for the Philosophy of Science* (Avin, 2017).

projekt som beviljas anslag. Avin förklarar att i ett statistiskt epistemiskt landskap presterar "best visible", som representerar peer review, betydligt bättre än både "old boys" och "lottery". I ett småskaligt dynamiskt landskap presterar de tre modellerna ungefär likvärdigt. De signifikanta effekterna visar sig emellertid i ett *storskaligt* dynamiskt landskap där lotteriet utklassar de två andra modellerna, "This is because new avenues on a large landscape are likely to spawn outside the visibility of the agents, where *lotto* can access them but the other two strategies cannot" (Avin, 2015: 144). Fördelarna med modellen "best visible" är förvisso att den på kortare sikt kan möta standarderna för epistemisk passform vid en given tidpunkt. Men all genuin grundforskning står alltid i ett starkt spänningsförhållande till det okända, och det akademiska omdömet lutar av naturliga skäl åt det nuvarande kunskapsläget och tidigare erfarenheter. Avin summerar sin studie i följande ordalag:

The simulations showed that on large dynamic landscapes, selecting projects at random outperforms the selection of the highest fitness projects from those which are similar to past projects [...] within a set of idealising limitations, a selection of projects that relies on past experiences, such as can be expected from peer review, performs worse than random selection (Avin, 2015: 181).

Man kan nu ställa sig frågan huruvida ett land som Sverige faktiskt kan ses som ett stort dynamiskt forskningslandskap eller inte. Ifall resultatet från Avins studie ska kunna fungera väl som ett av argumenten för att använda lotteri istället för peer review så tycks detta vara en springande punkt. Det som talar för att Sverige kan räknas som just ett stort dynamiskt landskap kan kopplas till forskningens globalisering och till effekterna av den moderna informationsteknologin. Kommunikationen och graden av samverkan mellan forskare från olika länder är större än någonsin tidigare. Att dagens vetenskap generellt sett blivit mer dynamisk stöds också av Martin Rosvalls och Carl Bergströms (2008) forskning om komplexa nätverk och flödet av idéer mellan forskare. Antalet forskare som är verksamma vid svenska högskolor har dessutom stadigt ökat de senaste åren och låg, 2016 på runt 35.200 (SCB, 2016). Det är alltså inte fel att betrakta det svenska forskningslandskapet som både stort och dynamiskt såtillvida att de forskare som befolkar det ständigt utbyter idéer och ingår i större sociala nätverk med förgreningar över hela världen. Finansiering av forskning över länders gränser möjliggörs dessutom av andra typer av externa anslag, som t ex från EU eller Europeiska Forskningsrådet (ERC), vilket gör det svenska forskningslandskapet ännu mer komplext ifråga om villkoren för agenternas framsteg.

Om vi nu tar fasta på idén att ett lotteri inte är mindre effektivt än peer review, utan snarare tvärtom mer effektivt utifrån olika aspekter, så borde lotteriet rimligtvis vara att föredra mot bakgrund av att det dessutom är fullständigt opartiskt. I ett föränderligt epistemiskt landskap måste man över tid byta

eller blanda strategier för att vara framgångsrik, något som en slumpbaserad anslagsfördelning skulle kunna bidra till (i kombination med ökad basfinansiering). Ett lotteri skulle dock, enligt Avins uppfattning, bäst kombineras med någon form av förhandsgranskning, med andra ord, en enklare typ av peer review där man gallrar bort de ansökningar som håller en allt för låg kvalitet. Metoden kallar Avin för "trriage" – en mix av bedömning och slump i urvalprocessen. Därigenom kan högriskprojekt och projekt som förefaller mycket svårbedömda inkluderas i lotteriet tillsammans med övriga projekt som har en grundpotential. Detta innebär dock ett sorts bedömningsmoment som man av principiella skäl kan diskutera värdet av. Bör inte ett lotteri vara helt fritt från varje form av omdöme eller värdering, är inte det själva grundtanken med ett lotteri? Bakom en usel ansökan kan det dölja sig stor potential som inte syns. Vissa forskare har ingen möjlighet att lägga mycket tid på att skriva konkurrenskraftiga ansökningar då deras positioner och resurser inte tillåter detta; istället sliter de med undervisning och administration. Möjligtvis skulle det vara allt för radikalt att införa ett lotteri utan någon som helst kontroll. Kanske är det i så fall bättre med ett lotteri som kombineras med en enklare förgranskning, givet då att ansökningarna ifråga endast behöver vara kortare skisser. På så sätt skulle mycket tid kunna sparas för alla involverade forskare.

Avin understryker att, "a broader admission into the system will increase fairness and representation, and will increase the likelihood of the lottery admitting unorthodox individuals with unorthodox ideas" (Avin, 2015: 174). Frågan är hur långt vi är villiga att gå i tillämpningen av slumpen för att sprida resurser till forskare. Om vi betänker att ett lotteri skulle kunna göra ett likvärdigt jobb så beror det på hur vi ser på den kognitiva arbetsdelningen såsom den bl.a. diskuterats av Weisberg och Muldoon (2009). I en väsentlig mening bidrar de flesta forskare på ett eller annat vis till vetenskapens utveckling, även om det i många fall handlar om det som vetenskapsfilosofen Thomas Kuhn kallade för "puzzle solving", Alla forskare förhåller sig på olika sätt till det epistemiska landskapet, alla sysslar mer eller mindre med normalvetenskap. Få lyckas göra riktigt stora upptäckter eller komma på geniala teorier.

Många forskare är emellertid på ett självklart sätt del i att frambringa otaliga små sanningar som hjälper till att föra oss framåt kunskapsmässigt i olika riktningar. Och detta är också ett skäl till varför ett lotteri lika gärna skulle kunna skapa en effektiv plattform för det som kanske är bäst för vetenskapen i stort, "a polymorphic population of research strategies thus seems to be the optimal way to divide cognitive labor" (Weisberg & Muldoon, 2009: 251). I det långa loppet kanske det inte spelar så stor roll om lotteriet ger anslag till ett tillsynes bra projekt framför ett tillsynes mycket bra projekt. De stora vetenskapliga genombröten kan uppstå av en slump, vilket i regel är omöjligt att förutsäga genom peer review – man kan bara hoppas. Pengar är trots allt bara en krass förutsättning som möjliggör eller begränsar forskarnas arbetsvillkor.

Avslutande diskussion

Blotta tanken på att dra lott för att fördela anslag kan säkert förefalla både provocerande och absurt för många forskare och politiker; förmodligen uppfattas det som ett sätt att radera den moderna vetenskapens legitimitet. Förslaget bryter mot invanda föreställningar om de meritokratiska principerna som styr vetenskapen idag och den förhärskande idén om att anslag ska fördelas i konkurrens och genom kvalitetsgranskning. Flera tidigare studier har emellertid visat på tydliga brister i peer review-systemet, som till exempel att det rymmer många olika typer av kognitiv och institutionell bias. Slumpen har vid upprepade tillfällen spårats i bedömningsprocessen och tycks påverka bidragsbeslut i en förvånandsvårt hög grad. Systemet framstår dessutom som ganska ineffektivt och dyrt genom att det stjäl oproportionellt mycket tid från forskarna, tid som skulle kunna läggas direkt på forskning istället. Det hela ställer saken på sin spets: vad är egentligen själva meningen med alla ansökningar som produceras idag? Högkvalitativa forskningsansökningar kan väl knappast vara ett värdefullt ändamål i sig själv, utan utgör främst ett byråkratiskt medel för att legitimera och kontrollera fördelningen av anslag. Det vore därför bättre att konstruera en betydligt mer förenklad ansökningsprocedur⁴ där den forskare som söker om anslag i korthet får tala om vad som ska utforskas och varför, samt hur mycket pengar som behövs (och detta i god tro om att den som söker anslag faktiskt kommer försöka utträta något av värde, även om det givetvis kan misslyckas).

Ett lotteri skulle kunna lösa flera av knutarna som är relaterade till dagens finansieringskris, dels genom att göra urvalsprocessen mer opartisk och dels genom att frigöra tid. Istället för att försöka kontrollera forskningen genom peer review skulle det räcka med en enkel uppföljning av vad som kommer ut av olika projekt. Självklart bör man undvika att slösa bort anslag på forskare som aldrig bidrar (att misslyckas med sina projekt på grund av högt uppsatta mål kan dock ses som ett sätt att bidra). Men låt säga att någon genom lottens hjälp fått anslag två gånger i rad utan att producera något nämnvärt alls; då skulle detta kunna innebära att denne någon inte fick delta i ett par av de kommande lottdragningarna. Förutsättningen är samtidigt, vilket jag redan påpekat tidigare, att basfinansieringen höjs ordentligt och att den delen av anslaget som lottas ut är lägre procentuellt sett än vad som idag fördelas genom peer review. Basfinansieringen kan på ett helt annat sätt än i dag stå för mer långsiktiga

4 I en nyligen publicerad artikel i tidskriften *Minerva* har sociologen Katia Serrano Velarde gjort en longitudinell analys av framväxten och institutionaliseringen av ansökningsförfarandet i den tyska akademiska kontexten. I studien återfinns bland annat ett illustrerande exempel med en ansökan från år 1921 där den berömde biokemisten Otto Warburg ber om anslag genom att mycket kort meddela att han är i behov av 10,000 Mark. Idag kan ansökningskrivandet snarare liknas vid en egen "akademisk genre" som de flesta forskare tar för given och som innebär att ett nytt projekt alltid i förväg måste beskrivas i stor detalj och ordentligt rättfärdigas för att överhuvudtaget ha en rimlig chans att finansieras (Serrano Velarde, 2018: 90).

projekt, där forskningstid omfördelas lokalt och med bättre möjligheter att se framtidspotential i det vardagliga forskningsarbetet.

Målet med denna uppsats har inte varit att i detalj gå in på hur ett eventuellt lotteri skulle utformas eller hur omfattande det skulle vara – t.ex. om det skulle avse alla tänkbara projekt eller endast gälla unga forskare. Man skulle förslagsvis kunna börja på prov med vissa specialutlysningar eller med utlysningar där målet är att finansiera riskprojekt. Dessa frågor kvarstår emellertid att närmare diskutera. Min ambition har här i första hand varit att belysa tanken om lotteriet som en alternativ urvalsmekanism för bidragsbeslut. Denna tanke kan utifrån ett mer allmänt samhällsperspektiv relateras till Niklas Luhmanns rekommendation om att vi överlag bör, "take advantage of the application of chances to create structures in more and more complex societies" (Luhmann 1987: 16; från Buchstein and Hein, 2009: 30).⁵

Det är visserligen sant att ett lotteri inte bara eliminerar oönskad bias och intressekonflikter av olika slag, utan även är blint för synliga skillnader i meriter och inneboende vetenskaplig kvalitet som kan fångas upp med hjälp av den erfarna forskarens expertis. Men vad är då denna kvalitet för någonting? Är inte detta själva grundproblemet med peer review – hur identifierar och enas man *ex ante* om vad som är ett bättre projekt framför ett annat, dvs. innan det har genomförts i praktiken?

De sakkunniga i en beredningsgrupp har ett stort inflytande över vilka forskningsprojekt som ska få chansen att utvecklas eller inte. Ett bra argument för att istället använda ett lotteri är att den bryter upp den potentiella makt som en liten grupp kan få över en hel forskningsgenre. En emotionell fördel som lottdragning dessutom skulle kunna innebära har Elster beskrivit i relation till en annan historisk kontext, nämligen: "To be rejected by fortune was less dishonourable than to be rejected by the community" (Elster 1989: 107). Detta avser särskilt situationer då personer vars projekt har stor potential ändå väljs bort till förmån för andra konkurrerande projekt – det är inte minst i sådana fall som många kommentatorer har hävdats att ett lotteri framstår som allra lämpligast genom sin fundamentala opartiskhet och rättvisa. Precis som Avin (2015) visat i sin avhandling är peer review-processen fast förankrad i det som bedömningsmässigt är "synligt" vid en viss tidpunkt, trots att vetenskapen i grunden är betydligt mer dynamisk än så, både på ett teoretiskt och ett socialt plan.

Avslutningsvis ska jag presentera två konkreta exempel på att användningen av lotteri kan fungera som ett fullgott alternativ till peer review. I Nya Zeeland har man sedan några år tillbaka etablerat ett modifierat lotterisystem vid fördelningen av så kallade "Explorer Grants" vid *Health Research Council of New*

5 Lottdragning skulle även kunna gälla inom politiken. Under det senaste decenniet har flera forskare framlagt idén om att de demokratiska systemen i världen faktiskt skulle kunna stärkas om man valde ut politiska representanter genom lottdragning, ungefär på samma sätt som man gjorde i antikens Aten (Buchstein, 2010; Landmore, 2013; Pluchino et al., 2011).

Zealand (HRC).⁶ Visserligen sker det ännu relativt småskaligt, men det växer i omfattning och återspeglar ett substantiellt behov av kreativa reformer för hur organiseringen av forskningsfinansiering ska gå till idag. Det andra exemplet med lotteri kommer från Tyskland, där den stora privata forskningsfinansiären *Volkswagen Foundation* (2018) nyligen startat en pilotstudie som kallas "Experiment!". I denna pilotstudie använder man dels peer review för att välja ut 15–20 ansökningar och dels ett lotteri för att plocka ut lika många ansökningar ur samma grupp av inkomna ansökningar. Avsikten från finansiärens sida är att i framtiden jämföra och utvärdera resultaten (publikationer, patent, upptäckter m.m.) från projekten som valdes ut genom peer review med projekten som valdes ut med lotteri för att se om det förekommer några relevanta skillnader. Om lotteri inte ger nämnvärt mycket sämre resultat än peer review kan man börja mer storskaligt. Även i Sverige skulle större forskningsfinansiärer såsom exempelvis Vetenskapsrådet, Formas och Vinnova kunna börja testa att lotta ut en viss del av den årliga budgeten som är ämnad åt projektanslag. Ett lotteri utgör en sådan innovation som forskningen skulle behöva och som skulle kunna medföra flera positiva effekter; det skulle reducera kostnaderna, frigöra forskningstid, och öka heterogeniteten genom slumpens spridningseffekter. Systemet skulle heller inte kunna kritiserats för att vara partiskt (nepotism, intressekonflikter, makt, diskriminering etc.) och genom ökade basanslag skulle forskarmiljöerna kunna få mer makt att styra sin forskning lokalt med ett långsiktigare perspektiv. I en framtid där det epistemiska landskapet blir allt mer komplext och samhällsutvecklingen blir svårare att bedöma utifrån ett globalt perspektiv kan lotteriet bli en viktig faktor som kan underlätta organiseringen av forskningsresurser och reducera en del av osäkerheten.

Referenser

- Aubert, V., 1959. "Chance in social affairs", *Inquiry*, 2, s 1–24.
- Avin, S., 2015. *Breaking the grant cycle: On the rational allocation of public resources to scientific research projects*. PhD thesis. University of Cambridge.
- Avin, S., 2017. "Centralized Funding and Epistemic Exploration", *The British Journal for the Philosophy of Science*. doi.org/10.1093/bjps/axx059
- Barnett, A.G., 2016. "Funding by Lottery: Political Problems and Research Opportunities", *mBio* 7(4).
- Barnett, A.G., Herbert, D.L., Clarke, P. & Graves, N., 2014. "The Research Lottery: The pressures on the Australian grant system", *AQ – Australian Quarterly* 85(1), s 4–9.

6 *Health Research Council of New Zealand* (HRC) beskriver sitt lotteri på följande sätt: "All proposals that meet the eligibility criteria will be assessed for compatibility with the scheme's intent; proposals won't be scored or ranked. All proposals that are considered eligible and compatible will be considered equally eligible to receive funding, and a random process will be used to select proposals to be offered funding", <http://www.hrc.govt.nz/funding-opportunities/researchd-proposals/explorer-grants>.

- Bégin-Caouette, O., Kalpazidou Schmidt, E., Field, C.C., 2017. "The perceived impact of four funding streams on academic research production in Nordic countries: the perspectives of system actors", *Science and Public Policy* 44(6), s 789–801.
- Benner, M. & Sörlin, S., 2007. "Shaping strategic research: power, resources, and interests in Swedish research policy", *Minerva* 45(1), s 31–48.
- Boudreau, K. J., Guinan, E. C., Lakhani, K. R. & Riedl, C., 2016. "Looking Across and Looking Beyond the Knowledge Frontier: Intellectual Distance, Novelty, and Resource Allocation in Science", *Management Science* 62(10), s 2765–2783.
- Boyle, C., 2010. *Lotteries for education*. Imprint Academic.
- Broome, J. R., 1984. "Selecting people randomly", *Ethics* 95, s 38–55.
- Buchstein, H., 2010. "Reviving Randomness for Political Rationality: Elements of a Theory of Aleatory Democracy", *Constellations* 17(3), s 435–454.
- Buchstein, H. & Hein, M., 2009. "Randomizing Europe: the lottery as a decision-making procedure for policy creation in the EU", *Critical Policy Studies* 3(1), s 29–57.
- Chubin, D.E. & Hackett, E. J., 1990. *Peerless Science: Peer Review and U.S. Science Policy*. Albany: State University of New York Press.
- Cole, S. Cole, J. & Simon, G.A., 1981. "Chance and Consensus in Peer Review", *Science*, 214, s 881–886.
- Cook W.D., Golany B., Kress M. et al., 2016. "Optimal Allocation of Proposals to Reviewers to Facilitate Effective Ranking", *Management Science* 51(4), s 655–661.
- Elster, J., 1989. *Solomonic Judgements*. New York: Cambridge University Press.
- Elzinga, A., 2012. "Features of the current science policy regime: Viewed in historical perspective", *Science and Public Policy* 39, s 416–428.
- Fang, F.C. & Casadevall, A., 2016. "Research Funding: the Case for a Modified Lottery", *mBio* 7(2), s 1–7.
- Fochler, M., Felt, U. & Müller R., 2016. "Unsustainable Growth, Hyper-Competition, and Worth in Life Science Research: Narrowing Evaluative Repertoires in Doctoral and Postdoctoral Scientists' Work and Life", *Minerva* 54(2), s 175–200.
- Fogelholm, M., Leppinen, S., Auvinen, A. et al., 2012. "Panel discussion does not improve reliability of peer review for medical research grant proposals", *Journal of Clinical Epidemiology* 65, s 47–52.
- Gallo, S.A, Sullivan J.H., & Glisson S.R., 2016. "The Influence of Peer Reviewer Expertise on the Evaluation of Research Funding Applications", *Plos One* 11(10), e0165147
- Gigerenzer, G. & Selten, R., 2002. *Bounded Rationality*. Cambridge: MIT Press.
- Ginther D.K., Schaffer, W.T., Schnell, J., et al., 2011. "Race, ethnicity, and NIH research awards", *Science* 333, s 1015–1019.
- Gillies, D., 2008. "How Should Research be Organised? An Alternative to the UK Research Assessment Exercise", Ed. Leemon McHenry, *Science and the Pursuit of Wisdom*: Ontos Verlag.
- Gillies, D., 2014. "Selecting applications for funding: why random choice is better than peer review", *RT. A Journal on research policy and evaluation*, 2(1), s 1–14.
- Goodwin, B., 2005. *Justice by Lottery*. Imprint Academic.
- Graves, N., Barnett, A.G., & Clarke P., 2011. "Funding grant proposals for scientific research: retrospective analysis of scores by members of grant review panel", *BMJ* 34.

- Hallonsten, O., 2016. "Corporate culture has no place in academia", *Nature* 538(7).
- Health Research Council of New Zealand., 2017. "Explorer Grants", tillgänglig på www.hrc.govt.nz/fundingopportunities/researcher-initiated-proposals/explorer-grants.
- Höylä, T., Bartneck, C., Tiihonen, T., 2016. "The consequences of competition: simulating the effects of research grant allocation strategies", *Scientometrics* 108, s. 263–288.
- Ioannidis, J., 2011. "More time for research: fund people not projects", *Nature* 477: 529–531.
- Keren, G. & Teigen, K.H., 2010. "Decisions by coin toss: Inappropriate but fair", *Judgment and Decision Making* 5(2), s 83–101.
- Kornhauser, L.A. & Sager, L.G., 1988. "Just lotteries", *Social Science Information*, 27(4): 483–516.
- Kuhn, T., 1977. "Objectivity, Value Judgment, and Theory Choice", In: *The Essential Tension: Selected Studies in the Scientific Tradition and Change*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kungliga Vetenskapsakademien, 2010. "Många söker men få blir utvalda", *Kungl. Vetenskapsakademien*, Forskningsstrategiska utskottet, Stockholm, s 1–8.
- Kuorikoski J & Ylikoski P., 2015. "External representations and scientific understanding", *Synthese* 192, s 3817–3837.
- Lamont, M., 2009. *How Professors Think: Inside the Curious World of Academic Judgment*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Landmore, H., 2013. "Deliberation, cognitive diversity, and democratic inclusiveness: an epistemic argument for the random selection of representatives", *Synthese* 190(7), s 1209–1231.
- Langfeldt, L., 2001. "The Decision-Making Constraints and Processes of Grant Peer Review, and Their Effects on the Review Outcome", *Social Studies of Science*, 31(6), s 820–841.
- Langfeldt, L., 2006. "The policy challenges of peer review: managing bias, conflict of interests and interdisciplinary assessments", *Research Evaluation*, 15(1), s 31–41.
- Lee, C.J., 2015. "Commensuration Bias in Peer Review", *Philosophy of Science* 82: 1272–1283.
- Linton, J.D., 2016. "Improving the Peer review process: Capturing more information and enabling high-risk/high-return research", *Research Policy* 45, s 1936–1938.
- Loveday, V., 2017. "Luck, chance, and happenstance? Perceptions of success and failure amongst fixed-term academic staff in UK higher education", *British Journal of Sociology* DOI: 10.1111/1468-4446.12307
- Luhmann, N. 1987. "Vom Zufall verwöhnt. Eine Rede über Kreativität" [Spoiled with accident. A speech on creativity]. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 10 July, s 16.
- Luukkonen, T., 2012. "Conservatism and risk-taking in peer review: Emerging ERC practices", *Research Evaluation*, 21(2), s 46–80.
- March, J. & Simon, H. 1958. *Organizations*. John Wiley & Son.
- Martin, B., 2000. "Research grants: problems and options", *Australian Universities' Review* 43(2), s 17–22.
- Mayo, N., Brophy, J., Goldberg, M. et al., 2006. "Peering at peer review revealed high degree of chance associated with funding of grant applications", *Journal of Clinical Epidemiology* 59, s 842–848.

- Musselin, C., 2013. "How peer review empowers the academic profession and university managers: Changes in relationships between the state, universities and the professoriate", *Research Policy* 42, s 1165–1173.
- Ostrom, E. 1990. *Governing the Commons: The evolution of institutions for collective action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pluchino, A., Garofalo, C., Rapisarda, A., et al., 2011. "Accidental politicians: How randomly selected legislators can improve parliament efficiency", *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications* 390 (21–22), s 3944–3954.
- Rosvall, M. & Bergström, CT, 2009. "Maps of Random Walks on Complex Networks Reveal Community Structure", *Proceedings of the National Academy of Science* 105(4), s 1118–1123.
- Roumbanis, L., 2017. "Academic judgments under uncertainty: A study of collective anchoring effects in Swedish Research Council panel groups", *Social Studies of Science* 47(1), s 95–116.
- Roumbanis, L., 2018. "Symbolic violence in academic life: a sociological study on how junior scholars are educated in the art of getting funded", *Minerva*.
<https://doi.org/10.1007/s11024-018-9364-2>
- Roumbanis, L., 2019. "Peer review or Lottery? A critical analysis of two different forms of decision-making mechanisms for allocation of research grants", *Science, Technology, & Human Values*. <https://doi.org/10.1177/0162243918822744>
- Roy, R., 1985. "Funding Science: The Real Defects of Peer Review and an Alternative to it", *Science, Technology, & Human Values* 10(3), s 73–81.
- Statistiska centralbyrån., 2017. "Universitet och högskolor. Personal vid universitet och högskolor 2016", ISSN1654-3475, *Serie Utbildning och forskning*.
- Serrano Velarde, K., 2018. "The Way We Ask for Money... The Emergence and Institutionalization of Grant Writing Practices in Academia", *Minerva* 56(1), s 85–107.
- Sigl, L., 2016. "On the Tacit Governance of Research by Uncertainty: How Early Stage Researchers Contribute to the Governance of Life Science Research", *Science, Technology, & Human Values* 41(3), s 347–374.
- Slaughter, S. & Leslie, L., 1997. *Academic capitalism: politics, policies, and the entrepreneurial university*. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Sloman, A., 2014. "How to select research proposals less wastefully: Use a sensibly designed, relatively inexpensive, dynamic, weighted lottery", tillgänglig på www.cs.bham.ac.uk/research/projects/cogaff/misc/lottery.html.
- Stone, P., 2011. *The Luck of the Draw: The Role of Lotteries in Decision Making*. Oxford University Press.
- Travis, GDL & Collins, HM., 1991. "New Light on Old Boys: Cognitive and Institutional Particularism in the Peer Review System", *Science, Technology, & Human Values*, 16(3), s 322– 341.
- Vetenskapsrådet., 2016. "Samlad statistik – bidragsbesluten, 2016", tillgänglig på www.vr.se/forskningsfinansiering/bidragsbeslut/samladstatistik.4.405c4f3813823fo.html.
- Viner N., Powell, P. & Green R., 2004. "Institutionalized biases in the award of research grants: a preliminary analysis revisiting the principle of accumulative advantage", *Research Policy* 33, s 443–454.
- Volkswagen Foundation, 2018. "Experiment!" Tillgängligt på: <https://www.volkswagenstiftung.de/en/funding/our-funding-portfolio-at-a-glance/experiment>.

- Wang, Q. & Sandström U., 2015. "Defining the role of cognitive distance in the peer review process with an explorative study of a grant scheme in infection biology", *Research Evaluation*, 24(3), s 271–281.
- Weisberg, M. & Muldoon, R., 2009. "Epistemic Landscapes and the Division of Cognitive Labor", *Philosophy of Science* 76(2), s, 225–252.
- Wennerås, C. & Wold, A., 1997. "Nepotism and sexism in peer review", *Nature* 387, s 341–343.
- Whitley, R., 2012. "Transforming Universities: National Conditions of Their Varied Organisational Actorhood", *Minerva* 50(4), s 493–510.
- Ziman, John, 1983 "The collectivization of science", *Proceedings of the Royal Society*, J.D. Bernal Lecture, B219, s 1–19.

Vilken roll spelar risk i tillit?

En diskussion om begreppet generaliserad tillit

Fredrika Björklund

What is the role of risk in trust? A discussion on the concept of generalized trust

The present article concerns the idea of generalized trust. The question of whether respondents trust other people in general is often posed in social surveys worldwide. Still, the very idea of such trust is problematic. Concerns about lack of validity and relevance associated with measuring generalized trust have frequently been debated in the literature. But there is less focus on the more basic, theoretical, aspects – such as the role of risk in generalized trust. Definitions of trust usually include risk, risk-taking and risk-assessment as major components. But is it possible to describe generalized trust in these terms? And if not, what then is generalized trust? This article examines these issues.

Inledning

Det har länge funnits ett stort intresse inom forskningen för så kallad generaliserad, eller social, tillit, det vill säga i vilken utsträckning människor litar på andra människor i allmänhet. Nivån på den generella mellanmännskliga tilliten mäts i internationella surveyundersökningar och presenteras i artiklar och forskningsrapporter där den med olika resultat satts i relation till förekomsten av korruption (Richey 2010; Bjørnskov 2011; Graeff & Tinggaard Svendsen 2013; Villoria, Van Ryzin & Lavena 2013), förtroende för samhällsinstitutioner (Mishler & Rose 2001; Rothstein & Stolle 2008; Sønderskov & Thisted Dinesen 2016), välfärdsstatens storlek (Bjørnskov & Tinggaard Svendsen 2013; Rothstein 2010) och demokratisk funktionalitet (Inglehart 1990; Jamal & Nooruddin 2010). Denna empiriskt orienterade litteratur har dock haft en ganska svag koppling till den teoretiska diskussionen om vad tillit är (Nannestad 2008: 415–16).

Även om olika varianter finns så mäts generaliserad tillit, i surveyundersökningar, vanligtvis med graderade eller dikotoma svar på frågan: ”*Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can’t be too careful in dealing with people?*” Skillnaden mellan länder är stor. I Europa har de nordiska länderna länge legat högst medan till flera stater i Östeuropa

har haft mycket låga tillitsnivåer. Här svarar respondenterna att de i mindre utsträckning litar på människor i allmänhet (Rothstein 2004; Rothstein & Uslander 2005; Bjørnskov 2006; Svenonius & Björklund 2018). Det är alltså uppenbart att det är någonting som mäts, men vad ett påstående om att vi generellt sett litar på andra egentligen står för är fortfarande problematiskt. Om man utgår ifrån den rimliga premissen att tillit är något som skapas i relation till andra, så kan man hävda att generaliserad tillit är något av en anomali – vi har inte en relation till alla andra.

Den kritiska diskussionen har huvudsakligen fokuserat på begreppets empiriska relevans och de validitetsproblem som är förknippade med mätningar av generaliserad tillit i surveyundersökningar. Hur vi uppfattar frågan om generaliserad tillit är t.ex. sannolikt beroende av grupp-specifika erfarenheter och individuella tolkningar som gör att begreppet står för olika saker beroende på vem som svarar på frågan. Nannestad (2008: 417) konstaterar att ”For good reasons, probably nobody trusts everybody”, utan någon slags kvalificerande begränsning i åtanke.

Det finns en poäng med att skilja mellan validitets- och relevansproblematiken, som huvudsakligen fokuserar på själva surveyfrågan, och en problematisering av begreppets teoretiska grundvalar, även om det finns ett visst samband här. Denna artikel avser det senare, det vill säga den är en undersökning av vad generaliserad tillit är och kan vara. Det argument som utvecklas går ut på att idén om en generaliserad mellanmänsklig tillit är en konstruktion som endast har en mycket svag koppling till teoretiskt grundade föreställningar om tillit såsom dessa framställs i litteraturen. Begreppet generaliserad tillit har svårt att inkorporera det element som vanligtvis ges en bärande betydelse i tillit, nämligen ett visst mått av *risktagande* eller *riskbedömning* i relationen människor emellan. Här görs alltså en distinktion mellan generaliserad tillit och tillit i en slags, som jag benämmer det, arketypisk bemärkelse, det vill säga, tillit i mötet med *en* annan människa som kan vara en bekant person eller en främling. Med utgångspunkt i litteraturen konstateras att generaliserad tillit rimligen bör definieras av frånvaron av upplevda risker snarare än risk, risktagande och riskbedömning. I förlängningen av detta hävdas att denna typ av tillit överhuvudtaget inte handlar om risk utan sannolikt mer om sådana saker som meningsskapande och sammanhang. Genom att i artikeln fokusera på riskmomentet adresseras frågeställningar som är mer fundamentala än de som enbart berör svagheter i termer av begreppets validitet. Samtidigt aktualiseras emellertid frågan om vad risk överhuvudtaget spelar för roll när det gäller tillit mellan människor – i mindre sammanhang, och/eller då det gäller generaliserad tillit.

Vad mäts egentligen med frågan om generaliserad tillit? – Validitet och relevans

Validitetsproblem behäftade med frågan "Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can't be too careful in dealing with people?" har diskuterats relativt utförligt i litteraturen. Utan att göra anspråk på fullständighet kommer jag nedan att redovisa ett axplock av den kritik som förts fram.¹ En stor del av kritiken handlar om olika sätt att förstå uttrycket "most people" och den kulturella bias som kan ligga i frågan. Forskare har pekat på att ett problem med mätningar av generaliserad tillit är att de bygger på att respondenten av kognitiva skäl föreställer sig, inte alla andra, men väl den *relevante* andre, och detta kan göras på olika sätt. Om undersökningar ska vara jämförbara mellan individer, grupper, länder och tidpunkter krävs det att den typ av tillitsrelevanta moraliska gemenskap som respondenterna har i åtanke är ungefärligen densamma (Nannestad 2008: 418).

Delhey och Newton har visat på att faktorer som etnisk homogenitet och religiös tillhörighet hänger samman med hög grad av generaliserad tillit, något som föranleder frågan om hur "general generalized social trust actually is" (Delhey & Newton 2005: 324). Det vill säga, det finns en kulturell bias i begreppet.² Harell & Stolle diskuterar den generaliserade tillitens relevans och pekar på nödvändigheten av att vara medveten om begreppets "majority-centric character". De drar slutsatsen att ett ökat fokus på demokratiska attityder som hederlighet, social solidaritet och attityd till redistributiv rättvisa borde vara mer relevant i mer och mer diversifierade samhällen. Det är inte säkert att generaliserad tillit är vad vi bör förvänta i samhällen där kampen för t.ex. minoriteters och marginaliserade gruppers rättigheter har inneburit en uppgörelse med etablerade normer, grupper och institutioner (Harell & Stolle 2010: 246–248).

I en dansk intervjuundersökning från 2012 fick respondenterna frågor om tillit till sociala grupper som hade starkare (partikulär tillit) eller svagare (generell tillit) anknytning till deras egna erfarenheter. Undersökningen visade att vid svag anknytning modifierade respondenterna sina svar genom att precisera vilka grupper som, trots att det handlade om en generell tillit, inte räknades in, till exempel vissa etniska grupper, politiska extremister eller politiker (Frederiksen 2012: 744).³ Av olika orsaker, som kan ha att göra med förutfattade meningar eller fördomar, så definierade människor bort de grupper som inte uppfattades som pålitliga.

Delhey, Newton & Welzel (2011) formulerar detta validitetsproblem som att mätningen av generaliserad tillit i surveyundersökningar inte har varit känslig

1 Litteraturen om tillit är mycket omfattande, inom ramen för denna artikel kan endast en bråkdel av denna behandlas. Jag har valt ut litteratur som är rimligt representativ för olika förhållningssätt.

2 Frågan om vad etnisk diversitet spelar för tillit har varit omtvistad. Sturgis m. fl. (2011) finner inget samband här.

3 Se också Nannestad (2008) som refererar till en undersökning som kommit fram till liknande resultat.

för den radie inom vilken respondenten tänker sig att tillit är relevant. En kvantifiering av generaliserad tillit måste ta hänsyn till både nivån på tilliten och tillitens utsträckning horisontellt. Att bara fråga om generaliserad tillit ger inte ett meningsfullt resultat om det inte också kan urskiljas huruvida respondenterna definierar "most people" som enbart "in-groups" eller också som "out-groups". Det är det senare, relationen till "out-groups", som mäter verklig generaliserad tillit. Att denna distinktion ger utslag visas genom en analys av data från World Value Survey. Analysen indikerar också att det finns skillnader mellan olika samhällen och delar av världen när det gäller hur man uppfattar tillitens utsträckning.

Experimentella undersökningar kan fungera som ett sätt att undersöka enkätfrågans validitet. Detta är fallet då experiment konstrueras för att efterlikna en situation där generaliserad tillit är tillämplig. I en undersökning med deltagare av amerikanskt och japanskt ursprung fann Hayashi och ett antal andra forskare (Hayashi m. fl. 1999; se också Cook m. fl. 2005) att de amerikanska deltagarna var mer benägna att basera sitt agerande på generaliserad tillit än de japanska där samarbete tydligare följde på inslaget av kontroll över kontrahenten i den givna experimentsituationen. Generaliserad tillit skrevs in som en förutsättning i en av de experimentella spelsituationerna - "*the other-first/no-knowledge condition (where general trust is the only available basis of expectation for the partner's cooperation)*" (Hayashi m. fl. 1999: 35). Resultatet visade på kulturella skillnader mellan USA och Japan, men man kan också säga att det belyser ett relevansproblem. Den stora vikt som läggs vid generaliserad tillit i litteraturen har alltför lättvindigt bortsett ifrån andra sätta att åstadkomma samarbete.

Också den brist på konsistens som vidhåftar själva frågan om generaliserad tillit har adresserats. Att ens grundinställning är att man kan lita på människor i allmänhet behöver inte betyda att man inte samtidigt anser att man ska vara ytterst försiktig i relationer till andra som man inte känner. Det vill säga, den första och den andra satsen i frågan, "Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can't be too careful in dealing with people?", står inte i motsatsställning till varandra. Yamagishi, Kikushi och Kosugi visar i en intressant undersökning baserad på experiment hur det faktiskt troligen är tvärtom, tillitsfulla människor är mer benägna att vara försiktiga. Grunden för tilliten är en social kompetens som bottnar i insikten om de fördelar som finns med att vara tillitsfull samtidigt som denna kompetens också underlättar när det gäller att avgöra i vilka situationer tillit är förödande (Yamagishi, Kikushi & Kosugi 1999).

Experimentella studier har även använts för att undersöka korrespondensen mellan generaliserad tillit såsom den mäts i enkäter och tillit i konkreta situationer. Genom att låta den traditionella enkätfrågan om generaliserad tillit, och ett antal andra attitydfrågor gällande tillit, föregå en experimentsituation som

involverar tillit finner Glaeser m. fl. (2000), i en undersökning med en grupp studenter, att svaret på attitydfrågorna dåligt förutspår hur respondenterna kommer att agera när tilliten prövas. Däremot tycks generaliserad tillit vara förknippad med hur pass trovärdig respondenten själv är (trustworthiness). Resultatet talar för att enkätfrågan, när den ställs i surveyundersökningar, mäter något annat än det den avser att mäta.

Det finns en relativt stor medvetenhet om den validitetsproblematik som är förknippade med mätningar av generaliserad tillit. Man har ibland försökt att mildra denna genom att t.ex. ställa uppföljande frågor. Men en mer grundläggande fråga är: Kan man ha tillit till ett oräkneligt antal människor som man inte har någon kunskap om? Experimenten refererade ovan handlar om relationen till en annan individ i en specifik situation, låt vara att individen är anonym – generaliserad tillit avser alla andra. Det är just detta steg mellan tillit till en annan människa, anonym, främling eller bekant, och generaliserad tillit, dvs. tillit till människor i allmänhet, som är i fokus för denna artikel. I experimenten kännetecknas tilliten till den mer eller mindre anonyme andre, av att det är ett agerande som involverar *risktagande* i relation till personen i fråga. Är detta förhållande alls möjligt att översätta till generaliserad tillit? Vad är risktagande i relation till människor i allmänhet?

Tillit som risk

Begreppet generaliserad tillit är starkt knutet till det moderna samhällets framväxt och den storskalighet som är förknippad med industrialisering, marknadsekonomi och globalisering. En central fråga för sociologer och statsvetare har varit hur människans villkor inom ramen för denna storskalighet har förändrat förutsättningarna för den tillit till andra människor som i någon form har ansetts vara en förutsättning för alla typer av modernt samhällsbyggande (Putnam 1993; Fukuyama 1996; Misztal 1996; Seligman 1997; 1998). En dominerande tanke är att det moderna samhället, till skillnad från tidigare samhällen, kräver en mellanmänsklig tillit som sträcker sig utöver människor i den omedelbara närheten. Det förmoderna agrarsamhället karaktäriserades av tydliga och förutsägbara strukturer på lokal nivå. Den "lilla gemenskapen", präglad av normer, statusförhållande och rollfördelning var central i människors liv. Inom ramen för denna förmedlades utbyte av varor och tjänster och här upprättades också den tillit som krävdes i den tidens sociala relationer. Men denna relationsstruktur blev som samhällsorganisation inte längre tillräcklig i och med det moderna samhällets genombrott. Den moderna staten är en komplex organisationsform som genererar en mängd olika sorters relationer mellan medborgarna. Människor interagerar med andra inom ramen för det demokratiska systemet, på en nationell och internationell marknad av handel med varor och tjänster och inom ramen för välfärdspolitikens omfördelade ambitioner.

Dessa relationer regleras på olika sätt i lagstiftning och avtal men i grunden krävs också att det finns en tillit, som sträcker sig bortom människor vi har i vår närhet, för att de ska kunna vidmakthållas. Man kan hävda att då tillit i det moderna samhället saknar de strukturella och interpersonella bindningar som kännetecknade tidigare samhällen är den förknippad med ett större mått av risktagande i sociala relationer. Detta kan också uttryckas som att risktagandet varierar med avståndet till dem som är föremål för eventuell tillit. Ju starkare den generella tilliten är och ju större den omkrets är inom vilken tilliten sträcker sig, desto större mått av risktagande. En tillit som är generell borde alltså vara förknippad med största möjliga risktagande.

I någon mån handlar alla moderna teorier om tillit om att hantera den risk som är förknippad med att lita på någon. Det har funnits starka teoretiska argument för att hävda att det som definierar tillit är just själva risktagandet (Cook m. fl. 2005). Samarbete är inte samma sak som tillit och samarbete som genereras av andra faktorer såsom kontroll, regler och sociala konventioner som människor förlitar sig på reducerar behovet av tillit och därmed risktagandet. Misztal konstaterar att tillit alltid involverar ett element av risk som bottnar i att vi inte kan styra andra människors handlande (Misztal 1996: 18). Tillit är "the preparedness to enter into relations where monitoring etc. is not feasible or prohibitively costly" (Offe 1999: 47). Formaliserade kontrakt av olika slag kan betraktas som en ersättning för tillit (Rus & Ilgić 2005), snarare än som något som lägger grund för den, eftersom risktagandet minimeras. På motsvarande sätt menar Yamagishi, Kikushi & Kosugi att "General trust emancipates people from the confines of the security of stable relations" (1999: 156). Det vill säga, tillit innebär en osäkerhet som skapar möjligheter som i förutbestämda sammanhang är låsta. Luhmann (2000: 98) använder distinktion mellan förtroende och tillit för att skilja mellan situationer som kräver en medvetenhet om ett risktagande och den egna betydelsen för utfallet (tillit) och situationer som inte kräver detta (förtroende).

Tillit som förnuft och förtröstan

Den teoretiska litteraturen om tillit kan sorteras på olika sätt men en distinktion kan göras mellan för det första, den litteratur som hävdar att tillit först och främst är en fråga om förnuft och rationalitet (kognitiva teorier) och för det andra, forskning som menar att rationalistiska argument spelar en mindre roll eller inte någon roll alls (icke-kognitiva teorier).⁴ Forskare som utgår ifrån dessa två olika teoretiska perspektiv har i större eller mindre utsträckning intresserat sig för frågan om relationen mellan tillit till enstaka personer och tillit till människor i allmänhet.

4 Det finns också en teoribildning som försöker förena dessa perspektiv, se t.ex. Barbara Misztals intressanta artikel från 2011. Men denna kommer inte att beröras i detta sammanhang då den inte tillför något till den diskussion som förs här.

Det rationalistiska förhållningssättet utgår explicit ifrån att tillit är en relation som implicerar autonoma subjekt och ömsesidighet. Ett grundantagande inom rationalismen är att en bedömning av medmänniskornas pålitlighet är central för beslutet att lita på någon. Tillit vilar på de slutsatser vi kan dra utifrån tidigare erfarenheter av och tillgänglig information om andra människor (Offe 1999: 50; Rothstein 2005: 58), det vill säga en uppskattning av deras trovärdighet. ”When we say we trust someone or that someone is trustworthy, we implicitly mean that the probability that he will perform an action that is beneficial or at least not detrimental to us is high enough for us to consider engaging in some form of cooperation with him” (Gambetta 2000: 218). Det är i förhållande till denna sannolikhet som risken tas. Tidigare goda erfarenheter, egna eller andras, av att det går att lita på den andre skapar gynnsamma förväntningar om fortsatt tillit, medan dåliga sådana minskar förutsättningarna för detta.

Det är uppenbart att en rationalism som grundar sig på erfarenheter av människors trovärdighet överlag fungerar dåligt som utgångspunkt för tillit till människor i allmänhet. De premisser som teorin vilar på är svåra att tillämpa, då man knappast har erfarenhet av mer än ett litet antal människor.

En möjlighet skulle kunna vara att betrakta generaliserad tillit som en *uppskattning* av människors generella trovärdighet. Men i praktiken är en uppskattning av ett stort antal människors trovärdighet naturligtvis omöjlig att göra, om den ska involvera en bedömning av deras trovärdighet baserad på erfarenhet (se Lundåsen & Pettersson 2009: 144).⁵ Det går inte heller att göra en bedömning av konsekvenser baserade på motpartens reaktion då det saknas en ömsesidighet. Det går knappast att göra en riskbedömning i relation till människors *trovärdighet* när det gäller människor i allmänhet.⁶

Vid sidan av trovärdigheten hos andra har vissa rationalister valt att betona ett strategiskt moment i tillit. Om det uppstår tillit eller ej handlar då om att uppskatta den egna nyttan i detta, i relation till de moment av osäkerhet som situationen involverar.⁷ Risktagande blir här alltså en del av kalkylen som vägs

5 Det kan visserligen hävdas att det inte primärt är erfarenheten av andra människor som sådana som är intressant utan snarare erfarenheten av *liknande* relevanta situationer. Men det är inte heller här uppenbart hur relationen mellan det enskilda fallet och en generaliserad tillit skulle se ut, eller vad liknande situationer betyder i sammanhanget. Något som talar för att erfarenheter, som kan tyckas relevanta, inte spelar någon större roll är att undersökningar har visat att generaliserad tillit endast korrelerar svagt med om en person till exempel tidigare har varit utsatt för brott (Bauer 2015).

6 Som Möllering mycket riktigt påpekat så finns också andra problem med att betrakta tillit som något som grundar sig enbart på en uppskattning av trovärdighet. Om tillit är helt och hållet beroende av trovärdigheten hos andra och den kunskap vi har om den så blir själva begreppet tillit onödigt. Det lägger inte till någonting – det räcker att fokusera just bara på trovärdighet (Möllering 2006: 48).

7 I en tillitsstrategi kan också faktorer som känslor, kultur och moral vara relevanta om det är en fördel att ta med dessa som förutsättningar i en sammanvägd nyttoberäkning. Det element av oförutsägbarhet i en relation som ändå finns där, det vill säga att trots utförlig kunskap om alla förutsättningar inklusive pålitligheten hos den andre så går framtiden inte att styra fullt ut, kan också beräknas och hanteras inom rationalismens ramar.

mot de nyttigheter som är inblandade (Coleman 1994: 91). Men detta löser inte, utan vidare argumentation, problemet med att gå från den enskilda situationen till tillit i förhållande till människor i allmänhet. Riskens omfattning måste kunna bedömas.

Också om man lägger vikt vid andra aspekter än förnuft och rationalitet, är det svårt att hantera övergången från tillit i ett enskilt fall till den allmänna tilliten. Icke-kognitiva teorier lägger fokus vid det som är okänt i en potentiell tillitssituation snarare än det som är känt. Med Lewis och Weigerts pregnanta formulering: "Trust begins where prediction ends" (Lewis & Weigert 1985: 976). Kognitiva egenskaper och rationella kalkyler antas inte vara så användbara när det gäller att hantera det risktagande som måste ske. Det handlar istället om att utveckla förhållningsätt som innebär att vi suspenderar (lägger åt sidan) osäkerheten, eller helt enkel bygger tilliten på en stark inneboende övertygelse om att den är att föredra framför misstro. Man måste således vara beredd att göra en så kallad 'leap of faith' i relationer där det handlar om att lita på andra (Möllerling 2001; 2005; 2006). De teoretiker som förespråkar detta synsätt avvisar dock inte nödvändigtvis andra slags tillitsmekanismer (Sztompka 1999; 2005). Det handlar istället om att flytta fokus i diskussionen. Med Möllerings ord: "... too much research has been concerned with the 'weak inductive' element of trust and has lost the 'faith' element" (2001: 412). Tanken är här alltså att tillit inte uteslutande är en förnuftsmässig aktivitet utan också en fråga om tro och förhoppningar.

Det förefaller som att suspension och förtröstan är mer relevanta för tillit till människor i allmänhet än ett perspektiv som förutsätter erfarenheter och kunskap om den andre för att tillit ska uppstå. Om osäkerheten kan suspenderas i konkreta tillitssituationer mellan enskilda människor så bör så också kunna ske i relation till alla människor eller den generaliserade andre. Men samtidigt är det rimligt att tänka sig att också detta risktagande kräver någon slags bedömning, av hur stor risken är eller vilken typ av risk det handlar om, som måste vara situationsrelaterad och inkludera specifika individer som kan svara på olika sätt. Också här krävs något tilläggsresonemang för att teoretiskt hantera övergången till generaliserad tillit. Steget från tillit mellan ett litet antal subjekt, den arkety-piska modellen för tillit, och generaliserad tillit tycks vara svår att överbrygga.

Russel Hardin, en av rationalismens mest konsekvente förespråkare, drar drastiska slutsatser angående möjligheten till generaliserad tillit. Hardin förkastar idén om den allmänna trovärdigheten hos en person som en förutsättning för uppkomsten av tillit. Att betrakta trovärdighet som en egenskap som någon besitter är enligt Hardin en förenkling som inte har någon motsvarighet i verkliga relationer mellan människor. Pålitlighet varierar från situation till situation snarare än från person till person och den bestäms av mer tillfälliga intressen och hur viktig frågan är för kontrahenterna och relationen dem emellan, t.ex. om de står i ett beroendeförhållande till varandra eller inte. Det är strategiska och situationsspecifika faktorer, som styr vår benägenhet att lita

på någon. Beteckningen "encapsulated interest" (Hardin 2002) används för att beskriva hur tillitskalkylen alltid måste relatera till en specifik situation men också inkorporera motparternas respektive intresse av att lita på den andre. Tillit baseras, dels på egenintresse, dels på förväntningen att det finns incitament att vara trovärdig i den enskilda situationen. Det Hardin beskriver är alltså nödvändigheten av en ömsesidighet för att tillit ska kunna åstadkommas. Den logiska slutsatsen av Hardins resonemang är att en tillit till människor i allmänhet inte kan finnas och det är också detta som han kommer fram till i sin kritik av begreppet generaliserad tillit (Hardin 2001; 2002).

Man kan på goda grunder ha invändningar både mot Hardins resonemang och hans grundpremiss. Berg, Dickhaut & McGabe (1995) har visat att egenintresse inte är allenarådande i situationer där tillit är ett möjligt handlingsalternativ. I experiment straffade deltagare i en spelsituation icke-önskvärda beteenden även då det var kostsamt för dem själva.

Rothstein (2003) har påpekat att inte alla typer av tillit är av den inkapslade (encapsulated) karaktär som Hardin hävdar. Tillitssituationer är av olika slag. När vi litar på offentliga myndigheter så förväntar vi oss att dessa ska vara opartiska institutioner, inte partiska med ett egenintresse. Denna tillit till institutioner, är enligt Rothstein också central för att förklara hur generaliserad tillit uppkommer. "Social trust comes from above and is destroyed from above" (Rothstein 2005: 199). Stabila, icke-korrupta, institutioner är en grundläggande förutsättning, och först därefter kommer den folkliga tilliten till dessa institutioner och också den generella tilliten mellan människor. Generaliserad tillit är en följd av att offentliga institutioner, på politikens output-sida, är opartiska, effektiva och icke-korrupta. Det vill säga att det går att lita på dem. I kontakten med dessa institutioner förväntar sig människor att, inte bara de själva utan också, andra avstår från korrupt beteende, det vill säga, tillit generaliseras. Om offentliga institutioner är undermåliga i dessa avseenden så tvingas människor att förhålla sig till systemet och delta i korruptionen vilket de också förutsätter att andra människor gör. Generell tillit kan då inte uppstå.

Det finns invändningar mot att använda tillitsbegreppet på ett opersonligt sätt, dvs. på förhållanden som inte uteslutande involverar mänskliga varelser. Misstro kan riktas mot verksamheter och myndigheter som polisen eller sjukvården om dessa inte fungerar på ett tillfredställande sätt. Men den ömsesidighet som krävs för att tilliten ska ha betydelse, kan bara avse personer. I grunden är det bara individer som kan skapa den trovärdighet som saknas. Det är också orimligt att tala om att människors relation till institutioner involverar en ömsesidig risk.⁸ Även här kan det finnas fog för att skilja mellan förtroende (confidence) som avser system och institutioner och tillit (trust) som avser

8 Ett tydligt exempel är då det talas om tillit till teknik eller datateknologi. Det är ju inte ovanligt att vi säger att vi litar eller inte litar på tekniken och slutsatsen kan vara erfarenhetsbaserad. Men det är frågan om något helt annat än den mellanmänskliga tillit där motparten kan medvetet reagera på det du gör.

andra människor (Seligman 1998). Tillit till en institution härleds hos Rothstein också i själva verket från tillit till de tjänstemän som representerar institutionen (Rothstein 2003). Mötet med opartiska och icke-korrupperade statstjänstemän i den välfungerande rättsstaten spiller över till en tillit som gäller generellt mellan människor (Rothstein 2004; Rothstein & Eek 2009). Men tillit i mötet med den enskilde tjänstemannen borde rimligtvis ha en annan karaktär än generaliserad tillit. Shapiro gör en distinktion mellan opersonlig tillit (impersonal trust), som gäller institutioner, eller avser situationer där kontakten mellan intressenterna sker per ombud genom utbytbara individer eller organisationsagenter som agerar på uppdrag och innehar en mer eller mindre tydlig makt-position (1987: 634), och mellanmänsklig tillit (interpersonal trust).⁹

Men framför allt, den institutionella teorin handlar om att förklara hur tillit uppstår, inte primärt om vad generaliserad tillit är. En annan förklaring till hur tillit uppkommer lägger vikt ekonomiska faktorer, som ekonomisk jämlikhet i ett samhälle, som bärare av tillit (Rothstein & Uslaner 2005). En variant av denna teoribildning presenteras av Larsen som från en socialkonstruktivistisk utgångspunkt visar på att det snarare än faktiska ojämlikheter är människors perceptioner av de samhälle de lever i som spelar roll. Generaliserad tillit är högre i samhällen, som Danmark och Sverige, där människor hyser uppfattningen att de lever i ett jämlikt meritokratiskt medelklassamhälle, än i samhällen, som USA och England, där majoriteten ofta tänker att de själva tillhör medelklassen men att största delen av befolkningen tillhör samhällets ekonomiska bottenkikt. Tillit är knutet till ekonomiska omständigheter, eller snarare föreställningar om medmänniskornas ekonomiska omständigheter – där olikhet inte gynnar tillit (Larsen 2013). Både institutionella teorier och teorier om den ekonomiska jämlikhetens betydelse står i kontrast till Putnams teori om att allt mindre direkt kontakt mellan människor i det civila samhället urholkar tilliten – i förlängningen den generella tilliten (Putnam 1993).

Dessa förklaringar till hur tillit uppstår bär med sig en mer eller mindre implicit förståelse av vad generaliserad tillit är. Men för att vidare diskutera detta behöver vi först beröra den distinktion som ofta görs mellan generaliserad tillit och partikulär tillit.

Generaliserad tillit och partikulär tillit

Det finns olika förslag på hur den generaliserade tilliten förhåller sig empiriskt till tillit i omfattningsvis mer begränsade kontexter, så kallad partikulär tillit. Partikulär tillit kan avse tillit som uppstår i mindre sammanhang där människor känner varandra mer eller mindre väl, inom familjen, organisationer eller

9 Begreppet 'impersonal trust' används också av t.ex. Ellis, Harper & Tucker som menar att övervakningssystem kan vara föremål för denna opersonliga tillit (2013).

i grannskap, men det kan också avse en tillit som bygger på att man litar på människor av sin egen sort (Uslaner 2000: 573), t.ex. att man litar på människor som har samma religiösa tillhörighet.¹⁰ Skillnaden mellan den partikulära och den generella tilliten kan betraktas som en fråga om graden av anknytning (Frederiksen 2012). Detta synsätt understöds av studier som visar på att det finns ett samband mellan partikulär och generell tillit (Delhey & Newton 2005). Men andra undersökningar visar att det inte är så enkelt. Det finns tillitskonstellationer av partikulärt slag som är kontraproduktiva för välfungerande samhällen och i förhållande till en övergripande tillit i samhället. I en svensk studie visar Wollebaek, Lundåsen & Trädgårdh, som också introducerar ytterligare en variant av lokal tillit, "community trust", att "those with high particularized trust are significantly *less likely* to trust strangers" (2012: 335-36). Miller, Koshechkina, & Grödeland (2004: 134) konstaterar att i Ryssland kombineras en hög nivå av tillit till människor man känner med en stark misstro mot människor i allmänhet. Det handlar alltså om olika typer av relationer snarare än om en gradskillnad. Här kan också nämnas den forskning som lyfter fram hur inomgruppslig, partikulär, tillit kan vara en grogrund för misstro mot samhället och korruption (Rothstein 2004; Pena López & Sánchez Santos 2014). Maffiaorganisationer är standardexemplet; de sociala relationer som skapas här är inte önskvärda att generalisera. De kan knappast ligga till grund för tillit i allmän bemärkelse. Newton och Zmerli (2011), å andra sidan, nyanserar diskussionen och konstaterar att en generell tillit inte kan existera utan en partikulär. I en undersökning finner de att partikulär tillit är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för generell tillit. Utan småskalig tillit kan inte en generell sådan uppstå.

Det är rimligt att utgå ifrån att den fysiska eller psykologiska närheten till andra ökar sannolikheten för att vi ska kunna bedöma deras trovärdighet och därmed också kunna betrakta dem som värdiga vår tillit, även om detta i grunden är en empirisk fråga (Newton & Zmerli 2011: 171). Risker med att lita på någon kan här värderas. Å andra sidan kan man hävda att den partikulära tilliten vilar på andra premisser än den arketypiska idén om tillit som risk, där motparten oftast är anonym. Det är här av viss relevans om man definierar partikulär tillit som tillit i en grupp där människor känner varandra eller som tillit till likasinnade. I grupper av människor som känner varandra väl går det sannolikt inte att skilja sociala band av olika slag från tillit på ett sätt som gör det möjligt att urskilja ett risktagande (Se Lundåsen & Pettersson 2009: 132). Likasinnade däremot kan innefatta också främlingar man aldrig träffat, jfr. människor med samma religiösa tillhörighet. Risktagande bör vara mer relevant i

10 Andra har använt beteckningarna "thin trust" för generell tillit och "thick trust" för partikulär tillit (Newton 1997: 578). Distinktionen överlappar också med beteckningarna 'ingroup trust' och 'outgroup trust'.

relation till främlingar. Men det borde vara störst då vi vet minst om förutsättningarna, det vill säga i förhållande till människor i allmänhet. Ett sådan påstående är dock poänglöst eftersom riskbedömningen här inte har någon referenspunkt. Den är abstrakt. Generaliserad tillit beskrivs därför ofta med en annan terminologi än partikulära former av tillit.

Generaliserad tillit som norm och rutin

Wollebaek, Lundåsen & Trädgårdh föreslår att generaliserad tillit, till skillnad från partikulär tillit, är en värdering snarare än ett agerande (2012: 320, 325). Igarashi m.fl. menar att det som definierar generaliserad tillit är "a general belief in human benevolence" (2008: 88). Ytterligare ett sätt är att förstå generaliserad tillit är att se den som en norm (Uslaner 2002). Rothstein & Eek (2009: 83) föreslår i ett sammanhang att generaliserad tillit ska betraktas som en mental modell över vad som kan förväntas av människor som du inte har personlig information om. Samtliga dessa förhållningssätt är problematiska om man vill behålla idén om risk som en komponent i tillit. Larsen gör ett försök att uttryckligen förena begreppet generaliserad tillit med tillit som risktagande.

By asking "generally speaking, would you say that most people can be trusted, or, that you can't be too careful in dealing with people?" we simply force people to make a risk assessment of an imagined interaction with an unknown member of the imagined community (Larsen 2013: 82).

Men samtidigt är det orimligt att anta att människor är konstant upptagna med att göra riskkalkyler i relation till främmande människor som de möter eller kanske kommer att möta. Larsen löser detta problem med att föreslå att människor agerar utefter tumregler som kan tillämpas i olika situationer (kapitel 4, not 3). Generaliserad tillit tycks kräva någon form av systematiserat förhållningssätt. Moraliska normer kan vara ett sådant.

För att överbrygga gapet mellan tillit i det enskilda sammanhanget och generaliserad tillit har det, av både teoretiker som utgår ifrån rationalistisk teoriebildning och teoretiker som utgår ifrån icke-kognitiva aspekter av tillit, föreslagits att generaliserad tillit ska betraktas som en norm som kan finnas, eller inte, i ett samhälle. Faktum är att normer och moral ibland används ad hoc, som en brygga mellan den situationsspecifika tilliten och den generaliserade. Det antas att det också finns en moralisk komponent involverad när tillit går utöver den enskilda situationen. Offe menar, att det är en "implied normative meaning of institutions and the moral plausibility I assume it will have for others which allows me to trust those that are involved in the same institutions – although they are strangers and not personally known to me" (Offe 1999: 70). Möllering skriver om detta på följande sätt: "when actors generalize trust, in

the sense that within particular social structures the assumption of benevolent agency is no longer tied to individual actors, but expected of all actors concerned, then this generalized trust gains a control-like quality as actors become embedded in it” (Möllering 2005:292). Rothstein menar att den generaliserade tilliten huvudsakligen är resultatet av bedömning av tillgänglig information och förväntningar men att moraliska normer också spelar roll (Rothstein 2005: 56–58). Men, kan man hävda, när ett normstyrt beteende uppstår blir resultatet att risken reduceras, i bästa fall till ett minimum (Seligman 1998).

Det har legat nära till hands för teoretiker från olika skolbildningar att lösa problemet med generalisering av tillit genom att lägga till en norm. Men avsett hur man antar att tillit som en moralisk norm uppkommer, om det är via opartiska myndigheter, ekonomisk jämlikhet, eller om det är något som grundläggs tidigt i barndomen, så är normer något som, liksom sociala konventioner och regler, reducerar risk i relation till andra. Normer onödiggör och ersätter snarare än underbygger behovet av att förhålla sig aktivt till andra. Om generaliserad tillit betraktas som en samhällsnorm bland andra så förlorar begreppet kopplingen till den arketypiska definitionen av tillit som baserat på riskbedömning.

Uslaner kan betraktas som en av de främsta företrädarna för synsättet att generaliserad mellanmänsklig tillit först och främst är en moralisk norm. Han beskriver moraliskt motiverad tillit som “the belief that we ought to trust others because they are part of our moral community” (Uslaner 2013: 630). Generaliserad tillit är ett moraliskt åtagande gentemot andra i samhället som inkluderar också människor vi inte känner. Det handlar om moraliska dispositioner som grundläggs tidigt i barndomen och utvecklas till en känsla av optimism och kontroll (Uslaner 2000: 571; 2013: 631). Uslaner ställer uttryckligen generaliserad tillit mot risk: “Generalized trusters’ optimistic world view make them less likely to perceive risk” (2013: 630). Detta slag av tillit, som alltså inte, i alla fall inte primärt, är erfarenhetsbaserad, skiljer sig enligt Uslaner från den partikulära tilliten som bygger på likhet, och den strategiska som avser människor vi känner. De tre typerna av tillit kan formaliseras som att generaliserad tillit innebär att “A trusts” medan partikulär tillit betyder att “A trusts B”. Strategisk innebär att “A trusts B to do X” (Uslaner 2002: 27–28; Uslaner 2000: 573).

Det finns fler problem med Uslaners resonemang, ett första är att man kan fråga sig varför inte också relationen med människor som vi uppfattar liknar oss eller människor vi känner skulle kunna ha en moralisk karaktär. En andra fråga angränsar till denna invändning och har att göra med hur den moraliska tilliten avgränsas. Uslaner menar att moralisk tillit är baserad på “the belief that we ought to trust others because they are part of our moral community” (Uslaner 2013: 630). Den generella tilliten handlar om sociala bindningar som knyter samman ett diversifierat samhälle (Uslaner 2000: 570). Men i grunden handlar det om hur pass inkluderande en specifik moralisk gemenskap är

(Uslaner 2002: 27–28), vilket betyder att det egentligen inte finns någon skarp gräns. Frågan är hur omfattande en moralisk gemenskap måste vara för att det ska vara fråga om generaliserad tillit och inte partikulär. Var går skillnaden mellan likhet och olikhet? Problemet illustreras med Uslaners skrivning: ”Generalized trusters see American society as one culture united by a set of values” (2000: 580). Partikulär och generaliserad tillit tycks här sammanfalla.

En tredje fråga är om Uslaner verkligen konsekvent beskriver en moraliskt grundad tillit och inte någonting som mer liknar ”förutfattade” meningar om tillvarons beskaffenhet. En optimistisk syn på världen har inte nödvändigtvis med moral att göra. Det handlar om att nedvärdera osäkerhet och bevis på motsatsen, dvs. att världen är en farlig plats (Uslaner 2013: 637), snarare än att vara styrd av normer. Med andra ord, att undvika ett aktiv ställningstagande i situationer som involverar osäkerhet eller risk. Uslaners resonemang har här beröringspunkter med Giddens teorier om hur risker reduceras i människors medvetande. Giddens intresserar sig inte explicit för generaliserad tillit, men däremot för tillit i förhållande till främlingar, vilket inte är samma sak. Generaliserad tillit implicerar inte något möte med en konkret människa. Han skiljer mellan tillit till människor (facework commitments) och tillit till de abstrakta system (faceless commitments) som omger oss. Båda typerna av tillit hänger samman på så sätt, att de vilar på vardagslivets kontinuitet, invanda och oreflektade rutiner och förmågan att kunna bortse ifrån okunskap och brist på information – det vill säga att sätta en parentes om det vi inte vet (bracketing ignorance) (Giddens 1990; 1991).

Giddens beskriver den moderna tillvaron som i grunden riskfylld och, i sin komplexitet, obegriplig inom ramen för den individuella människans fattningsförmåga – inget kan tas för givet. Men de mänskliga vardagspraktikerna skapar en förställning om kontroll som medverkar till att maktlösheten i förhållande till de abstrakta systemen kan hanteras. Dessa invanda praktiker bidrar till en känsla av ontologisk säkerhet och är också en förutsättning för en systemtillit som innefattar såväl teknologiska, politiska som mellanmänskliga aspekter av samhället (Giddens 1991). Men att betrakta rutiner, liksom normer, som konstituerande för tillit mellan människor innebär också att tilliten blir mindre relationell i förhållande till andra. Tillit blir något som i stor utsträckning involverar det egna jagets förhållningssätt till omvärlden, oberoende av den andre. Med Giddens ord så är motsatsen till tillit i moderna samhällen inte nödvändigtvis misstro. ”(T)he antithesis of trust is thus a state of mind which could best be summed up as existential *angst* or *dread* (Giddens 1990: 100). Innebörden är här att själva problemet omformuleras, det är människans välbefinnande som står på spel – snarare än risktagande.

En upplevelse av risk kan reduceras på olika sätt, men frågan är om inte generaliserad tillit snarare är att förstå som något bortom risktagande och riskbedömning, det vill säga risk är här irrelevant. Normer, eller rutiner, har en

annan, mer grundläggande funktion i människors självförståelse och meningsskapande än att reducera risk.

Slutdiskussion

Det är uppenbart att frågan "Generally speaking, would you say that most people can be trusted, or that you can't be too careful in dealing with people?" mäter någonting, eftersom människor faktiskt svarar olika och det också finns ett mönster i skillnader mellan samhällen. Men vilka teoretiska antaganden ligger till grund för frågan? Vad är generaliserad tillit? Det ofullständiga svar som fortfarande ges är inte tillfredställande då det handlar om ett så centralt begrepp inom den samhällsvetenskapliga forskningen som tillit. Generaliserad tillit tycks vara en tankekonstruktion som smugit sig in i den empiriska forskningen utan sedvanlig rigorös operationalisering.

Den arketypiska definitionen av tillit bygger på idén om risktagande. Men det finns ett uppenbart problem med att definiera generaliserad tillit i termer av risk. Tillit som risktagande förutsätter en idé om hur risken ser ut, baserad på situationens förutsättningar. Detta är inte tillämpligt då det gäller tillit till människor i allmänhet. Att definiera generaliserad tillit som benägenheten att ta risker i största allmänhet innebär att tillit förlorar varje rimlig innebörd. Det finns en spänning mellan tillit som den definieras arketypiskt och generaliserad tillit som går utöver de validitetsproblem som identifierats i samband med frågan om generaliserad tillit som den ställs i surveyundersökningar. Det är problematiskt att härleda föreställningen om en generaliserad tillit både ur rationalistiska och icke-kognitiva teorier om tillit, där riskmomentet är centralt. Det visar sig i litteraturen att det ligger närmast till hands att ge generaliserad tillit en strukturell förankring i normer eller andra förhållningssätt som snarare reducerar risk än praktiserar risktagande. Om så är fallet så är det också möjligt att, som Hayashi m.fl. (1999) påpekar, generaliserad tillit övervärderas på bekostnad av andra sätt att förhålla sig, normer om att främlingar ska respekteras t.ex., eller normer om att ingångna kontrakt ska hållas. Andra normsystem är kanske lika eller mer betydelsefulla för att beskriva relationer mellan människor.

Med utgångspunkt i litteraturen kan vi konstatera att generaliserad tillit knappast kan kännetecknas av en beredskap att ta risker i förhållande till alla andra. Det är rimligare att tänka sig att generaliserad tillit styrs av tankemässiga strukturer som minimerar upplevda risker. Men frågan är om det överhuvudtaget är relevant att relatera generaliserad tillit till risk. De olika förhållningssätt som människor skaffar sig till medmänniskorna, som kan vara moraliska eller grunda sig på andra typer av tankesystem, har en vidare och mer komplex innebörd än att reducera risker. De implicerar meningsskapande, sammanhang och identiteter. I den mån så är fallet, blir kopplingen mellan generaliserad tillit

och risk i förhållande till andra allt mindre, om risk och riskbedömning alls har någon betydelse.

En annan möjlig slutsats skulle kunna vara att det är tveksamt om någon slags tillit mellan människor alls har med risktagande att göra. Standarddefinitionen av tillit som risk är artificiell och kopplingen mellan tillit och risk är överlag en teoretisk konstruktion utan egentlig empirisk förankring. I själva verket är det kanske rimligt att utgå ifrån att alla typer av tillit springer ur en grundläggande idé om likhet. Likhet ökar förutsättningen för tillit. Att lita på människor i allmänhet betyder då att vi betraktar människor som i grunden lika eller lika värda. Frågan är om inte tillit alltid bygger på en slags ”överenskommelse” om grundläggande likhet och att detta gäller både i relation till människor vi känner och främlingar vi möter. Att möta en främling på gatan som ställer oss inför valet att lita på eller inte är väl den situation som mest liknar den arketypiska idé om tillit som använts i bland annat experimentella spelsituationer. Vi lutar på främlingar, men kanske först och främst för att vi är medvetna om att vi grunden delar samma betingelser som människor snarare än att vi kalkylerar risk. Vi sätter oss in i den andre personens omständigheter därför att vi, i egenskap av medmänniska kan förstå dem, snarare än att vi betraktar den andre som en motpart. Detta resonemang innebär att tillit som risk överhuvudtaget är en felaktig utgångspunkt som gör tillit omöjlig att över-sätta till verkliga situationer. Idén om tillit, ur vilket tanken om en generaliserad tillit är sprungen, har i grunden byggt på föreställningen om autonoma risktagande individer fria från kontext och inlevelseförmåga. Men detta synsätt är inte givet.

Litteratur

- Bauer, Paul C., 2015. “Negative Experiences and Trust: A Casual Analysis of the Effects of Victimization on Generalized Trust”, *European Sociological Review* 31(4), s 397–417.
- Berg, Joyce, John Dickhaut & Kevin McGabe, 1995. “Trust, Reciprocity and Social History”, *Games and Economic Behavior* 10, s 122–142.
- Bjørnskov, Christian, 2006. “Determinants of generalized trust: A cross-country comparison”, *Public Choice* 130, s 1–21.
- Bjørnskov, Christian, 2011. “Combating Corruption: On the Interplay between Institutional Quality and Social Trust”, *The Journal of Law & Economics* 54(1), s 135–159.
- Bjørnskov, Christian & Gert Tinggaard Svendsen, 2013. ”Does social trust determine the size of the welfare state? Evidence using historical identification”, *Public Choice* 157, s 269–286.
- Coleman, James S., 1994. *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Belknap.
- Cook, Karen S., Toshio Yamagishi, Coye Cheshire, Robin Cooper, Masafumi Matsuda & Rie Mashima, 2005. “Trust Building via Risk Taking: A Cross-Societal Experiment”, *Social Psychology Quarterly* 68(2), s 121–142.

- Delhey, Jan & Kenneth Newton, 2005. "Predicting Cross-National Levels of Social Trust: Global Pattern or Nordic Exceptionalism?", *European Sociological Review* 21(4), s 311–327.
- Delhey, Jan, Kenneth Newton & Christian Welzel, 2011. "How General is "Trust in "Most People"? Solving the Radius of Trust Problem", *American Sociological Review* 76(5), s 786–807.
- Ellis, Darren E., David Harper & Ian Tucker, 2013. "The Dynamics of Impersonal Trust and Distrust in Surveillance Systems", *Sociological Research Online* 18 (3), s 1–15.
- Frederiksen, Morten, 2012. "Dimensions of trust: An empirical revisit to Simmel's formal sociology of intersubjective trust", *Current Sociology* 60(6), s 733–50.
- Fukuyama, Francis, 1996. *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. London: Penguin Books.
- Gambetta, Diego, 2000. "Can We Trust Trust?", s 213–237 i Gambetta, Diego (red.), *Trust: Making and Breaking of Cooperative Relations*. (Elektronisk utgåva.) Department of Sociology, University of Oxford.
- Giddens, Anthony, 1990. *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, Anthony, 1991. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.
- Glaeser, Edward L., David I. Laibson, José A. Scheinkman & Christine L. Soutter, 2000. "Measuring Trust", *The Quarterly Journal of Economics*, August.
- Graeff, Peter & Gert Tinggaard Svendsen, 2013. "Trust and corruption: The influence of positive and negative social capital on the economic development in the European Union", *Quality & Quantity: International Journal of Methodology* 47(5), s 2829–2846.
- Harell, Allison & Dietlind Stolle, 2010. "Diversity and Democratic Politics: An Introduction", *Canadian Journal of Political Science* 43(2), s 235–256.
- Hardin, Russell, 2001. "Conceptions and Explanations of Trust", s 3–39 i Cook, Karen S. (red.), *Trust in Society*. New York: Russell Sage Foundation.
- Hardin, Russell, 2002. *Trust and Trustworthiness*. New York: Sage.
- Hayashi, Nahoko, Elinor Ostrom, James Walker, Toshio Yamagishi, 1999. "Reciprocity, Trust and the Sense of Control, A Cross-Societal Study", *Rationality and Society* 11(1), s 27–46.
- Inglehart, Ronald, 1990. *Culture Shift in Advanced Industrial Society*. Princeton: Princeton University Press.
- Igarashi, Tasuku, Yoshihisa Kashima, Emiko S. Kashima, Tomas Farsides, Uishol Kim, Fritz Strack, Lioba Werth & Masaki Yuki, 2008. "Culture, trust and social networks", *Asian Journal of Social Psychology* 11, s 88–101.
- Jamal, Amaney & Irfan Nooruddin, 2010. "The Democratic Utility of Trust: A Cross National Analysis", *The Journal of Politics* 72(1), s 45–59.
- Larsen, Christian A., 2013. *The Rise and Fall of Social Cohesion: The Construction and De-construction of Social Trust in the US, UK, Sweden and Denmark*. Oxford University Press.
- Luhmann, Niklas, 2000. "Familiarity, Confidence, Trust: Problems and Alternatives", s 94–107 i Gambetta, Diego (red.), *Trust: Making and Breaking Cooperative Relations* (Elektronisk utgåva.) Department of Sociology, University of Oxford.
- Lundåsen, Susanne & Thorleif Pettersson, 2009. "Att mäta tillit. – teori och metodproblem", s 112–146 i Trägårdh, Lars (red.), *Tillit i det moderna Sverige: Den dumme svensken och andra mysterier*. Stockholm: SNS Förlag.

- Lewis, David J. & Andrew Weigert, 1985. "Trust as a social reality", *Social Forces* 63 (4), s 967–985.
- Miller, William L., Tatyana Y. Koshechkina & Åse B. Grödeland, 2004. "Diffuse Trust or Diffuse Analysis? The Specificity of Political Distrust in Post-Communist Europe", s 133–156 i Markova, Ivana (red.), *Trust and Democratic Transition in Post-Communist Europe*. Oxford University Press.
- Mishler, William & Richard Rose, 2001. "What are the Origins of Political Trust? Testing Institutional and Cultural Theories in Post-communist Societies", *Comparative Political Studies* 34(1), s 30–62.
- Misztal, Barbara, 1996. *Trust in Modern Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Misztal, Barbara, 2011. "Trust: Acceptance of, Precautions Against and Cause of Vulnerability", *Comparative Sociology* 10(3), s 358–379.
- Möllering, Giodo, 2001. "The Nature of Trust: From George Simmel to a Theory of Expectation, Interpretation and Suspension", *Sociology* 35(2), s 403–420.
- Möllering Giodo, 2005. "The Trust/Control Duality: An Integrative Perspective on Positive Expectations of Others", *International Sociology* 20(3), s 283–305.
- Möllering Giodo, 2006. *Trust: Reason, Routine, Reflexivity*. Bingley, UK: Emerald Group Publishing.
- Nannestad, Peter, 2008. "What have we learnt about generalized trust, if anything?", *Annual Review of Political Science* 11, s 413–436.
- Newton Ken & Sonja Zmerli, 2011. "Three forms of trust and their association". *European Political Science Review* 3(2), s 169–200.
- Newton, Kenneth, 1997. "Social Capital and Democracy", *American Behavioral Scientist* 40, s 575–586.
- Offe, Claus, 1999. "Trust and Knowledge, Rules and Decisions: Exploring a Difficult Conceptual Terrain", s 42–87 i Warren, Mark, E. (red.), *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pena López, José A. & José M. Sánchez Santos, 2014. "Does Corruption Have Social Roots? The Role of Culture and Social Capital", *Journal of Business Ethics* 122(4), s 697–708.
- Putnam, Robert D., 1993. *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton N. J.: Princeton University Press.
- Richey, Sean, 2010. "The Impact of Corruption on Social Trust", *American Politics Research* 38(4), s 676–690.
- Rothstein, Bo, 2003. "Social Capital, Economic Growth and Quality of Government: The Casual Mechanism", *New Political Economy* 8(1), 49–71.
- Rothstein, Bo, 2004. "Social Trust and Honesty in Government: A Causal Mechanisms Approach", s 13–30 i Kornai, János, Bo Rothstein & Susan Rose-Ackerman (red.), *Creating Social Trust in Post-Socialist Transition*. New York: Palgrave Macmillan.
- Rothstein, Bo, 2005. *Social Traps and the Problem of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothstein, Bo, 2010. "Happiness and the Welfare State", *Social Research* 77(2), s 441–468.
- Rothstein, Bo & Daniel Eek, 2009. "Political Corruption and Social Trust: An Experimental Approach", *Rationality and Society* 21(1), s 81–112.
- Rothstein, Bo & Dietlind Stolle, 2008. "The State and Social Capital: An Institutional Theory of Generalized Trust", *Comparative Politics* 40(4), s 441–459.

- Rothstein, Bo & Eric M. Uslaner, 2005. "All for All: Equality, Corruption and Social Trust", *World Politics* 58(1), s 41-72.
- Rus, Andrej & Hajdeja Ilgič, 2005. "Trust, Government and Performance: The Role of Institutional and Interpersonal Trust in SME Development", *International Sociology* 20 (3), s 371-391.
- Seligman, Adam B., 1997. *The Problem of Trust*. Princeton: Princeton University Press.
- Seligman, Adam B., 1998. "Trust and Sociability: On the Limits of Confidence and Role Expectations", *The American Journal of Economics and Sociology* 57(4), s 391-404.
- Shapiro, Susan. P., 1987. "The Social Control of Impersonal Trust", *American Journal of Sociology* 93 (3), s 623-658.
- Sturgis, Patrick, Ian Brunton-Smith, Sanna Read & Nick Allum, 2011. "Does Ethnic Diversity Erode Trust? Putnam's Hunkering Down Thesis Reconsidered", *British Journal of Political Science* 41(1), s 57-82.
- Sønderskov, Kim M. & Peter Thisted Dinesen, 2016. "Trusting the State, Trusting Each Other? The Effect of Institutional Trust on Social Trust", *Political Behavior* 38(1), s 179-202.
- Svenonius, Ola & Fredrika Björklund, 2018. "Explaining attitudes to secret surveillance in post-communist societies", *East European politics* 34(2), s 123-151.
- Sztompka, Piotr, 1999. *Trust: a Sociological Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sztompka, Piotr, 2005. "Comments on Paul Dumouchel", *Archives Europeennes De Sociologie* 46(3), s 432-436.
- Uslaner, Eric M., 2000. "Producing and Consuming Trust", *Political Science Quarterly* 115(4), s 569-590.
- Uslaner, Eric M., 2002. *The Moral Foundations of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- Uslaner, Eric M., 2013. "Trust as an alternative to risk", *Public Choice* 157, s 629-639.
- Villoria, Manuel, Gregg G. Van Ryzin & Cecilia F. Lavena, 2013. "Social and Political Consequences of Administrative Corruption: A Study of Public Perceptions in Spain", *Public Administration Review* 73(1), s 85-94.
- Wollebaek, Dag, Susanne Wallman Lundåsen & Lars Trädgårdh, 2012. "Three Forms of Interpersonal Trust: Evidence from Swedish Municipalities", *Scandinavian Political Studies* 35(4), s 319-346.
- Yamagishi, Toshio, Masako Kikushi, & Motoko Kosugi, 1999. "Trust, gullibility and social intelligence", *Asian Journal of Social Psychology* 2, s 145-161.

Klass, rumslig segregation och livskvalitet i två svenska städer

Terence Fell, Bozena Guziana & Ingemar Elander

Class, Spatial Segregation and Residents' Life Chances in Two Swedish Cities

Against a background of decades of spatial class segregation in Sweden and elsewhere, and with the Swedish city as our empirical base, we demonstrate how class position effects residents' life chances defined here as *health, security, participation, and education*. By comparing the circumstances of affluent neighbourhoods in both cities with those of disadvantaged neighbourhoods we elucidate important changes in a modern city's class hierarchy like increased social polarization. We conclude, firstly, that those neighbourhoods that change class position do so slowly and are becoming predominantly middle class. Secondly, we show that the situation in both cities' low income neighbourhood category varies dramatically. Finally, and in contradiction with mainstream urban theory, we infer that growing social inequality is not always detrimental to the lives of residents in disadvantaged neighbourhoods.

Inledning

It has long been a scientific fact and predicament that in most cities of the world there are neighbourhoods of astounding affluence and neighbourhoods of persistent (and often deepening) poverty, often side by side. Life chances will, of course, be very different for residents of these very different neighbourhoods, but stating the obvious and 'controlling' for various externalities (especially popular among statistically oriented urban sociologists) does not explain why such urban inequality exists (Slater 2013: 369)

En i forskning vanlig uppfattning är sedan länge att rumsliga uttryck för klass-segregation är synligare på andra sidan Atlanten än i Västeuropa (Burgess 1928; Miller 1958; Musterd 2005; Préteceille 2009). Denna bild motsägs emellertid av

Terence Fell är lektor i statsvetenskap vid Avdelningen för ekonomi och statsvetenskap, Mälardalens högskola; Bozena Guziana är lektor i miljöteknik vid Avdelningen för energi och teknik, Mälardalens högskola; Ingemar Elander är professor emeritus i statsvetenskap vid Institutionen för humaniora, utbildnings- och samhällsvetenskap, Örebro universitet och Mälardalens högskola.

E-post: terence.fell@mdh.se; bozena.guziana@mdh.se; ingemar.elander@oru.se

en rad studier som visar att det skett avgörande förändringar i de urbana segregationsmönstren i tretton europeiska huvudstäder, däribland Stockholm (red. Tammaru, Marcinczak, et. al., 2016; se även Björklund & Jäntti, 2011; OECD 2011; Salonen, 2012; Andersson & Hedman 2016). I Sverige har utvecklingen nu gått så långt i polariserande riktning att polisen kategoriserat ett femtiotal områden som "utsatta", det vill säga, områden som har en "låg socioekonomisk status" och "hög kriminell påverkan på lokalsamhället". Av dessa bedöms 15 vara "särskilt utsatta" där det krävs "gemensamma insatser från flera samhällsaktörer för att komma till rätta med existerande problem" (Polisen 2015; se även Edling 2015;). I den politiska debatten har även ledande borgerliga politiker använt begreppet "klass" och talat om framväxten av "en ny permanent underklass som består av lågutbildade invandrare" (Dagens Nyheter 2017), ofta bosatta i dessa områden.

Med fokus på perioden 1991–2008 lyfter Andersson och Hedman (2016) fram Scarpas (2013) slutsats att den ökande bostadssegregationen mer beror på stadens socioekonomiska ojämlikhet än den enskildes egna val. I likhet med denna urbanforskning förklarar vi segregationsmönster utifrån klassmässiga faktorer (Bråmås 2011; Östh, Malmberg & Andersson 2015; Andersson & Hedman 2016). Klasskillnaderna förstärks av förändringar i boendemönster där medelklassen bosätter sig i "finare" stadsdelar medan stadens marginaliserade, fattiga invånare hänvisas till andra, nedgångna eller utsatta stadsdelar, ofta i stadens utkant, eller som ibland (till exempel Milano eller Malmö) i en central del av staden (Petsimeris & Rimoldi 2016; Salonen 2012).

Som Loïc Wacquant framhållit i sitt uppmärksammade arbete *Urban Outcasts* (2008) är det som brukar kallas rumslig segregation ett uttryck för urban "degradering" eller "förvisning", och "gentrifiering". Segregation handlar alltså inte ytterst om plats och boende utan är ett uttryck för klasskillnader och därmed rådande maktförhållanden i staden. Det finns en tydlig, klassbestämd områdeshierarki där vissa stadsdelar anses vara finare än andra. Till detta måste också läggas betydelsen av *etnicitet*, i synnerhet den ofördelaktiga särbehandlingen av invandrade (Brunnberg & Darvishpour 2016; Molina 2005). Även om klass och etnisk bakgrund i hög grad bestämmer *var* människor bor, är det *inte* stadsdelen/bostadsområdet de bor i som är grundläggande *orsak* till deras socioekonomiska position (Slater 2013: 368).

Etnicitet har på senare tid varit ett återkommande tema i forskning om boendesegregation (se till exempel flera bidrag i Andersson, Bengtsson, et. al., 2016, och i Bengtsson, Myrberg, et. al., 2016). En konsekvens av detta är att "utsatta stadsdelar" stått i fokus både i forskning och politik, inte "hela staden". Med hjälp av klassanalys kan vi i stället beskriva segregationens karaktär i ett vidare perspektiv, det vill säga både i relation till områdenas klasspositioner och de boendes livskvalitet. Med klass menar vi i artikeln ett skikt av befolkningen som lever under liknande socioekonomiska omständigheter.

Vår definition utgår från individernas förvärvsinkomst, inte yrke eller habitus.¹ Denna definition av klass är utgångspunkt för vår empiriska studie av den rumsliga segregationen i två städer. Betoningen ligger på *områdenas klassposition* och inte på *individernas klassbakgrund*.² Områden som är klassmässigt åtskilda från varandra präglas av olika sociala perspektiv och dålig kommunikation dem emellan (Young 2000: 196).

Utvecklingen i Sveriges största städer där de mindre bemedlade invånarna oftast bor i stadens mer perifera områden (Malmö undantagen), och där det sker en fortgående social polarisering med starka etniska inslag, styrker tesen att Sverige inte kan undantas från kategorin länder där det förekommer rumslig klassegregation. Utvecklingen följer ett känt mönster. Å den ena sidan, ser vi spektakulära nyinvesteringar i attraktiva lägen där boendekostnaderna blir höga, å den andra sidan sammanträngs arbetslösa och fattiga människor till områden i stadens ytterområden, vanligen med en stark kulturell och språklig blandning (Andersson 2013).³ Uttryck som "rikemansgetton" (Kultiration 2007), "utanförskapsområden" (Rojas 2014), "no-go zones" (Amin 2002), och de officiella kategorierna "utsatta områden"/"särskilt utsatta områden" (Polisen 2017), avslöjar att social polarisering blivit ett etablerat fenomen också i ett land som haft ambitionen att vara ett förhållandevis sammanhållet välfärds-samhälle. Då forskare skiftat fokus, från de svenska storstäderna (Andersson & Bråmås 2004; Andersson 2006; Andersson, Bråmås & Holmquist 2010) till den mellanstora staden (Bråmås 2011; Östh, Malmberg & Andersson 2015; Andersson & Hedman 2016), kan vi konstatera att en liknande utveckling sker även i städer som Eskilstuna och Västerås (Fell & Guziana 2016).

Med utgångspunkt i tidigare forskning om klassegregation och med fokus på stadsdelsutveckling i två jämförbara mellansvenska städer undersöker vi vilken betydelse en stadsdels klassposition har för medborgarens livskvalitet, definierad som hälsa, upplevd trygghet, vilja att delta i den demokratiska processen och möjlighet för ungdomar att etablera sig på arbetsmarknaden. Artikelns empiriska

1 En tidig studie av urban segregation i mellanstora svenska städer är Berth Danermarks avhandling *Klass, inkomst, boende. Om segregationen i några kommuner* från 1983. Efter en ingående jämförelse av segregationsmönster i Karlstad, Norrköping och Örebro identifieras nio klasser (Danermark 1983: 60–61). Då vårt fokus ligger på området och inte individen är det mer rationellt att aggregera förvärvsinkomst för området än att ta reda på samtliga boendes yrkestitlar.

2 Det finns alltid en tendens att traditionerna från Marx och Weber möts och berikar varandra. Så är också fallet i denna studie. Vår operationalisering av klass som förvärvsinkomst har en marxistisk betoning medan vårt fokus på livskvalitet är i grunden Weberiansk i bemärkelsen att klassposition antas påverka de boendes livschanser. Denna ansats går under beteckningen "integrerad klassanalys" (Hörnqvist 2016: 46–47).

3 Ett tidens tecken är att den senaste bomässan i Sverige, i Vallaområdet (Linköping) "inte lyckats med det viktigaste för en socialt hållbar och varierad stad: att bygga för alla inkomstgrupper. Eftersom byggbolagen inte tjänar på att bygga billiga hyreslägen har det i Vallastaden inte heller byggts en enda sådan. Här kommer bostadsbristen in i bilden, och det faktum att ingen tycks vilja åtgärda den. Sverige är ett av få länder i Europa som inte har något system för bostäder för låginkomsttagare. Men i stället har politiken – även i socialt hållbara Vallastaden – lämnat allt ansvar till marknaden". (Svensson 2017).

bidrag är sålunda att vi ger ett brett, jämförande perspektiv på stadsdelsutveckling i två städer där vi ritar en social karta som blottar den moderna klasstrukturens utformning. Även om räckvidden för vår metod här stannar vid jämförande deskription av rumsliga klasshierarkier i två städer vid två tidpunkter ger resultatet oss möjlighet att diskutera tänkbara hypoteser om kausala relationer mellan exempelvis klassposition och livskvalitet (Pierre 2005: 446–447). En andra syfte är således att bidra till en diskussion om betydelsen av denna relation.

Analysen visar först och främst att klassegregation *inte* gett upphov till försämrade livsvillkor för arbetarklassen och proletariatet (för distinktion se sidan 8) i Eskilstuna eller Västerås, men samtidigt har klasskillnaderna ökat. Det finns intressanta skillnader mellan städerna. Vi har visserligen inte haft möjlighet att kartlägga individernas flyttmönster. Däremot kan vi visa hur, inom loppet av tio år, områden byter position i stadens klasshierarki. Då vi vill belysa betydelsen av ett områdes klassposition har vi valt att beröra flera aspekter av de boendes liv. Trots den ökande klassegregationen har varken hälsa, trygghet, medborgaranda eller möjligheter för de boende i låginkomstområden förändrats till det sämre mellan åren 2002 och 2012. I en avslutande del reflekterar vi över den närmare innebörden av dessa resultat och reser frågan om det är så att en klassegregerad stad med nödvändighet också måste innebära ett hinder för människor att ha en god livskvalitet även i fattiga stadsdelar.

Historien om två städer

Som många andra mellansvenska industristäder har Eskilstuna och Västerås genomgått ett antal radikala strukturuomvandlingar och står inför liknande utmaningar. Västerås har dock i vissa avseenden bättre förutsättningar än Eskilstuna att hantera dessa utmaningar (Granberg 2004: 368).⁴

Arbetskraftsinvandring har haft stor betydelse för stadsdelarnas utveckling i Västerås. Den omfattande rekryteringen av företrädesvis metallarbetare från Sydeuropa i efterdyningarna av andra världskriget bidrog väsentligt till ASEAs expansion. Denna arbetskraft bestod av yrkesutbildade verkstadsarbetare och ingenjörer som sedan skulle komma att tillhöra stadens arbetar- och medelklass. Västerås är delad i bemärkelsen att det främst är i den västra delen av staden vi finner stadsdelar dominerade av hushåll med låg inkomst.

Eskilstuna har historiskt varit en arbetarstad. I likhet med Västerås kan förändringar i Eskilstunas stadsbild knytas till lokaliseringen av tillverkningsindustri som går tillbaka till slutet av 1700-talet, då staden var en skattebefriad "fristad". Med kända multinationella företag som Saab Bofors Dynamics AB (tidigare Carl

4 Det beror på förbindelsen mellan dagens ABB och Västerås stad som bäst kan beskrivas som "väldigt nära". Det är inte konstigt när utvecklingen i staden "nästan slavisk följer ASEAs utvecklingskurva" (Granberg 2004: 129, 133; se även Västerås kommun 1985a: 12).

Gustafs stads gevärsfaktori) och Volvo Construction Equipment (tidigare Bolinder-Munktell och Volvo BM) för att nämna några blev Eskilstuna en av Sveriges viktigaste industristäder mellan första och andra världskriget. År 1950 var 60 % av den arbetsföra befolkningen anställd i tillverkningsindustrin (Samuelsson 2005: 39). I och med den nationella industrikris som tog fart i början på 1970-talet drabbades många av Eskilstunas invånare av arbetslöshet. Under detta decennium förlorade 2500 metallarbetare sina arbeten, och ytterligare 3000 drabbades av uppsägningar under 1980-talet (Samuelsson 2005: 40). I Eskilstuna är inte stadsdelar med låginkomstboende lika geografiskt koncentrerade som i Västerås. Med ett undantag (Nyfors) finns de i förorter både norr och söder om staden.

Förutom arbetskraftsinvandring har det sedan 1980-talet i båda städerna kommit en ny invandringsvåg, denna gång av flyktingar främst från Mellanöstern, Balkan och Afrika. Det bidrar till att de båda städerna växer och att deras politiker ställts inför likadana utmaningar vad gäller stadsdelsutveckling. Partipolitiskt har Socialdemokraterna i de båda städerna sedan valet 2014 samarbetat över blockgränsen (i Västerås Centerpartiet, Kristdemokraterna och Miljöpartiet; i Eskilstuna Moderaterna och Centerpartiet). Överst på den politiska dagordningen står i båda fallen att bygga nya bostäder för en växande befolkning och att bekämpa marginaliseringen av segregerade stadsdelar och bostadsområden (årsplaner 2016 för Västerås respektive Eskilstuna kommun), två prioriteringar som inte nödvändigtvis harmonierar. Som vi sett är städerna lika varandra på många sätt vad gäller befolkningsstorlek, historia av industrialisering, invandring och andra politiska utmaningar.

Metod

Denna artikel bygger på ett forskningsprojekt samfinansierat av Eskilstuna kommun och Västerås stad med syfte att kartlägga och förklara förändringar i boendemönstren i respektive stad (Fell & Guziana 2016). Dessa två städer är på viktiga punkter jämförbara och liknar även andra, storleksmässigt och i andra avseenden jämförbara städer i Mellansverige såsom Örebro, Norrköping, Gävle och Karlstad. Studien är exempel på vad som brukar kallas "mest-lik"-metoden i jämförande samhällsvetenskap och ger därmed underlag både för meningsfulla generaliseringar och att upptäcka lokala särdrag (Mörner 1981, Elander, Strömberg, et. al., 1990).

Artikeln empiriska underlag består av statistik över 46 stadsdelar, 22 i Västerås och 24 i Eskilstuna. Stadsdelarnas gränser sammanfaller med SCB:s områdesindelning på nivån Nyko 2⁵ (Amcoff 2012). För att undvika befolkningsmäs-

5 Nyckelkodsystemet (NYKO) tillhandahålls av SCB och gör det möjligt att redovisa statistik för delområden inom en kommun. Fastigheterna förs samman till de delområden kommunen konstruerat. Genom detta samband individ-fastighet-områdesindelning blir det tekniskt möjligt att bland annat redovisa befolkningsstatistik på stadsdelsnivå.

sigt små stadsdelar, har Eskilstuna kommun slagit samman vissa angränsande Nyko 2-områden. Därför väljer vi att använda det mer omfattande begreppet *stadsområde*. Den statistik som fanns tillgänglig erhöles från kommunerna och sträcker sig inte längre bakåt i tiden än 2002. Vi har inte haft möjlighet att uppdatera statistiken sedan 2012. Även om urbanforskning ofta är inriktad på att jämföra längre tidsperioder är det inte heller ovanligt att längre studier ändå består av kortare segment (Andersson & Magnusson Turner 2014; Hamnett 2015). Vi är medvetna om att aggregerad statistik inte direkt kan överföras till individnivå (Esaiasson, Giljam, et. al., 2017). Därför kommer våra slutsatser att gälla områden, inte individer.

Analysen genomförs i flera steg. Inledningsvis operationaliseras nyckelbegrepp och deras underliggande antaganden. I nästa steg använder vi medianen för de boendes årliga förvärvsinkomst för att kunna placera ett stadsområde i en av tre inkomst kategorier. Sambanden mellan förvärvsinkomst och de fyra beroende variablerna (*hälsa*, *trygghet*, *medborgaranda* och *möjlighet*) studeras sedan var för sig. På basis av dessa resultat poängsätter vi slutligen varje inkomst kategori för att kunna jämföra klasstrukturen i varje stad vid två tidpunkter (se tabell 2). Nedan beskrivs dessa steg mer ingående.

OPERATIONALISERING AV NYCKELBEGREPP

Vad gäller medborgarens liv har vi valt att belysa fyra faktorer som i forskning och samhällsdebatt brukar framhållas som klassrelaterade: *hälsa*, *trygghet*, *medborgaranda* och *möjlighet*. Människors sjukfrånvaro och rehabiliteringstid (ohälsotalet) tillämpas i olika sammanhang som ett mått på den allmänna hälsan i ett stadsområde.⁶ I ett internationellt perspektiv har Sveriges befolkning en god hälsa, men den är ojämnt fördelad (Wall, Persson, et. al., 2009; Rostila & Toivanen 2012). Skillnaden i hälsa beror mer på levnadsvanor än på genetiska faktorer och det är framförallt individer som saknar jobb, har svag ekonomi och låg utbildning som riskerar att drabbas av ohälsa (Marmot & Wilkinson 2006). Vi antar därför att ohälsotalet kommer att variera mellan stadsområden av olika klasskaraktär.

Trygghet är endast en klassfråga om den upplevda känslan av trygghet varierar mellan välbeställda och utsatta områden. Ett sätt att mäta graden av trygghet är att använda variabeln "antal anmälda brott" till exempel i kontexter som ungdomsbrottslighet (Estrada 1997), misshandel (Eksten 2007), och brottsupplärning (Ahlberg & Kassman 2002). Vi kommer att använda denna variabel som ett mått på den grad av trygghet de boende kan antas känna. Men vi måste samtidigt ha i åtanke att ett högt antal anmälda brott i stället kan "ha sin grund i ett allmänt ökande riskmedvetande [...] och i medias rapportering av våldsbrottslighet" (Lidskog 2006: 212). På samma sätt kan ett framgångsrikt

6 Kunskap om ohälsa används till exempel för att mäta social stress (Guldåker & Tykesson 2014).

trygghetsarbete ibland påverka den upplevda tryggheten i en stadsdel i positiv riktning (Berg & Johansson 2016), trots att antalet brott inte minskat.

Tabell 1: Faktorer, variabler, beskrivningar och källor

Faktor	Beroende variabel	Beskrivning	Källa
Hälsa	Ohälsotal	Ohälsotalet beräknas genom att summa dagar med sjukpenning inklusive arbetsskadesjukpenning, rehabiliteringspenning samt dagar med aktivitets och sjukersättning divideras med antal individer i åldersgruppen 16–64 år.	SCB
Trygghet	Anmälda brott	Statistiken över antalet anmälda brott ger en övergripande bild av ärendeflödet till Polisen, Åklagarmyndigheten, Ekobrottsmyndigheten och Tullverket. Den visar antalet händelser som har anmälts och registrerats som brott hos dessa myndigheter. Anmälningar inkluderar även händelser som efter utredning visar sig vara annat än brott.	Polisen
Medborganda	Valdeltagande	Riksdagsvalet 2010.	Val.se
Möjlighet	Utbildning	Avser högsta avslutade utbildning sista september varje år. Nivån är framtaget genom att multiplicera antalet på respektive utbildning med den tid det vanligtvis tar att slutföra. Detta värde divideras sedan med antalet elever.	SCB
Klassposition	Median årlig förvärvsinkomst	Summan av inkomst av tjänst och inkomst av näringsverksamhet. Avser personer 16–64 år boende i stadsdelen 31/12 respektive år.	SCB

Medborgaranda (civic culture) handlar om grad av tillit, förekomsten av samarbetsnätverk och valdeltagande men är också en fråga om klass. Det innebär till exempel att det kan finnas klassrelaterade skillnader i villighet att engagera sig i frågor som berör en själv och ens grannar (Putnam 1996; Rothstein 2003). Medvetna om måttets begränsning men med hänsyn till tillgänglig statistik använder vi här valdeltagande som ett uttryck för grad av medborgaranda.

Variabeln ”den genomsnittligt högsta utbildningsnivån” i ett stadsområde har tidigare använts för att beskriva sambandet mellan ”svenskar” och ”invandrades” möjligheter på arbetsmarknaden (Myrberg 2001a). Vi kommer i likhet med den studien att använda samma mått för samtliga ungdomars möjligheter på arbetsmarknaden (notera dock vår kritiska kommentar till dilemmat med kategorierna ”svenskar”-”invandrare” i not 9 nedan).

INKOMSTKATEGORIER

Vi delar in stadsområdena i tre inkomstkategorier (*låg*, *medel* och *hög*) utifrån deras medianinkomst (figur 1). För att fastställa gränsvärden för varje

inkomstnivå gör vi på följande sätt. Storleken på inkomstkategorier för respektive stad bestäms genom att subtrahera den lägsta genomsnittliga förvärvsinkomsten från den högsta i varje stad och sedan dela differensen med tre. För att senare avgöra gränsvärden för varje kategori förankrar vi medelinkomstkategorierna på ömse sidor om medelvärdet för hela staden. Detta ger oss ett mått för de två städerna som är känsligt för respektive stads inkomstkategorier (figur 1). Vi är dock medvetna om att gränserna mellan de olika inkomstkategorierna i själva verket är suddiga och överlappande, exempelvis mellan de rikaste låginkomstområdena och de (relativt sett) fattigaste medelinkomstområdena. Young kallar dessa hybridzoner (2000: 197). Därför är våra gränser endast att betrakta som ungefärliga. Andelen arbetslösa och de som uteslutande är beroende av försörjningsstöd varierar mellan kategorierna. I höginkomstkategorierna är denna andel lägst och i låginkomstkategorierna högst. En konsekvens av detta är att vi inte täcker samtliga boende, framförallt inte i låginkomstområdena.

Vi kommer även att koppla dessa olika kategorier till klassposition i analysen. Vi ansluter här till den indelning av klasser som görs av Devine & Sensier (2017: 32). De skiljer på överklass (elit), två typer av medelklass (etablerad och teknisk), två typer *arbetarklass* (traditionella arbetare och servicearbetare) och proletariat (arbetslösa, sjuka, missanpassade, m.fl.). Vi vet inte hur stor överklassen är i vårt material, men den är ofta beskriven som så liten att den inte ens finns som egen statistisk kategori (Hörnqvist 2016: 43). Av det skälet fokuserar vi uteslutande på medelklassen, arbetarklassen och proletariatet. Vi antar att en majoritet av *medelklassen* bor i stadsdelar med höga inkomster. *Arbetarklassen*, å andra sidan, påverkas traditionellt mer av skillnader i inkomster och antas därför bo i medelinkomststadsdelar medan *proletariatet* för det mesta antas bo i låginkomststadsdelar.

SAMBAND, POÄNGSÄTTNING OCH GRÄNSVÄRDEN

Figurerna i Bilaga A visar sambandet mellan förvärvsinkomstkategori, å ena sidan, och ohälsotoalet, antalet anmälda brott, valdeltagande och högsta utbildningsnivå, å den andra. Varje figur består av fyra kvadranter som visar sambandet (R_2) i båda städer vid två tidpunkter: 2002 och 2012. För att synliggöra stadsområdenas utveckling färgsätts varje inkomstkategori. Svart, vit med svart cirkel och grått representerar låg-, medel- respektive höginkomstkategorierna. Även om vi identifierar det enskilda stadsområdet är det kategorierna som står i fokus.

Vi poängsätter och rangordnar inkomstkategorierna i relation till de fyra beroende variablerna. Gränsvärden visar var varje poängnivå börjar och slutar. De fastställs genom att värdet för varje beroende variabel delas in i tertialer. En inkomstkategori som tillhör den övre tertialen (eller beroende på kontext den lägre poängnivån) tilldelas tre poäng som motsvarar god hälsa, trygghet, hög medborgaranda och/eller goda möjligheter. En inkomstkategori som tillhör den mellersta tertialen får två poäng medan den som tillhör den lägsta tertialen får en poäng. För

att kunna tillämpa detta tillvägagångssätt på en hel inkomstkategori utgår vi från en majoritetsprincip: om flertalet stadsområden från en inkomstkategori hamnar på en trepoängnivå får samtliga stadsområden i denna kategori tre poäng.⁷ Vi är medvetna om att detta leder till brister i transparens, men vi anser att poängsystemet ger en *generell* bild av sambandet mellan klassposition och livskvalité.

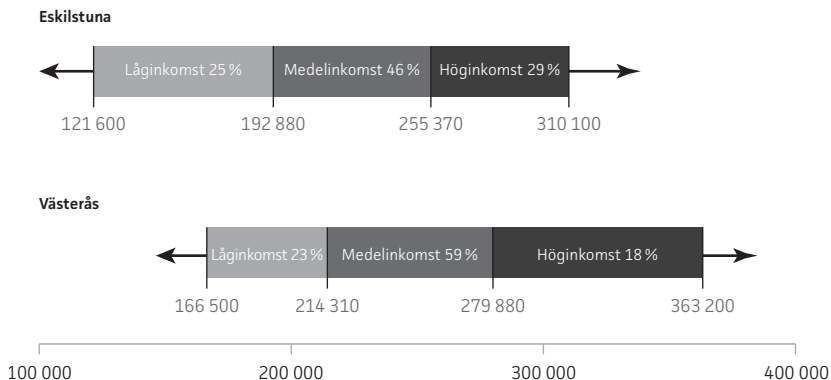
Resultat och analys

Generellt sett kan vi konstatera att städerna år 2002 hade ungefär samma spridning i förvärvsinkomst bland de olika områdeskategorierna. Det som hänt sedan dess är att avståndet mellan låg- och höginkomstområden i båda städer har ökat. Gapet i förvärvsinkomst är vid båda tidpunkterna störst i Eskilstuna. Låginkomstområdena i Eskilstuna har haft en sämre ekonomisk utveckling än motsvarande områden i Västerås (se bilaga A). Vi kan alltså dra slutsatsen att Eskilstuna i denna mening har blivit en mer klassegregerad stad än Västerås.

INKOMSTKATEGORIER I ESKILSTUNA OCH VÄSTERÅS

Figur 1 visar skalan för varje inkomstkategori i Eskilstuna respektive Västerås. Den enskilda inkomstkategoriens omfattning i varje stad varierar inte så mycket, men är något större i Västerås (65 570 SEK) än i Eskilstuna (62 490 SEK).

Figur 1. 2012 Eskilstuna och Västerås indelad i tre inkomstkategorier

Eftersom den genomsnittliga förvärvsinkomsten är högre i Västerås än i Eskilstuna är det inte förvånande att inkomstkategoriernas gränsvärde är betydligt lägre i Eskilstuna. Det innebär att en inkomstkategori i en stad inte är exakt lik sin motsvarighet i den andra. Exempelvis kan en individ boende i

7 Om minst hälften av stadsområdena i en kategori däremot tillhör mer än en angränsande poängnivå, eller åtskilda poängnivåer kommer inkomstkategorin att erhålla en av följande poängkombinationer: 2,5 eller 1,5 (se tabell 2).

ett medelinkomstområde i Eskilstuna ha samma årliga inkomst som en boende i ett låginkomstområde i Västerås. Eskilstuna har fler stadsområden inom höginkomst kategorin. I övrigt ser vi att medelinkomst kategorin är störst i båda städer, medan ungefär en fjärdedel av stadsområdena tillhör låginkomst kategorin.

FÖRÄNDRINGAR I STADSOMRÅDENAS KLASSPOSITION

Då vi jämför inkomst kategorier över tid är det också viktigt att ta hänsyn till förändringar i områdenas klassposition. En förändring i ett stadsområdes klassposition kan förklaras av att individer flyttar mellan områdena, det vill säga byter bostad. Vi väljer här att lyfta fram möjligheten för ett enskilt stadsområde att byta klassposition istället för att fokusera på faktorer som individens flyttmönster, migration eller gentrifiering.

De områden som ingår i tabell 2 har valts ut eftersom de boende antingen har bytt sin klassposition under aktuell tidsperiod, eller har haft potential att byta klassposition genom en ökad (ca 25 %), eller sänkt (ca -25 %) förvärvsinkomst. Av de 33 % stadsområden som upplevt förändring är det endast fem som har bytt klassposition. Trots att en del stadsområdena byter klassposition är storleken på inkomst kategorierna ändå överlag ganska statisk mellan 2002 och 2012. Vi tolkar det som att områdeshierarkin, det vill säga statuskillnader i de båda städerna inte påverkats nämnvärt av flyttrörelser under den studerade tiden.

HÄLSA

Det mest uppenbara resultatet är att ohälsotalet visar en markant negativ utveckling i båda städer över tid, medan inkomst kategorins relevans för boendes hälsa har bestått (figur 1, bilaga A); ju högre förvärvsinkomst desto färre antal sjukdagar och arbetsskador. I båda städerna följer hälsa en strikt klasshierarki (tabell 2). Även om hälsobilden inte har försämrats i låginkomstområdena finns en antydning om att hälsogapet bestått eller till och med vuxit något i båda städerna. Sambandet mellan stadsområdenas klassposition och ohälsotalet har med andra ord ökat mellan 2002 och 2012 i båda städerna. Resultatet ligger för övrigt i linje med en bredare studie av Rostila och Toivanen (2012) som visar att hälsa fortfarande är en konsekvens av klassposition.

Innebär den generella minskningen i antalet sjukskrivningar, arbetsskade ersättning och rehabiliteringsstöd mellan 2002 och 2012 att vi har blivit friskare och att det sker färre olyckor på arbetsplatsen? Inte nödvändigtvis. Det kan finnas andra förklaringar. Benägenheten att sjukskriva sig kan till exempel bero på införandet av karensdagar eller skillnader i arbetsförhållanden. Låginkomsttagare har i regel fysiska arbeten och måste av det skälet i större utsträckning stanna hemma när de är sjuka. Tjänstemän kan i större utsträckning än

industriarbetare ha arbetsuppgifter som ger möjlighet till distansarbete, även vid sjukdom. Hälsa är med andra ord inte bara en konsekvens av klasspositionen, utan påverkar också förmågan att bli frisk.

TRYGGHET

Resultaten visar att variabeln har ett lågt förklaringsvärde då det inte finns något samband mellan de boendes förvärvsinkomst och antalet anmälda brott i ett stadsområde (figur 2, bilaga A). Det beror på att det finns ett fåtal stadsområden med extrema värden i båda städerna, vilket bidrar till att ge en onyanserad bild av de boendes känsla av trygghet. Otrygghet är i högre grad lokaliserad till städernas centrala delar och kan i mindre utsträckning betraktas som en klassfråga. Detta till trots är antalet anmälda brott högre i låginkomstområden, framförallt i Eskilstuna, och lägre i höginkomstområden (figur 2, bilaga A).

I övrigt är kopplingen mellan förvärvsinkomst och trygghet tvetydig eftersom ett minskat antal anmälda brott kan bero på två saker: antingen en faktisk minskning eller en minskad benägenhet att anmäla brott. Med andra ord, variabeln kan lika gärna vara en indikator på otrygghet, eller på polisens (rättsväsendets) brist på effektivitet och/eller legitimitet.

MEDBORGARANDA

Sambandet mellan förvärvsinkomst och valdeltagande i ett stadsområde är alltså jämt starkt och vi kan även se att valdeltagandet har ökat överlag i båda städerna (figur 3, bilaga A). Klasstruktur ger starkast utslag i Västerås där valdeltagandet ökat mest. Valdeltagandet i Västerås låginkomstområden är lika högt som i Eskilstunas medelinkomstområden. Det är noterbart att det framförallt är i de bågge städernas mindre välbärgade områden som valdeltagandet ökat. Vi vill peka på tre möjliga förklaringar: en generell ökning i andelen röstberättigande, ett ökat valdeltagande bland invandrare och/eller ett nyväckt engagemang hos en grupp som tidigare inte använt sin rösträtt.

Vad gäller det första antagandet kan vi bekräfta att andelen röstberättigade har stigit med 8,3 % mellan 2002 och 2014 (Valmyndigheten.se). Det är, för det andra, även möjligt att de många etniska och kulturella föreningarnas engagemang i partipolitiken är en förklaring till invandrades ökade valdeltagande, i likhet med vad som skett till exempel i Rinkeby (Bengtsson & Hertting 2016). Det kan, för det tredje, också vara så att Sverigedemokraterna lockat väljare som annars inte deltar i val. Sammantaget innebär resultaten att ökningen i medborgaranda i låginkomststadsområden mest troligt förklaras av en kombination av fler röstberättigade och ett ökat deltagande av invandrare.

MÖJLIGHETER

Trots att utbildningsnivån i låginkomstområdena har höjts är den fortfarande lägre än i andra stadsområden. Det finns dock enstaka låginkomstområden

som har lika hög utbildningsnivå som i de andra områdeskategorierna (figur 4, bilaga A). Förvärvsinkomstens betydelse för ungdomarnas utbildningsnivå ökar mest i låg- och medelinkomststadsområden i Västerås. I Eskilstuna däremot är utbildningsnivån i låginkomststadsområden högre än i motsvarande stadsområden i Västerås. Med tanke på att den genomsnittliga förvärvsinkomsten i Västerås är högre än den i Eskilstuna är resultatet oväntat, men är väl i linje med vad vi kan se i en årlig ranking av *bästa* skolkommun.⁸

Låginkomstområdenas relativt höga utbildningsnivå behöver dock inte leda till en lägre tröskel för inträde på arbetsmarknaden. Även om en ung invandrare går ut skolan med bra betyg är risken dessvärre stor att det inte leder till anställning, detta på grund av djupt rotad, fördomsfull och stigmatiserande särbehandling (Molina 2005: 41).⁹

VAD BETYDER STADSOMRÅDENAS KLASSPOSITION FÖR MEDBORGARES LIVSKVALITÉ?

Tabell 2 är en sammanställning av resultaten i figurerna 1–4 i bilaga A och ska ses som ett mått på hur klassegregerad en stad är. Ju lägre poäng, desto starkare klassegregation. Välbärgade stadsområden har den bästa, medan utsatta stadsområden har den sämsta hälsan, tryggheten, medborgarandan och jobbmöjligheterna för ungdomar (tabell 2). Förvärvsinkomstens betydelse för boendes vardag stöder tesen om klassamhällets polarisering och stärker antagandet om parallella samhällen.

I poängfördelningen i tabell 2 kan den enskilda staden erhålla högst 36 poäng. Till att börja med är båda städernas klasstruktur väldigt lika då båda 2012 erhåller ungefär samma antal poäng (Eskilstuna 23,5 och Västerås 24). Fördelningen av poäng bland de tre klasspositionerna i varje stad är också lika i det avseendet att medelklassen får nästan tre gånger mer, och arbetarklassen dubbelt så många poäng som proletariatet i respektive stad.

8 År 2012 rankades Eskilstuna som nummer 226 och Västerås som 242 bland Sveriges 290 kommuner. Eskilstuna har klättrat i rankingen sedan dess, medan situationen för Västerås är oförändrat (Läraryrket.se).

9 I en kunskapsöversikt i huvudsak baserad på fyra doktorsavhandlingar pekar författarna på svårigheten/omöjligheten att "rubba den diskursiva ordning som härvidlag har etablerats. I vardagliga sammanhang blir "invandrare" någon som inte är, och kanske inte ens kan bli "svensk". Summan av alla kategoriseringar på mikronivå som människor använder sig av för att sortera intryck och positionera sig i förhållande till andra, bidrar sammantaget till en struktur som ter sig närmast oåtkomlig för offentlig politik" (Strömblad & Myrberg 2015: vi).

Tabell 2. Sambanden mellan klass och medborgares liv i två städer (2002) 2012

Inkomstkategori/ klassposition	Medborgares liv					
	Stad	Hälsa	Trygghet	Medborgaranda	Möjlighet	Total
Höginkomst/ medelklass	Västerås	(2) 3	(3) 3	(3) 2,5	(2) 2,5	(10) 11
	Eskilstuna	(3) 3	(3) 3	(3) 3	(na) 2,5	(na) 11,5
Medelinkomst/ arbetarklass	Västerås	(2) 2	(2) 2,5	(2) 2	(2) 2	(8) 8,5
	Eskilstuna	(2,5) 1,5	(2,5) 2	(2,5) 2	(na) 2	(na) 7,5
Låginkomst/ proletariat	Västerås	(1) 1	(1) 1	(2) 1	(1) 1	(5) 4
	Eskilstuna	(1,5) 1	(1) 2	(1) 1	(na) 1	(na) 5
Total		(12) 11,5	(12,5) 13,5	(13,5) 11,5	(na) 11	(na) 47,5

Vi kan slå fast att klasspositionens betydelse för människors liv i de båda städerna har förändrats något mellan 2002 och 2012, och kan också se tendenser till starkare klasspolarisering mellan stadsområden, fast på olika sätt. I Eskilstuna har hälsan försämrats för både arbetarklassen och proletariatet, medan medborgarandan försvagats något i Västerås, både inom medelklassen och proletariatet (tabell 2). Den minsta skillnaden mellan olika klasspositioner återfinns i variabeln "ungdomarnas möjligheter".

Slutsatser

Vi lyfter fram tre empiriska slutsatser, varav den tredje är den teoretiskt mest laddade i relation till annan urbanforskning. För det första, framgår det av spridningen i förvärvsinkomst mellan olika typer av stadsdelar att det endast skett små förskjutningar i områdenas klassposition och (med undantag av tre områden i Eskilstuna) mest i riktning mot att några fattiga områden blivit mindre fattiga¹⁰. Med andra ord förändras inte det urbana landskapets klasshierarki nämnvärt under ett decennium, den tilltagande segregationen till trots. För det andra, understryker studien att klass och segregation sätter sin prägel på de två städerna, men på olika sätt. Analysen visar att Västerås inte är en lika starkt segregerad stad som Eskilstuna. Eskilstuna utmärker sig här på två sätt. Det ekonomiska gapet mellan fattiga och andra stadsdelar är stort och spridningen inom låginkomst kategorin så stor att stadsområdena skulle kunna delas in i två grupper; en ligger i paritet med Västerås låginkomststadsdelar och en annan släpar efter och tillhör nu vad Polisen kallar Sveriges "mest utsatta områden".

10 För en mer detaljerad dokumentation av den empiriska studien se Fell & Guziana 2016.

För *det tredje* är inte människors hälsa och möjligheter i fattiga stadsdelar nödvändigtvis en spegling av skillnader i förvärvsinkomst mellan stadsdelar. Detta resultat stämmer för övrigt med en nyligen publicerad granskning av 15 utsatta stadsdelar i svenska städer (DN granskar, 170216). Emellertid visar Molina & Grundström (2016) att de förhållandevis goda möjligheterna till trots kommer invandrare i låginkomstområden att diskrimineras på arbetsmarknaden. Slutsatsen innebär ett tänkvärt bidrag i relation till annan samhällsvetenskaplig urbanforskning, där det vanligen är mer eller mindre underförstått att ökande klasskillnader också innebär försämrade livsvillkor för samhällets sämst ställda (se till exempel Young 2000, Mouffe 2000, Cheshire 2007, Lees 2008, och Wacquant 2008).

Diskussion

Som vi sett är levnadsvillkoren i Eskilstunas och Västerås ”mest utsatta stadsdelar” i stora drag desamma 2012 som tio år tidigare, även om klasskillnaderna mellan rika och fattiga områden har ökat. Genom att tillämpa fyra olika indikatorer på livskvalitet kan vi se att marginalisering inte alltid behöver betyda att ungdomar i fattiga områden löper större risk att avbryta sin skolgång och som vuxna utveckla sämre hälsa, hamna i kriminalitet och alieneras politiskt. Utvecklingen behöver inte nödvändigtvis följa den gamla devisen att: “disadvantaged youth living in states with larger income gaps between the poor and middle class appear to see less value in investing in their human capital” (Wichowsky 2017: 5).

En i segregationsforskningen vanlig förklaring till sämre hälsa och ett lågt valdeltagande i stigmatiserade stadsdelar är bristen på socialt kapital, till exempel nätverk som gynnar tillit. Dock visar vi att livskvaliteten i områden med låg klassposition inte nödvändigtvis behöver försämrats av att de rumsliga och socioekonomiska klyftorna ökar. Det kan också betyda att klassegregation inte heller innebär en avsaknad av sociala relationer mellan de boende. Det finns forskning som visar att områdesorienterade insatser positivt kan påverka människors hälsa, deltagande och möjligheter att lyckas på arbetsmarknaden (Andersson, Bråmås & Holmqvist 2010). Det kan ge hopp till exempel för Eskilstunas mest utsatta områden. Men för att få långsiktigt positiva effekter på bred front måste migrations- och arbetsmarknadspolitik samordnas med planerat bostadsbyggande och inte styckas upp i enstaka projekt.¹¹ Den nationella politiken spelar en stor roll för vilket handlingsutrymme som ges på den lokala nivån. Om projektpolitik i mellanstora städer som Västerås och Eskilstuna

11 “[...] given the current Western European context of economic growth and lasting high rates of unemployment in certain groups, area-based policies have to go hand in hand with a radical and large-scale redistribution of work, schooling opportunities and purchasing power” (Vranken, Decker, et. al., 2003: 63).

stannar vid just projektpolitik kan sociala problem relaterade till segregation rentav förvärras, till exempel genom att inge falska förhoppningar hos de boende. I en nyligen publicerad svensk avhandling återger författaren en sådan vanlig, något uppgiven uppfattning bland projektarbetare som är/varit verk-samma i stadsdelen Lindängen, Malmö (Karlsson 2016: 205).

Två saker kan tala för en positiv utveckling av medborgarandan. Det faktum att valdeltagandet 2010 och 2014 ökade i stadsdelar som tillhör låginkomst-kategorin är en ljusning liksom att ungdomar i fattiga områden formellt har nästan lika goda möjligheter till utbildning och deltagande i samhällslivet som ungdomar i andra områden. Detta spirande sociala kapital kan kanske, i linje med resonemang av Putnam (2015) och andra samhällsvetare, betraktas som en motvikt till ett annars sämre liv och dålig representation i en tid där en rad politiska partier tävlar med varandra om att kräva starkare polisiära och till och med militära insatser i ”utsatta områden”.

Referenser

- Ahlberg, Jan & Kassman, Anders, 2002. *Varför har brottsuppleringen minskat? En analys av orsakerna*. Stockholm: BRÅ.
- Amcoff, Jan, 2012. “Hur bra fungerar SAMSområdena i studier av grannskapseffekter? En studie av SAMSområdenas homogenitet”, *Socialvetenskaplig tidskrift*, nr 2, 93–115.
- Amin, Ash, 2002. “Ethnicity and the Multicultural City: Living with Diversity”, *Environment and Planning*, (6): 959–980.
- Andersson, Roger & BråmÅ, Åsa, 2004. “Selective Migration in Swedish Distressed Neighbourhoods: Can Area-based Urban Policies Counteract Segregation Processes?”, *Housing Studies*, 19 (4): 517–539.
- Andersson, Roger, 2006. “‘Breaking Segregation’ – Rhetorical Construct or Effective Policy? The Case of the Metropolitan Development Initiative in Sweden”, *Urban Studies*, 43 (4): 787–799.
- Andersson, Roger, BråmÅ, Åsa & Holmqvist, Emma, 2010. “Counteracting Segregation: Swedish Policies and Experiences”, *Housing Studies*, 25 (2): 237–256.
- Andersson, Roger, 2013. “Reproducing and reshaping ethnic residential segregation in Stockholm: the role of selective migration moves”, *Geografiska Annaler B*, 95 (2): 163–187.
- Andersson, Roger, Bengtsson, Bo & Myrberg, Gunnar (red.), 2016. *Mångfaldens dilemman. Boendesegregation och områdespolitik*. Stockholm: Gleerups.
- Andersson, Roger & Hedman, Lina, 2016. “Economic Decline and Residential Segregation: A Swedish Study with Focus on Malmö”, *Urban Geography*, 37 (5): 748–768.
- Bengtsson, Bo & Hertting Nils, 2016. ”Makten i den etnifierade staden – invandrarföreningar och lokal politik i Botkyrka”, 121–142 i Bo Bengtsson, Gunnar Myrberg & Roger Andersson (red.), *Mångfaldens dilemma. Medborgarskap och integrationspolitik*. Stockholm: Gleerups.
- Bengtsson, Bo, Myrberg, Gunnar & Andersson, Roger (red.), 2016. *Mångfaldens dilemman. Boendesegregation och områdespolitik*. Stockholm: Gleerups.

- Berg, Monika & Johansson, Tobias, 2016. "Trust and safety in the segregated city: contextualizing the relationship between institutional trust, crime-related insecurity and generalized trust", *Scandinavian Political Studies* 39 (4): 458–481.
- Björklund, Anders & Jäntti, Markus, 2011. *Inkomstfördelningen i Sverige*. SNS Valfärdsrapport 2011. Stockholm: SNS Förlag.
- Brunnberg, Elinor & Darvishpour, Mehrdad, 2016. *Etnicitet, kultur och genus: Om ensamkommande barn och mötet med den svenska skolan*. Stockholm: Liber.
- Burgess, Ernest, W., 1928. "Residential Segregation in American Cities", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 105–115.
- Bråmås, Åsa, 2011. *Går det att vända utveckling i utsatta bostadsområden? Exemplet Navestad/Ringdansen i Norrköping*. Centrum för kommunstrategiska studier. Rapport 2011:5.
- Cheshire, Paul, 2007. *Segregated Neighbourhoods and Mixed Communities: A Critical Analysis*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Dagens Nyheter, 2017. "Samverkan på bred front har vänt utvecklingen i Södertälje", Stockholmsdelen, den 24 oktober, s. 4.
- Dagens Nyheter, 2017. "Björklund varnar för en ny underklass i Sverige", DN den 3 juli, Online: <https://www.dn.se/nyheter/politik/bjorklund-varnar-for-en-ny-underklass-i-sverige/>
- Dagens Nyheter, 2017. "Förbättrad hälsa och fler som har jobb i problemområden", DN granskar, den 16 februari.
- Dagens Nyheter, 2017. "Morden i Malmö. Lokala polisen intresserade av samarbete", Nyheter, 3 april, s. 10.
- Danermark, Berth, 1983. *Klass, inkomst och boende. Om segregationen i några kommuner*. Örebro Studies 1. Department of Sociology. Stockholm: Liber.
- Dear, Michael J. 2000. *The Postmodern Urban Condition*. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- De Boyser, Katrien, Dewilde, Caroline, Dierckx, Daniella & Friedrichs, Jürgen (red.), 2009. *Between the Social and the Spatial. Exploring the Multiple Dimensions of Poverty and Social Exclusion*. Farnham: Ashgate.
- Devine, Fiona. & Sensier, Marianne, 2017. "Class, Politics and the Progressive Dilemma", *The Political Quarterly*, 88 (1): 30–38.
- Eksten, Anna, 2007. *Misshandel mellan obekanta: kan fler brott klaras upp?* Västerås: Edita Norstedts.
- Elander, Ingemar, Strömberg, Thord, Danermark, Berth & Söderfeldt, Björn, 1991. "Locality research and comparative analysis: the case of local housing policy in Sweden", *Environment and Planning A* 23: 179–196.
- Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik, Towns, Ann & Wängnerud, Lena (femte upplagan), 2017. *Metodpraktikan. Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Stockholm: Wolters Kluwer.
- Estrada, Felipe, 1997. "Ungdomsvåld: upptäckten av ett samhällsproblem. Ungdomsbrottslighet i svensk dagspress 1950–1994/Youth Violence: The Discovery of a Social Problem. Youth crime in Swedish editorials 1950–1994", *Sociologisk Forskning* 34 (4): 51–72.
- Fell, Terence & Guziana, Bozena, 2016. *Stad, rättvisa och boendesegregation*. Forskningsrapport SiSS 2016:1. Samhällskontraktet. Västerås: Mälardalens högskola.
- Flint, John, Atkinson, Rowland & Ferrari, Ed, 2016. "Loïc Wacquant Commentaries". *People, Place and Policy* 10 (2): 174–184.

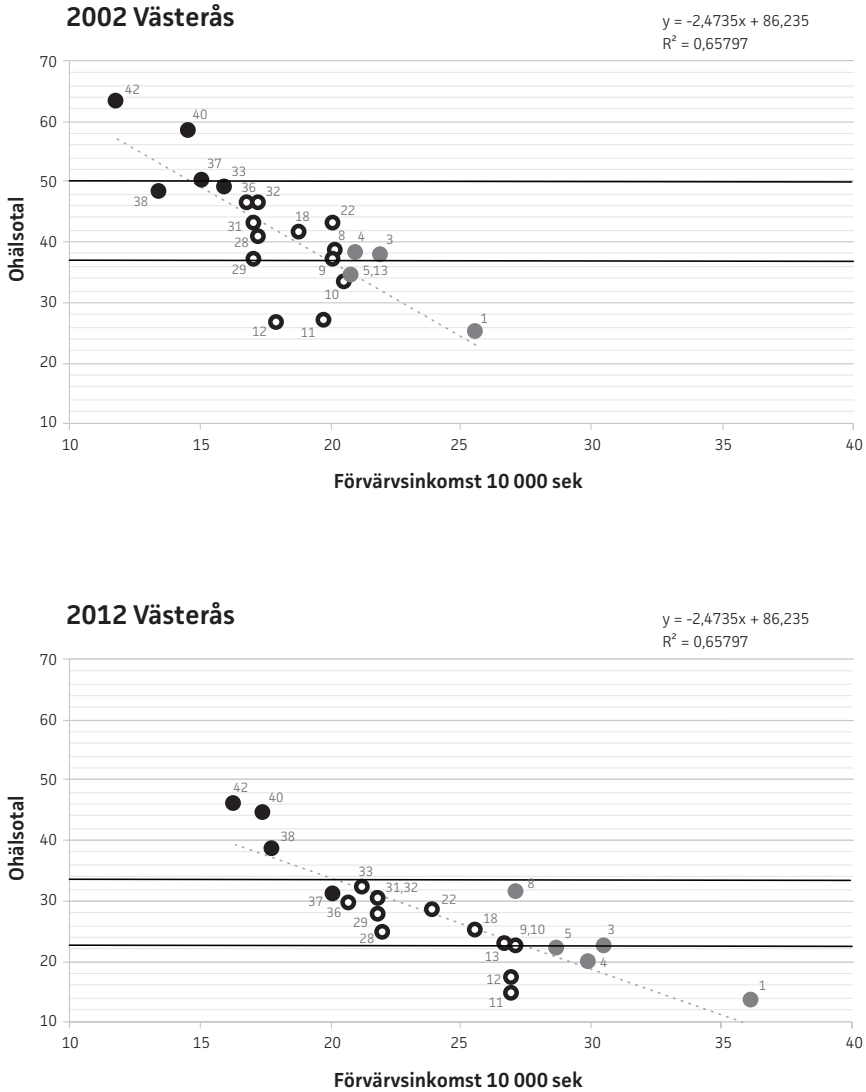
- Friedrichs, Jürgen, Galster, George & Musterd, Sako, 2003. "Neighbourhood Effect on Social Opportunities: the European and American Research and Policy Context", *Housing Studies*, 18: 797–806.
- Granberg, Mikael, 2004. *Från lokal välfärdsstat till stadspolitik och politiska processer mellan demokrati och effektivitet: Vision Mälarstaden och Östra hamnen i Västerås*. Örebro Studies in Political Studies 11. Örebro: Örebro universitet.
- Guldåker, Niklas & Tykesson, Mona, 2014. *Social stress och sociala risker i två städer – ett analys exempel*. Malmö: Publications in Urban Studies.
- Gustavsson, Eva & Elander, Ingemar, 2016. "Sustainability potential of a redevelopment initiative in Swedish public housing: The ambiguous role of residents' participation and place identity", *Progress in Planning*, 103: 1–25.
- Hedin, Karin, Clark, Eric, Lundholm, Emma & Malmberg, Gunnar, 2012. "Neoliberalization of housing in Sweden: gentrification, filtering and social polarization", *Annals of the Association of American Geographers*, 102 (2): 443–463.
- Hedman, Lina & Andersson, Roger, 2016. "Etnisk segregation och inkomstsegregation i Sveriges tio största arbetsmarknadsregioner", 15–38 i Andersson, Roger, Bengtsson, Bo & Myrberg, Gunnar (red.), *Mångfaldens dilemman. Boende segregation och områdespolitik*. Malmö: Gleerups.
- Hörnqvist, Magnus, 2016. *Klass*. Stockholm: Liber.
- Inglehart, Ronald & Welzel, Christian, 2005. *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. New York: Cambridge University Press.
- Karlsson, Sandra, 2016. *Områdesbaserad politik – möjligheter till strukturell förändring Lokalt utvecklingsarbete i marginaliserade bostadsområden i Malmö*. Doktorsavhandling. Stockholm: KTH.
- Kultiration, 2007. "Rikemansgetto". Youtube: www.youtube.com/watch?v=b8bQ69FGsVk
- Lees, Loretta, 2008. "Gentrification and Social Mixing: Towards an Inclusive Urban Renaissance?" *Urban Studies*, vol 45 (12), 2449–2470.
- Lidskog, Rolf, 2006. *Staden, våldet och tryggheten*. Göteborg: Daidalos.
- Marmot, Michael & Wilkinson, Richard, G., 2006. *Social Determinants of Health*. Oxford: Oxford University Press.
- Miller, Walter, B. 1958. "Lower class culture as a generating milieu of gang delinquency", *Social Issues*, 14 (3): 5–19.
- Molina, Irene, 2005. "Rasifiering", s. 95–113 i de los Reyes, Paulina. & Kamali, Massoud, *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Rapport från Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering (SOU: 2005:41).
- Molina, Irene & Grundström, Karin, 2016. "From Folkhem to Life-Style Housing in Sweden: Segregation and Urban Form, 1930's – 2010's", *International Journal of Housing Policy* 16: 316–336.
- Musterd, Sako, 2005. "Social and Ethnic Segregation in Europe: Levels, Causes, and Effects", *Journal of Urban Affairs* 27(3): 331–348.
- Myrberg, Mats, 2001a. "Invandrades förmåga att läsa och skriva på svenska – en betraktelse över orättvisor eller en orättvis betraktelse", s. 1–17 i Naucier, Kerstin (red.), *Symposium 2000. Ett andraspråksperspektiv på lärande*. Stockholm: Sigma förlag.
- Mörner, Magnus, 1981. "Komparation: att vidga historiska perspektiv", *Scandia. Tidskrift för historisk forskning* 47(2): 226–243.

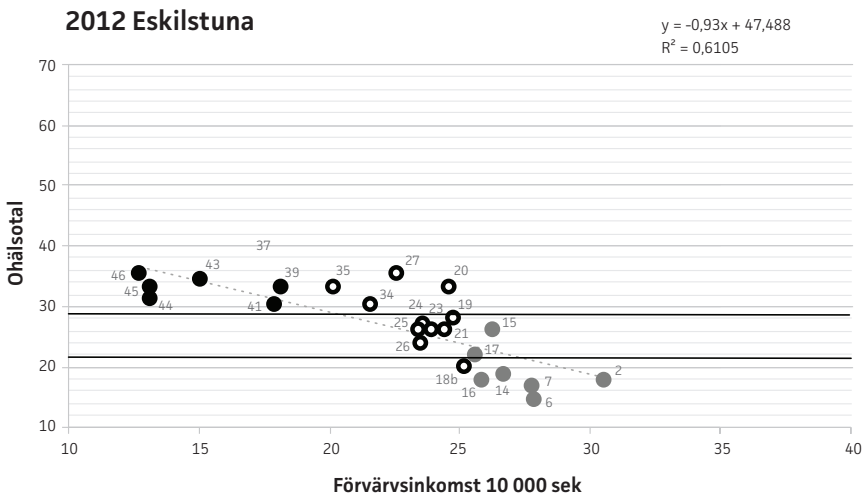
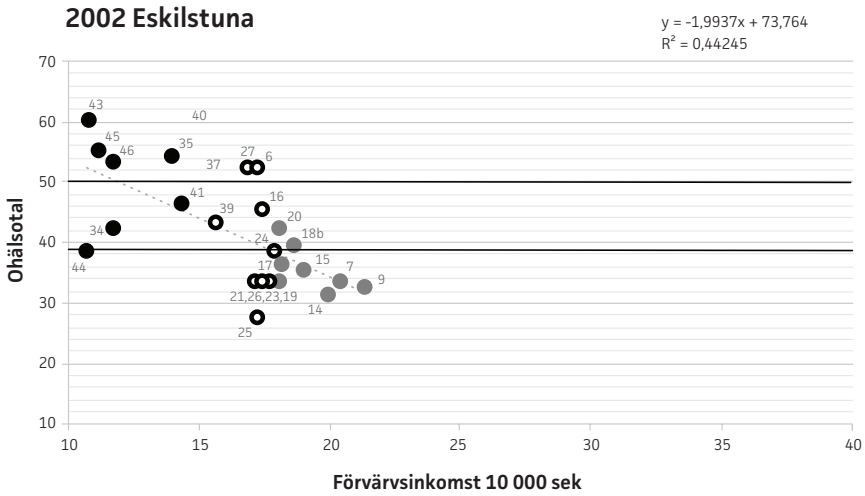
- North, Douglas, 1990. *Institutionerna, tillväxten och välståndet*. Stockholm: SNS Förlag.
- OECD, 2011. *Society at a Glance*. OECD Social Indicators.
- Petsimeris, Petros & Rimoldi, Stefana, 2016. "Socio-economic divisions of space in Milan in the post-Fordist Era", i Tammara, Titt, Marcinczek, Szymon, van Ham, Maarten & Musterd, Sako (red.), *Socio-Economic Segregation in European Capital Cities*. New York: Routledge.
- Polisen, 2015. *Utsatta områden – sociala risker, kollektiv förmåga och oönskade händelse*. Nationella operativa avdelningen (NOA), underrättelseenheten. Stockholm: NOA.
- Polisen, 2017. *Utsatta områden – Social ordning, kriminell struktur och utmaningar för polisen*. Nationella operativa avdelningen (NOA), underrättelseenheten. Stockholm: NOA.
- Préteceille, Edmond, 2007. "Is Gentrification a useful paradigm to analyse social changes in the Paris Metropolis?", *Environment and Planning A*, 39 (1): 10–31.
- Putnam, Robert, D., 1996. *Den fungerande demokratin: medborgarandans rötter i Italien* (1. uppl.). Stockholm: SNS Förlag.
- Putnam, Robert, D., 2015. *Our kids. The American Dream in Crisis*. London: Simon & Schuster.
- Rojas, Mauricio, 2004. *Utanförskapets karta*. Utgiven av Folkpartiet.
- Rostila, Mikael & Toivanen, Susanna (red.), 2012. *Den orättvisa hälsan. Om socioekonomiska skillnader i hälsa och livslängd*. Stockholm: Liber.
- Salonen, Tapio, 2012. *Befolkningsrörelser, försörjningsvillkört och bostadssegregation. En sociodynamisk analys av Malmö*. Ett diskussionsunderlag framtaget för Kommission för ett socialt hållbart Malmö. Malmö stad.
- Sannerstedt, Anders, 2015. "Hur extrema är Sverigedemokraterna?", i Bergström, Annika, Johansson, Bengt, Oscarsson, Henrik & Oskarsson, Maria (red.), *Fragment*. Göteborgs universitet: SOM-institutet.
- Samuelsson, Johan, 2005. *Kommunen gör historia. Museér, identitet och berättelser i Eskilstuna 1959–2000*. Doktorsavhandling, Uppsala universitet.
- Scarpa, S., 2013. "The Emergence of a Swedish Underclass? Welfare State Restructuring, Income Inequality and Residential Segregation in Malmö, 1991–2008", *Economia & Lavoro*. XLVII, 121–138.
- Slater, Tom, 2013. "Your Life Chances Affect Where You Live: A Critique of the 'Cottage Industry' of Neighbourhood Effects Research", *International Journal of Urban and Regional Research*, 37 (2): 367–87.
- Strömblad, Per & Myrberg, Gunnar, 2017. *Kategoriernas dilemman. En kunskapsöversikt om kategorisering utifrån nationellt och etniskt ursprung i offentlig politik och forskning*. Delmi kunskapsöversikt 2015: 7. Stockholm: Delegationen för migrationsstudier.
- Svensson, Julia, 2017. "Vision om variation i staden", *Dagens Nyheter*, DN Kultur, 7 september.
- Thörn, Catharina, 2013. "Här utplånas mångfalden", *Arkitektur* (7): 68–77.
- Thörn, Catharina & Holgersson, Helena, 2014. *Gentrifiering*. Lund: Studentlitteratur.
- Urban, Susanne, 2005. *Att ordna staden. Den nya storstadspolitiken växer fram*. Doktorsavhandling, Stockholms universitet. Lund: Arkiv förlag.
- Vranken, Jan, De Decker, Pascal, van Nieuwenhuyze, Inge, 2003. *Social Inclusion, Urban Governance and Sustainability: Towards a Conceptual Framework for the UGIS Research Project*. Antwerpen: Garant.

- Västerås kommun, 1985a. "Västerås kommun i framtiden. Rapport nr 6". Rapportserie från projektsekretariatet, Kommunstyrelsens förvaltning. Februari 1985. Västerås kommun.
- Wacquant, Loïc, 1993. "Urban outcasts: Stigma and division in the black American ghetto and the French urban periphery", *International Journal of Urban and Regional Research* 17(13): 366-383.
- Wacquant, Loïc, 2008. *Urban Outcasts. A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Policy Press.
- Wall, Stig, Persson, Gudrun & Weinehall, Lars, 2009. "Public Health in Sweden – facts, visions and lessons", i Beaglehole, Robert & Bonita, Ruth (red.), *Global Health – a New Area*. Oxford: Oxford University Press.
- Wichowsky, Amber, 2017. "Civic Life in the Divided Metropolis: Social Capital, Collective Action, and Residential Income Segregation", *Urban Affairs Review*, (1): 1-31.
- Young, Iris, M., 2000. *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Östh, John, Malmberg, Bo & Andersson, Eva, K., 2015. "Analysing segregation using individualized neighbourhoods", i Lloyd, Christopher, Shuttleworth, Ian & Wong, David (red.), *Social-Spatial Segregation. Concepts, Processes and Outcomes*. Bristol: Policy Press

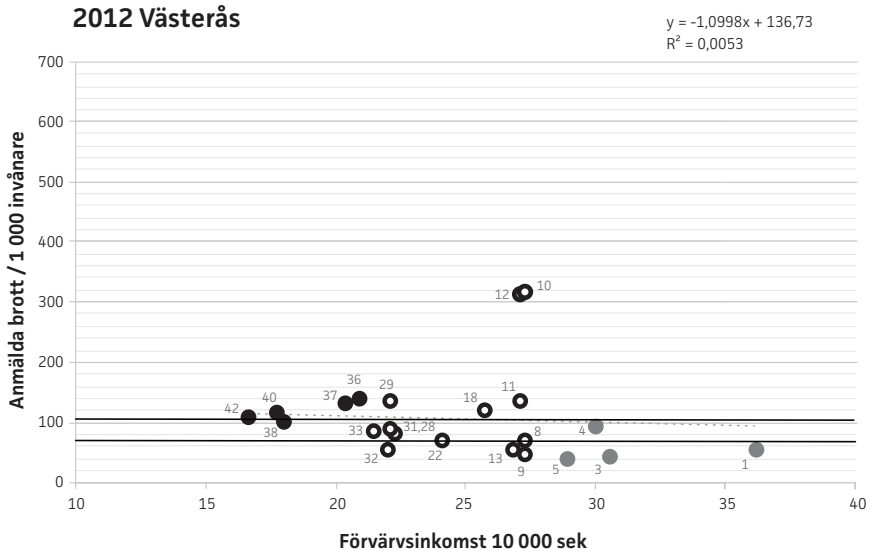
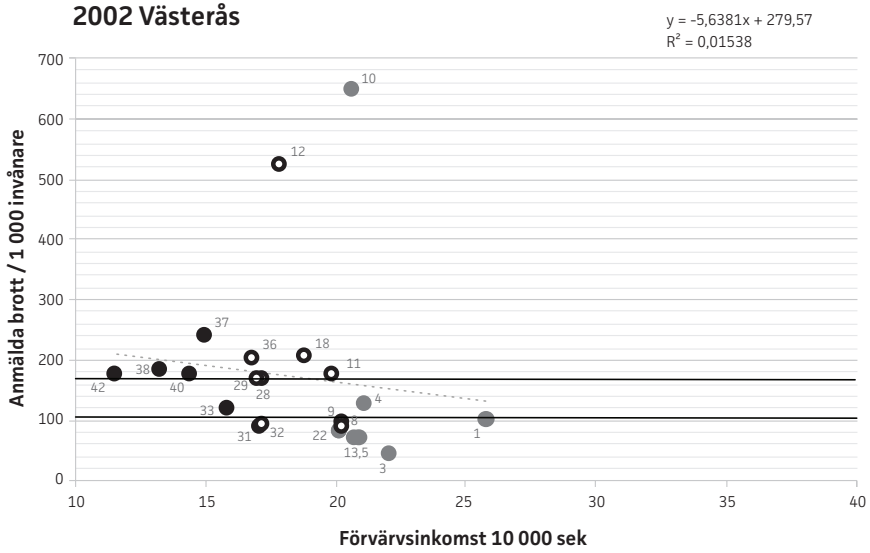
Bilaga A: Samband mellan stadsområdenas klassposition och de boendes aggregerade livskvalité

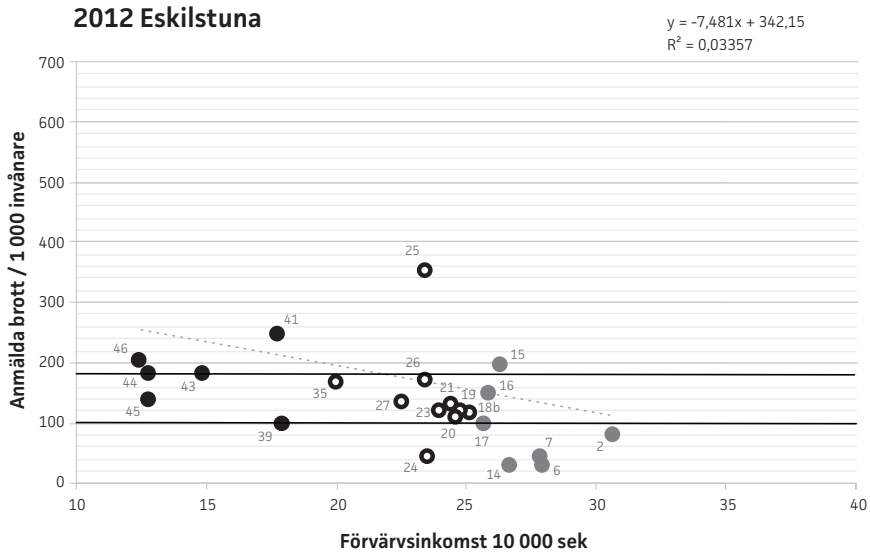
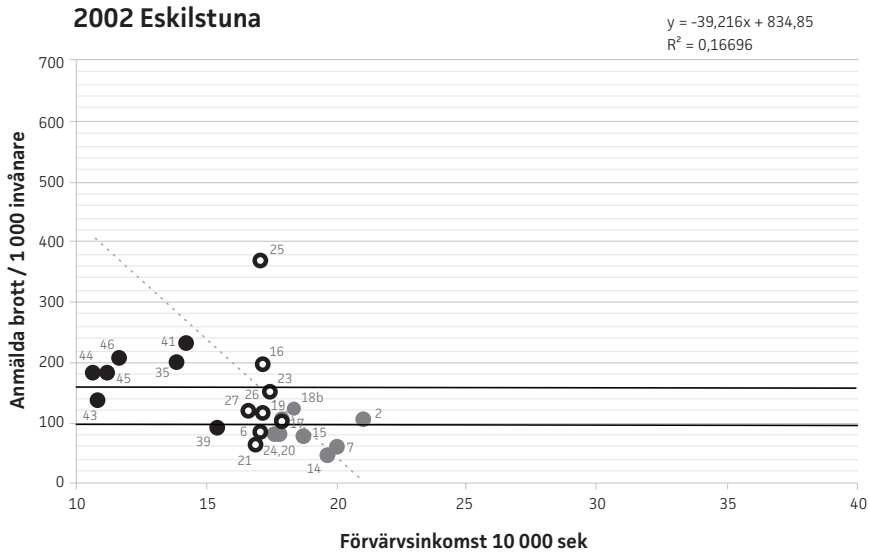
Figur 2: Den aggregerade hälsan i tre typer av stadsområde (mätt i 10 000 sek)

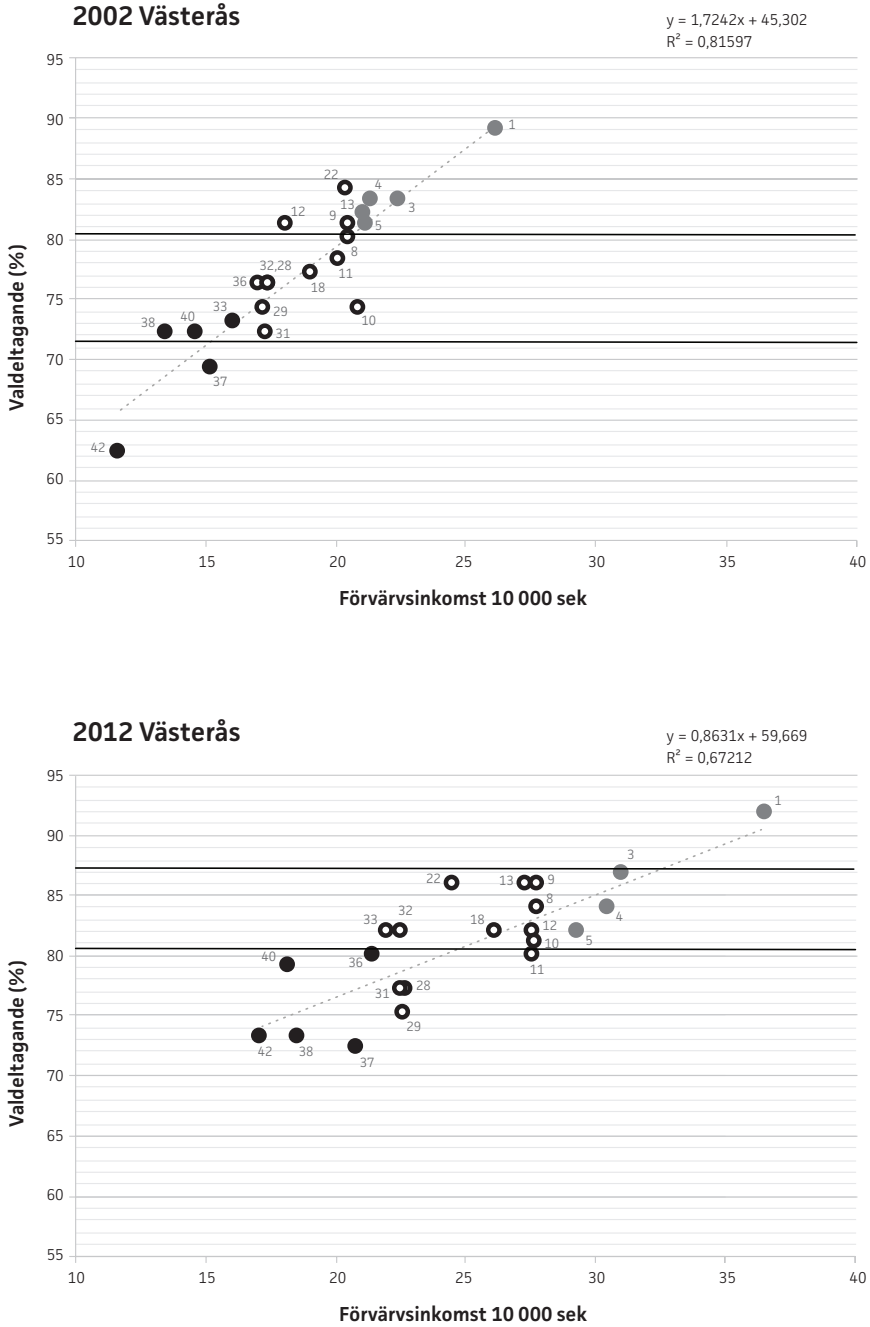

Figur 3. Den aggregerade trygghetskänslan i tre typer av stadsområde (mätt i 10 000 sek)

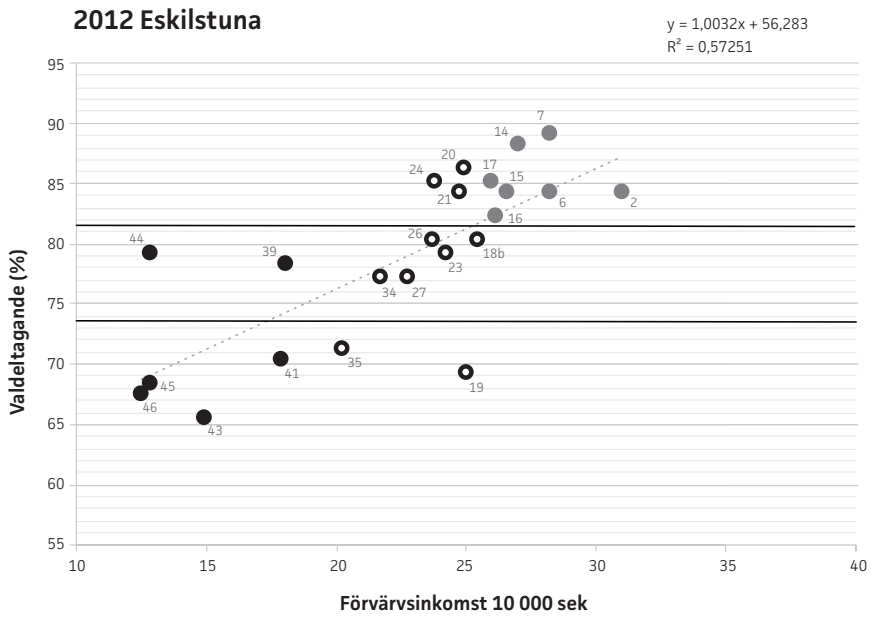
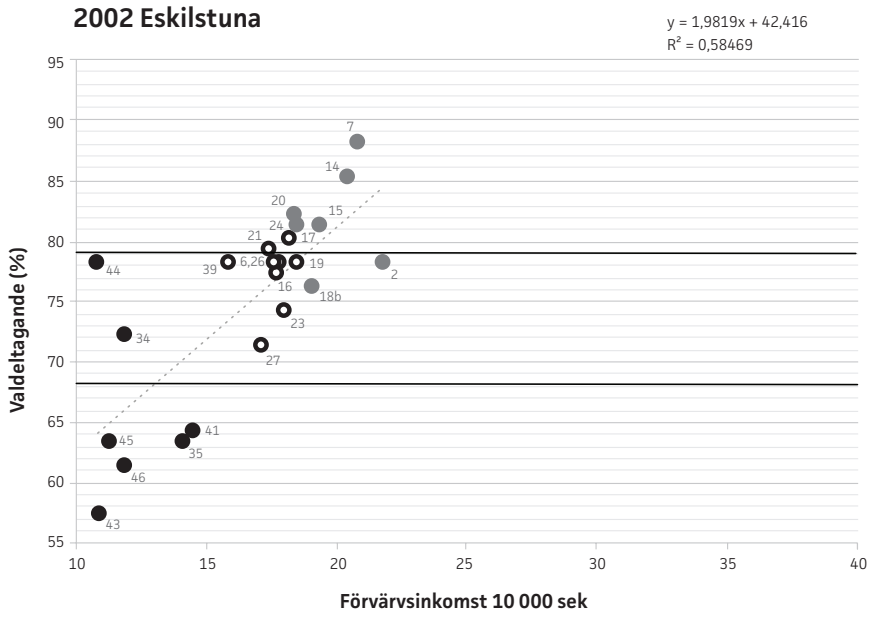

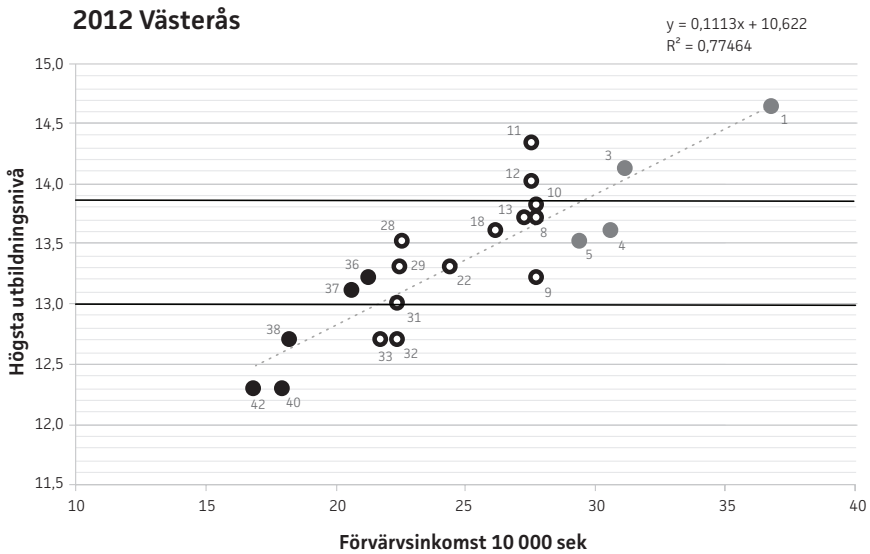
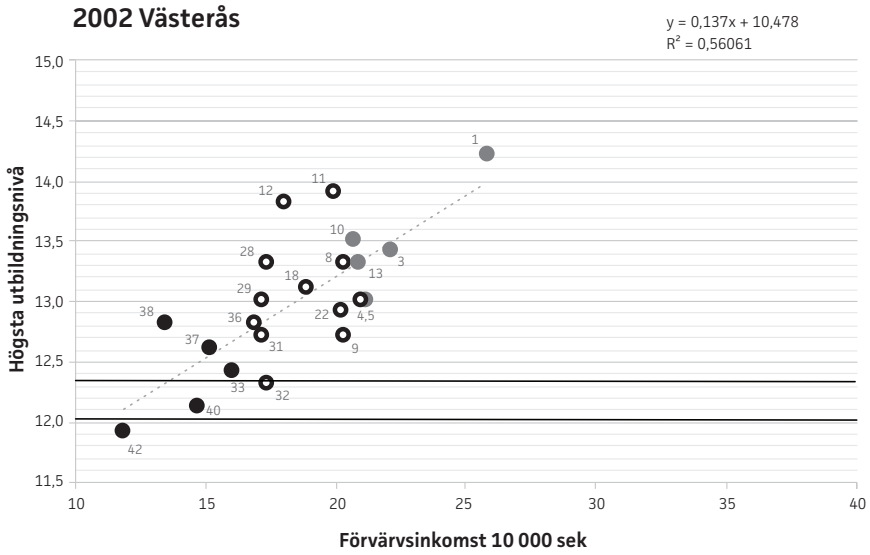
Figur 4. Den aggregerade medborgarandan i tre typer av stadsområde (mätt i 10 000 sek)

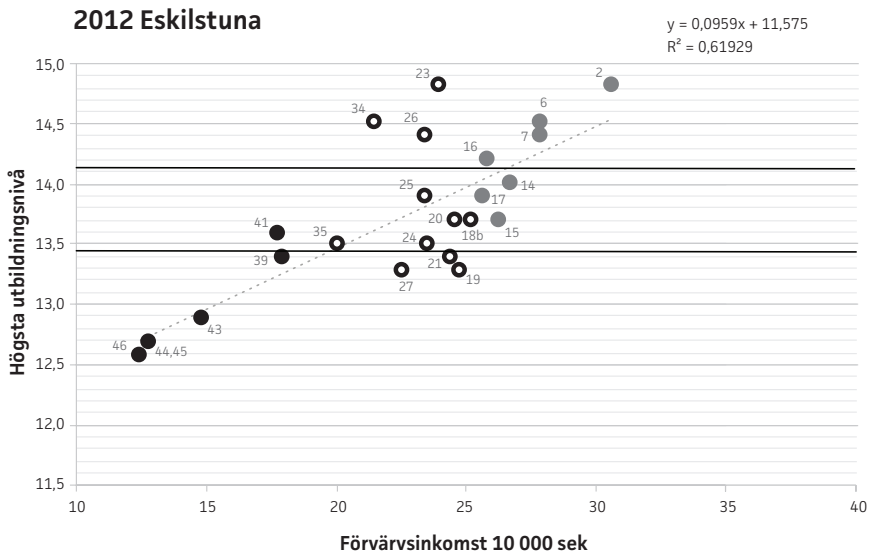

Figur 4: Den aggregerade möjlighetsnivån i tre typer av stadsområde (mätt i 10 000 sek)

Tabell 3: Stadsområden i båda städerna rankade efter årlig median förvärvsinkomst 2012

Rankning	Stadsområde
1	Hamre-Talltorp (Västerås)
2	Kvicksund tätort (Eskilstuna)
3	Rönnby (Västerås)
4	Dingtuna-Barkarö (Västerås)
5	Irsta mm (Västerås)
6	Tumbo glesbygd (Eskilstuna)
7	Skogstorp (Eskilstuna)
8	Erikslund mm (Västerås)
9	Tillberga-Hökåsen (Västerås)
10	Vetterstorp-Stohagen (Västerås)
11	Aroslund-Kristiansborg (Västerås)
12	Centrala Staden (Västerås)
13	Önsta-Gryta (Västerås)
14	Mesta + Borsökna (Eskilstuna)
15	Kjulaås tätort (Eskilstuna)
16	Gredby (Eskilstuna)
17	Hällbybrunn tätort (Eskilstuna)
18	Skiljebo-Hemdal-Brandthovda (Västerås)
18b	Valhalla-Slagsta (Eskilstuna)
19	Ärla tätort (Eskilstuna)
20	Ekeby (Eskilstuna)
21	Hällberga tätort (Eskilstuna)
22	Skälby (Västerås)
23	Öster (Eskilstuna)
24	Hällsta tätort (Eskilstuna)
25	Venus industriområde (Eskilstuna)
26	Tunafors (Eskilstuna)
27	Torshälla (Eskilstuna)
28	Jakobsberg – Pettersberg (Västerås)
29	Gideonsberg-Skallberget (Västerås)
31	Haga-Malmaberg (Västerås)
32	Skultuna mm (Västerås)
33	Bjurhovda (Västerås)
34	Centrum (Eskilstuna)

Rankning Stadsområde

35	Norr (Eskilstuna)
36	Viksäng (Eskilstuna)
37	Hammarby (Västerås)
38	Vallby (Västerås)
39	Vilsta (Eskilstuna)
40	Bäckby (Västerås)
41	Nyfors (Eskilstuna)
42	Råby (Västerås)
43	Årby (Eskilstuna)
44	Lagersberg (Eskilstuna)
45	Skiftinge (Eskilstuna)
46	Fröslunda (Eskilstuna)

Jubileumsessä. Fahlbeckska stiftelsen 100 år

Hösten 2018 fyller Fahlbeckska stiftelsen, huvudman för *Statsvetenskaplig tidskrift*, 100 år. Detta vill vi uppmärksamma genom en serie jubileumsessäer, som fritt låter sig inspireras av innehållet i det kärnfulla och bitvis ödesmättade gåvobrev som Pontus Fahlbeck, tidskriftens dåvarande redaktör, utformade i slutet av första världskriget. Förutom de obligatoriska instruktionerna om skötsel, organisation och ekonomi och det angelägna i att slå vakt om tidskriftens politiska oväld och vetenskapliga självständighet, anger Fahlbeck i urkunden en riktning för den framtida publicistiken. Han skriver:

Blott i en punkt skall jag tillåta mig att angiva ett önskemål för det vetenskapliga arbete, som jag hoppas genom denna stiftelse främja, utom och jämte de uppgifter, som ovan angivits. Det gäller det stora ämnet om folks, staters och kultururs förfall och undergång.

Och fortsätter:

Den fruktansvärda kris, som den civiliserade världen genomgår, kan väcka farhågor för, att de folk, som närmas därav hemsökas, stå inför ett sådant öde. Men manspillan och annan ödeläggelse i krig ersätts snart inom ett livskraftigt folk, blott icke inre sjukdom kommer till. Ty mestadels när folk och kulturer gingo under, var orsaken därtill jämte yttre våld inre brister, sjukdomar i känsla och vilja. Sådana ha redan yppat sig i krigets spår ej blott uti de krigförande länderna utan i alla. Rättsbegreppen hålla på att fördunklas, varigenom samhällsordningen hotas i hela Europa, därest kriget skulle länge fortgå. Men värre än dessa kanske övergående sjukdomstecken äro andra, som redan länge vittnat om folklig ohälsa. Sådana hos de flesta kulturfolk framträdande tecken äro en materialistisk livssyn med kapitalism ovan till i samhället och socialism nedan, samt det s.k. tvåbarnssystemet. Härtill märkas för Sverige särskilt den ringa äktenskapligheten och det stora antalet utom äktenskapet födda barn; bristande nationalkänsla med därav följande stor emigration och försvarsolust; vidare statskänslans och statslydnadens undanträngande i det allmänna livet och rättskänslans i

det enskilda av partikänsla och partilydnad. Det är många och svåra sjukdomstecken, som kunna konstateras inom Sveriges folk och hos alla folk i närvarande tid. Statsvetenskaperna kunna ingen högre uppgift ha än att häremot söka bot, om bot står att vinna. Men förutsättningen för det är i första hand att känna det onda, icke blott i det enskilda fallet utan i allmänhet. Att studera denna mäktiga företeelse, staters förfall och undergång genom tiderna, dess förebud och förlopp, från Grekland och Rom och ännu äldre kulturer till våra dagars folk och stater, samt upplysa och varna – det är den uppgift, som jag såsom mitt vetenskapliga testamente lägger denna stiftelse särskilt på hjärtat.

Frågan är om *Statsvetenskaplig tidskrift* har lyckats leva upp till förväntningarna på denna punkt. Mycket talar för att inriktningen på tidskriften under årens lopp varit en annan än den Fahlbeck efterlyste. Oberoende av hur man ser på saken, är det i dessa jubileumstider angeläget att återigen försöka förvalta arvet från gåvobrevet och med förnyad kraft lyfta fram den breda, episka tematiken i citaten ovan. Detta gör vi genom att bjuda in skribenter från vårt eget ämne, men även skribenter från näraliggande ämnen som historia, ekonomisk historia och antikens kultur och samhällsliv, liksom nationalekonomi, statistik och juridik. Dessa olika discipliner ingår inte bara i Fahlbeckska kollegiet, utan utgör också, tillsammans med statsvetenskapen, kärnan i det som kallas vetenskaperna om staten.

Vi väljer medvetet essäformatet eftersom det lämpar sig väl för breda, principiella syn-teser och analyser. Vi välkomnar inte bara enskilda bidrag utan också kommentarer och kritiska reflektioner med anledning av tidigare publicerade texter.

Den elfte essän i serien är skriven av ekonomihistorikern Erik Bengtsson och har titeln "Kontinuitet eller diskontinuitet i den svenska jämlikhetens historia".

Kontinuitet eller diskontinuitet i den svenska jämlikhetens historia

Erik Bengtsson

I den svenska självbilden är en tradition av ekonomisk och social jämlikhet en central komponent. Under 1900-talet blev Sverige känt som världens kanske jämlikaste land, och det har varit och förblir frestande att se denna jämlikhet som fortsättningen på en lång kontinuitet; historikern Mary Hilson har konstaterat att idén om en särskild historisk utvecklingsväg av fria bönder och jämlikhet blivit svensk "nationalmyt" (Hilson 2009, s. 138). Likt Alan Macfarlanes (1978) idé om en särskild engelsk individualism sedan medeltiden, eller tyska historikers analys av en särskilt adelsdominerad och auktoritär väg i Preussen som kulminerade i den fascistiska katastrofen (Blackbourn och Eley 1984), har också svenska historieskrivare sökt en kontinuitet i svensk historia, en lycklig sådan av relativ jämlikhet och samförstånd.¹ I denna essä ifrågasätter jag denna tes om kontinuitet i svensk historia, och argumenterar istället för att Sveriges politiska och ekonomiska jämlikhet på 1900-talet bör ses som ett resultat av en drastisk diskontinuitet under årtiondena runt 1900. Jag skriver som ekonomisk-historiker men kommer argumentera för att det är av vikt också för statsvetenskaplig forskning att omvärdera synen på hur Sverige blev jämlikt.

I. Vad vet vi om historisk ojämlikhet i Sverige?

Anhängare av kontinuitetstesens kan peka på att slaveriet i Sverige avskaffades redan runt 1300 (Karras 1988); att en stor andel av bönderna under den tidigmoderna perioden var självägande (jfr Gadd 2000); och att, unikt i Europa, bönderna hade politisk representation i riksdagen sedan Engelbrekts uppror på 1430-talet (jfr Hallenberg & Holm 2016). På sådana välbekanta fakta kan man bygga en uppfattning om en kontinuitet av jämlikhet i svensk historia. Så kan Berggren and Trägårdh (2009, s. 44) i sin mycket inflytelserika och idérika

1 Jfr Linderborg (2000) om Socialdemokraternas historieskrivning; Stråth (1988) och Sørensen och Stråth (1997) för uttalad svensk Sonderweg-analys.

undersökning i den svenska nationalkaraktären *Är svensken människa?* hävda, lite slängigt, att jämlikheten är svenskarnas ”öde”.

Men vad vet vi egentligen om graden av ekonomisk jämlikhet i svensk historia? Tillgången till mått på inkomstfördelning är svag. Moderna survey-undersökningar om inkomster av olika slag finns bara sedan 1968 med Levnadsnivåundersökningen, som flitigt används av sociologer och nationalekonomer intresserade inte minst av välfärdsstaten och andra bestämningsfaktorer bakom inkomstojämlikhetens variationer. (Jfr Bengtsson et al 2014, s. 8.) För att kunna klarlägga inkomstspridningen längre tillbaka i historien har forskare under de senaste tio-femton åren använt skattedata. När inkomstskatter infördes i industriländerna decennierna runt sekelskiftet 1900 så betalades skatterna bara av de förmögna grupperna; de bevarade arkiven kan därför användas för att studera just dessa gruppers inkomster och inte minst deras andel av nationalinkomsten (som vi känner till från nationalräkenskaperna), som ett mått på ojämlikhet. Denna forskning, internationellt associerad inte minst med Tony Atkinson och Thomas Piketty, har för Sveriges del gjorts av Roine och Waldenström (2008), som har tagit fram mått på inkomstfördelningen sedan 1903. Tabell 1 redovisar toppinkomsttagarnas andel av nationalinkomsten i Sverige och sex jämförelseländer för år 1903, det första året med svensk statistik, och för år under första världskriget. Anledningen till att jag valt dessa år är att först då finns det statistik för Storbritannien och USA, två länder som under 1900-talets sista fjärdedel utmärkte sig för hög ojämlikhet och därför är intressanta att jämföra med Sverige. Om det finns en kontinuitet i inkomstojämlikheten ska Sverige, liksom grannländerna Danmark och Norge, likaledes under 1900-talets andra hälft kända som socialdemokratiska samhällsekonomier (Esping-Andersen 1990), 1903 och under 1910-talet ha mer jämlik inkomstfördelning än de kontinentala länderna Frankrike och Tyskland och, särskilt, än Storbritannien och USA.

Tabell 1. Toppinkomsttagarnas andelar av nationalinkomsten, tidigt 1900-tal

	1903		1916 / 1917 / 1918	
	Toppercentilen	Toppdecilen	Toppercentilen	Toppdecilen
Sverige	27.0	46.8	28.4	53.0
Danmark	16.2	41.9	27.6	54.2
Norge	19.5	n.a.	n.a.	n.a.
Frankrike	19.0	45.0	19.5	42.3
Tyskland	17.6	38.5	22.4	42.0
Storbritannien	n.a.	n.a.	19.2	37.0
USA	n.a.	n.a.	17.6	40.3

Källa: World Wealth and Income Database. För Frankrike är 1903-siffrorna från år 1905. Om den svenska statistiken och utvecklingen se Roine och Waldenström (2008).

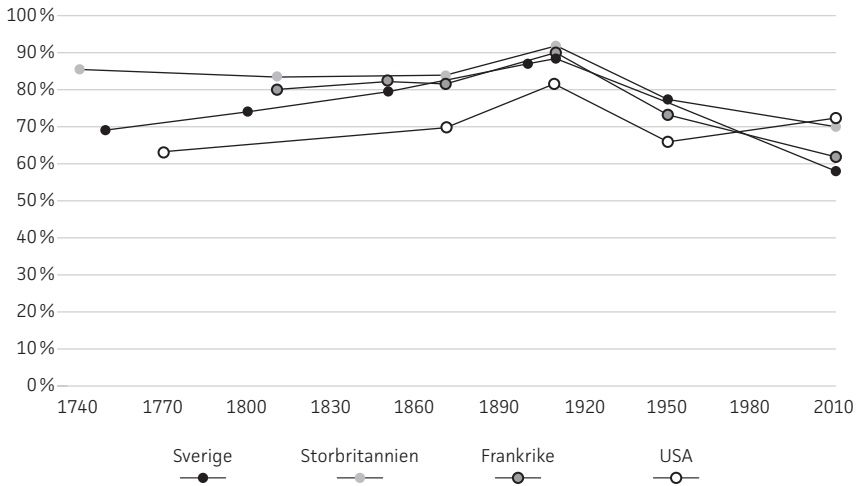
Tabell 1 visar att förväntningarna om relativt jämlik inkomstfördelning i Sverige och Skandinavien vid 1900-talets början kommer på skam. Inkomstjämligheten var större i Sverige än i Frankrike och Tyskland år 1903, och under första världskriget, då vi har statistik för även de föregivet ojämlika anglosaxiska länderna Storbritannien och USA, så är den svenska inkomstfördelningen klart mer elitdominerad än dessa länders.

Redan detta bör orsaka en viss skepsis mot idén om en kontinuitet av jämlikhet i svensk (och för den delen skandinavisk) historia. I början av 1900-talet så fanns det inget särskilt jämlikt med den svenska ekonomin; om något utmärkte oss, så var det en särskilt oligarkisk fördelning av inkomsterna. Detta stämmer för den delen överens med en annan del av den svenska historiska självuppfattningen, om tiden runt 1800-talets slut och första världskriget som en tid av heroisk kapitalism, ”snilleindustrier” och mäktiga koncerner centrerade kring färgstarka figurer som familjen Wallenberg och Ivar Kreuger. Att denna period inte olik USA:s så kallade ”gilded age” implicerade en hög grad av ekonomisk ojämlikhet är inte långsökt, och syns i statistiken, men har inte tillräckligt beaktats. Ur ett utifrånsperspektiv framstår det tydligare, som när den norske historikern Francis Sejersted (1993) konstaterade att Sverige med sina Wallenbergare med flera hade en storskalig kapitalism helt olik den norska, och mer lik kontinentala eller för den delen nordamerikanska modeller, om än på det mindre landets skala.

II. Ojämlikhet sedan 1750

Hur ska vi då värdera den höga graden av ojämlikhet i det tidiga 1900-talet, vis-a-vis tesen om en kontinuitet av jämlikhet i svensk historia? För att försvara tesen kan man säga att det tidiga 1900-talet var en tillfällig avvikelse från den svenska vägen av jämlikhet. Och längre tillbaka än 1903 kommer vi inte med inkomstfördelningen. Låt oss därför gå över till fördelningen av förmögenheter, som i ett agrart samhälle med ett stort inslag av självförsörjning, som det svenska samhället före 1800-talets slut, är den bästa indikatorn på ekonomisk (o)jämlikhet. Sedan 2009 har det funnits beräkningar av förmögenhetsojämlikheten i Sverige sedan 1873 gjorda av Roine och Waldenström (2009), och i en ny studie har jag och tre medförfattare tagit fram nya beräkningar för åren 1750, 1800, 1850 och 1900. Vi använder ett nyskapat dataset på runt 5000 bouppteckningar för dessa fyra år för att ta fram storleken och sammansättningen på förmögenheterna för svenska från hög till låg: från adliga godsägare och köpmän i toppen, till arbetare i stad och land i botten. Vi räknar ut de vanliga fördelningsmåttan Gini-koefficienten och de andelar som ägs av den rikaste procenten och de rikaste tio procenten, och kan därmed också jämföra med de tidigare studier som finns av förmögenhetsfördelningen på 1700- och 1800-talen, vilket är för Storbritannien, USA och Frankrike. Figur 1 visar toppdecilens andel av de privata förmögenheterna i Sverige och dessa tre länder sedan 1740.

Figur 1. Topppdecilens andel av de privata förmögenheterna: Sverige i jämförande perspektiv, 1740–2010

Källa: Svenska data för 1750–1900 från Bengtsson et al. (2017, forthcoming). För diskussion av vidare källor se den publikationen.

Förmögenhetsfördelningen i Sverige år 1750 är (med detta mått) klart jämnare än den i Storbritannien år 1740, men något mer ojämlik än den i de kolonier som snart skulle bli USA år 1770. Ojämligheten ökar ganska stadigt i Sverige till år 1800 och vidare till 1850 och 1900, och i processen kommer vi ”ikapp” Frankrike och Storbritannien. År 1850 och 1900 finns det inget alls som utmärker den svenska fördelningen av förmögenheter, annat än att den är klart mer ojämlik än USA:s.

Det vore önskvärt med jämförbar statistik med fler länder men än så länge saknas detta, och diskussionen får föras utifrån de data som finns. Och då måste sägas att Sverige på 1800-talet inte har någon särskilt jämlik ekonomi. I mitten av 1700-talet är den svenska förmögenhetsfördelningen jämlikare än den brittiska, men Storbritannien (särskilt England) är också legendariskt för sitt extremt ojämlika ägande av jord, som i särskilt hög grad dominerades av aristokratin (Lieven 1992). Med tanke på att jord var 1700-talets överlägset viktigaste ekonomiska resurs skulle man därför för övriga västeuropeiska länder förvänta sig en lägre förmögenhetskoncentration, om vi hade data.

III. Varför var Sverige mer ojämlikt än vad vi tror?

Varför var den svenska förmögenhetsfördelningen då inte särskilt jämn under 1700–1800-talen? Utifrån historieskrivningen om ett bonde-dominerat Sverige skulle man förvänta sig en klart jämnare fördelning i Sverige än i t ex Frankrike, USA och Storbritannien år 1800 eller år 1850. Jag menar att det är två saker som den bonde-centrerade berättelsen om Sverige missar. Ett, den underskattar adelns ekonomiska styrka. Och två, den underskattar de ekonomiska implikationerna av de proletära och semiproletära gruppernas storlek och tillväxt. Adeln: svensk historieskrivning och historieforskning om adeln har typiskt

underskattat dess ekonomiska övertag, historiskt och in i modern period. Björn af Kleen (2009, s. 10) konstaterade i sin reportagebok *Jorden de är vde* att lantadeln setts som ”ett fruset och fattigt gäng på fallrepet”, när de snarare är och har varit ”en seg, slug, rik och politiskt potent grupp av framgångsrika lantbruksföretagare och äganderättslobbyister.” Också den nyare forskningen om adeln betonar just underskattningen av denna grupp (Norrby 2005; Bengtsson et al 2017b); ingen kan undkomma att adeln var privilegierad, rik och mäktig på 1500-1600-1700-talen, men när man kommit till 1800-talet har svenska historiker föredragit att skriva en teleologisk *whig history* där adelns pengar och makt setts som anakronistiska företeelser som underminerats av deras egen föregivet gammeldags adliga habitus, antitetisk till den borgerliga rationalitet som underförstått präglade 1800- och 1900-talen (jfr Carlsson 1973; Elmroth 2001). Och medan af Kleen betonade lantadelns kapitalistiska rationalitet och stora rikedom också idag, så har senare verk om adeln fortsatt att reproducera bilden av icke-ekonomisk adel som konkurreras ut i det sena 1800-talets internationella kapitalism (Eriksson 2011) eller helt enkelt slösar upp sina förmögenheter genom sin överdådiga livsstil (Ilmakunnas 2012). Så skrivs svensk *whig history* där en bonde-orienterad jämlikhet underförstått var dömd att segra. Tabell 2 visar på adelns långvariga styrka. År 1750 var den genomsnittliga adliga hushållet 60 gånger dyrare än medel-hushållet i landet; denna skillnad minskade till 22 år 1800 och 19 år 1900, men skillnaden år 1900 är fortfarande signifikant.

Tabell 2. Förmögenhet per social grupp, 1750–1900

	Medel	Andel av förmögenheten	Andel av befolkningen	Medel	Andel av förmögenheten	Andel av befolkningen
	1750			1800		
Adel	59.6	29	0.4	21.7	8	0.4
Borgerlighet	3.1	20	6.5	5.3	37	7.0
Bönder	0.7	33	49.9	1.0	45	45.5
Arbetare och lägre medelklass	0.4	18	43.4	0.2	10	47.2
Total	1	100	100	1	100	100
	1850			1900		
Adel	29.4	10	0.3	19.3	5	0.3
Borgerlighet	4.0	31	7.8	5.1	57	11.2
Bönder	1.3	49	38.1	1.0	28	27.4
Arbetare och lägre medelklass	0.2	10	53.8	0.2	10	61.1
Total	1	100	100	1	100	100

Källa: Bengtsson, Missiaia, Olsson & Svensson (2017b).

Adeln pauperiserades inte under 1800-talet. Någon "adlig habitus" förhindrade, som Bengtsson et al (2017b) visar inte högadliga godsägare från att tjäna stora pengar när befolkningen ökade och exporten ökade, och efterfrågan och priser på svenska jordbruksprodukter därför växte under 1800-talet. Inte heller var, som Göran Norrby (2005) diskuterat, adeln oförmögen att slå sig in på nya, "borgerliga" banor. Ekonomisk-historikern Gregory Clark (2015, s. 30–35) visar att år 1900 var adliga åttafaldigt överrepresenterade bland svenska läkare och år 2000 tvåfaldigt, medan svenskar med -son-namn bara är en tredjedel så vanliga som i befolkningen i stort. Bland advokater är högadliga sexfaldigt överrepresenterade och lågadliga trefaldigt.

Den andra faktorn som leder till en underskattning av ojämlikheten är att de jordlösa grupperna inte ges mycket plats i historien, åtminstone inte före 1880-talet med arbetarrörelsens framväxt. Vi vet givetvis att det fanns jordlösa också i "det gamla bondesamhället". En välbekant indikator från inflytelsrika studier av Wohlin (1909) och Winberg (1975) är andelen av hushållen som ägde jord. Detta mått påvisar 1750–1850, "den agrara revolutionens" huvudperiod, en pågående proletarisering: medan år 1750 80 procent av hushållen på landsbygden ägde någon jord, var detta år 1850 bara sant för 50 procent av hushållen. (Se statistiska appendixet i Myrdal and Morell (2011), tabell 2.) Nyare forskning pekar på hur den ofta använda indikatorn döljer proletarisering genom att använda just hushåll som mått: då räknas förstas inte tjänare, inhyse och andra inneboende grupper in (Miettinen och Lindström 2017). Den jordlösa gruppen, och dess underordnade relation till de jordägande godsägarna och bönderna, tenderar över huvud taget att utelämnas ur den bondeorienterade historieskrivningen om svensk historia (t ex Sørensen & Stråth 1997; Österberg 1989), som delvis också ligger grund för dagens bild av det långsiktigt demokratiska och jämlika Sverige (Berggren & Trägårdh 2009; jfr Svedin 2017 för ett kritiskt perspektiv).²

IV. Politisk ojämlikhet: mer diskontinuitet än kontinuitet

Vi har nu sett att den ekonomiska ojämlikheten var större i Sverige på 1700–1800-talen, när landet blev modernt, än vad som ofta antas. Till detta kommer att också den politiska ojämlikheten var större. I det sena 1800-talet var Sverige inget exceptionellt demokratiskt eller politiskt inkluderande land, tvärtom. Tabell 3 återger statistiken som Statistiska Centralbyrån 1898 samlade in om rösträtten till riksdagens andra kammare eller motsvarande i Sverige och 15 andra europeiska

2 Österberg (1989, s 73) är tydlig med att "allmogen var en heterogen grupp", mellan jordlösa och bönder. Inte desto mindre har hennes interaktions-modell anförts belägg för en tillitsfull relation mellan kronan och allmogen som helhet – eller rättare sagt, man talar om bönderna som vore de hela allmogen (Stråth 2005).

länder. I Sverige hade 24 procent av männen över 21 år rösträtt; endast Ungern (19,5 procent) hade en lägre andel. Även bland dem som hade rösträtt var valdeltagandet lågt, bara 45 procent gick och röstade, vilket var sämst av de 16 länderna i undersökningen, helt i enlighet med Tingstens klagomål över att inget annat land med motsvarande utbildningsnivå hade en så primitiv politisk kultur och en så utbredd politisk passivitet på 1880-talet (Lewin 1971, s. 41).

Tabell 3. Rösträtt till andra kammaren eller motsvarande, ca 1896

	Rösträtt, % av befolkningen	Rösträtt, % av män över 21 år	Valdeltagande bland de som hade rösträtt
Sverige, 1896	6.3	24.0	45.3
Norge, 1898	18.7	77.2	70.4
Danmark, 1898	17.0	65.7	59.7
Storbritannien och Irland, 1897	16.2	64.7	60.9
Nederländerna, 1897	11.8	45.1	76.7
Belgien, 1896	21.9	79.4	n.a.
Tyska riket, 1898	21.2	82.2	68.1
Österrike, 1897	19.9	75.6	41.8
Ungern	5.2	19.5	n.a.
Schweiz, 1890	22.6	83.5	58.9
Frankrike, 1893	27.2	84.9	71.1
Italien, 1897	6.8	24.2	58.5
Spanien, 1891	22.4	82.0	73.7
Portugal, 1890	19.0	74.6	n.a.
Serbien, 1890	16.6	68.0	n.a.
Grekland, 1881	23.0	83.7	66.7

Källa: *Statistisk Tidskrift* nr. 114–115, 1898, tabell 20. För jämförande rösträttsstatistik för 1880-talet och 1910-talet se Aidt et al. (2006), tabell 2. Bilden av Sverige som ett av de minst demokratiska länderna håller också där. Se också Karlsson Schaffer (2010) för diskussion.

Det lokala politiska deltagandet i sockenstämma och liknande har av en rad forskare setts som ett särskilt jämlik tradition i Sverige (t ex Aronsson 1992). Men i ett jämförande perspektiv är frågan om man inte ska fästa lika mycket vikt vid att valsyste­met till de svenska kommunerna efter kommunförfattningen 1861 var enastående ojämlikt. Einar Mellquist (1974) konstaterade i sin avhandling att medan alla länders valsyste­m vid 1800-talets slut syftade till att stänga de fattiga ute, så var det svenska syste­met, där bolag hade rösträtt och en person eller ett bolag, eftersom rösträtten var viktad efter inkomst och förmögenhet, kunde ha hundratals och till och med tusentals röster.

Svensk demokratisering gick fort och var drastisk – den var inte gradvis och långsiktig (Karlsson Schaffer 2010). I min mening stödjer den svenska demokratiseringsprocessen teorier om demokratisering som betonar intressemot-sättningar, såsom Acemoglu och Robinsons (2000) modell av revolutionära hot, där eliter, som kan försvara sina ekonomiska privilegier genom att dominera politiken, utvidgar rösträtt för att undvika något ännu värre i form av revolution. Forskare som vill se svensk demokratisering som något fredligare och mera gradvis, som Thomas Ertman (1998), har hävdad att demokratiseringen snarare leddes av eliter. Men detta är på det deskriptiva planet en tautologi: eftersom så få svenskar hade rösträtt (se Tabell 3), så kan inte gärna folkliga politiker ha suttit i riksdagen och fattat de formella besluten om utvidgning av rösträtten; av nödvändighet måste detta ha gjorts av politiska eliter. Men det betyder inte att dessa politiska eliter själva ville ha dessa reformer; snarare drevs de framåt av utomparlamentariska påtryckningar. Torbjörn Vallinder (1962, s. 258) konstaterar i sin avhandling om rösträttsrörelsen att “‘Hellre räkna huvudena än slå in de,’ -- i denna av cynisk resignation präglade sats har samhällsfredsargumentet för demokratin sammanfattats.” Rörelsen använde också denna typ av argument till exempel i broschyren ”Rösträtt eller – revolution” 1887, vars titel förstås överensstämmer väl med Acemoglu och Robinsons modell.

Ett vanligt antagande i både jämförande och svenskspråkig litteratur är att 1800-talets bondepolitiker var ett slags proto-socialdemokrater (Sørensen och Stråth 1997) och krattade vägen för 1900-talets välfärdsstat och starka fackföreningar (t ex Alestalo och Kuhnle 1987; Tilton 1974; Stråth 2005). För Danmark och Norge finns det en sådan kontinuitet, eftersom de hade relativt inkluderande valsystem i slutet av 1800-talet och bönder spelade en central roll i politiken genom sin aktivitet i de liberala Venstre-partierna (Hornemann Møller 1992; Pryser 1993). I Danmark kunde bönderna därigenom uttalat frondera mot godsägarna och deras Høyre-parti, mest legendariskt under den konservativa J.B.S. Estrups tid som regeringschef från 1875 till 1894. Likaledes så kunde de norska bönderna, i ett system med relativt utsträckt rösträtt (77 procent år 1896 att jämföra med Sveriges 21 procent enligt Tabell 2), utgöra en genuint folklig rörelse i politikens finrum, på ett sätt som inte var möjligt i Sverige. I Sverige leddes bönderna i Lantmannapartiet av de konservativa godsägarna Arvid Posse och Emil Key (Bokholm 1998; Thermaenius 1928) och kunde därmed inte utgöra någon organiserad motvikt mot godsägarintresset, och förde knappast någon proto-socialdemokratisk politik. Mellquist (1974) konstaterar i sin avhandling om rösträtten att partiet efter representationsreformen 1865 intar en minst sagt försiktig hållning till utvidgad rösträtt, något som kanske inte heller är så förvånande med tanke på att det grundades av Posse som var uttalad motståndare till representationsreformen och all vidare demokratisering. 1890-talets rösträttsrörelse var en allians av liberaler och socialdemokrater

som inte var grundat i böndernas organisationer. Nils Persson i Runtorp från Nya Lantmannapartiet menade i en andra kammar-debatt om rösträtten 1892 att medborgarna utan rösträtt förde "sådant skrik och skrån" vid sina rösträttsmöten, att de var "ovärdiga den rätt de fordra." (Vallinder 1962, s. 65) Detta avfärdande var typiskt för Lantmannapartiets attityd till rösträttsutvidgning på 1890-talet.³ I detta som så mycket andra, så verkar den svenska vägen till 1900-talets demokrati, välfärdsstat och jämlikhet ha varit så mycket krokigare och mer komplex än vad teorier om en konstant svensk särart antyder.

V. Vägar framåt för forskningen

Det finns, som jag ser det, två vägar att gå framåt från detta, om man vill bibehålla en analys av kontinuerlig jämlikhet. Den ena är en utsträckning bakåt av perioden som beaktas. Den andra är att se på andra variabler än de som jag tittat på, som varit inkomster, förmögenheter, och i förbifarten även rösträtten.

Kanske, skulle man kunna säga, är tidsramen för den statistik som anförts här alltför kort för att kunna bedöma relevansen i kontinuitets-hypotesen. Inkomster sedan 1903 och förmögenheter sedan 1750: fångar det vad vi menar när vi tänker på en särskild svensk utvecklingsväg? Problemet är att det inte finns någon konsistent tidigare statistik. Jag arbetar med mina kollegor på att ta fram skattningar åtminstone för Stockholm och ett par andra städer sedan 1650 baserat på bouppteckningar, och Älvsborgs lösen från 1571 är liksom Karl XII:s förmögenhetsbeskattning från 1710-talet lovande källor. Älvsborgs lösen har nyligen använts för att beräkna total produktion per län år 1571 (Enflo and Missiaia 2017), och Åsa Karlsson (1994) har skrivit en avhandling om Karl XII:s skattepolitik. Dock har dessa källor inte använts för att beräkna ojämlikhet. Tidigare än 1571 saknas så vitt jag vet källor som kan ge systematiska insikter i ägandets fördelning, men det verkar osannolikt att Sverige t ex under Bo Jansson Grips tid på 1300-talet skulle ha varit särskilt jämlikt i ett europeiskt perspektiv. Som Janken Myrdal, den kunnigaste analytikern av Sveriges medeltida och tidigmoderna jordbruk, betonat i sin bok om jordbrukets historia från år 1000 till år 1700, så var den svenska säregenheten "inte så stor att man kan tala om ett helt annorlunda samhällssystem" än den gängse västeuropeiska feodalismen (Myrdal 1999, s. 15). Adeln, som var runt en halv procent av befolkningen, ägde från senmedeltiden till ca 1600 ungefär en fjärdedel av den odlade jorden (räknat i mantal), och denna andel ökade till runt 40 procent i det sena 1600-talet. När kronan, och i förlängningen kungen, samtidigt ökade sin andel från 5–6 till 30 procent så blir det tydligt att självägande bönder inte på något sätt var den enda eller ens det kvantitativt viktigaste ramverket för brukandet

3 Professor Mats Olsson och jag bedriver 2017–2019 ett projekt om svensk bondepolitik 1770–1920, bland annat för att undersöka vad bönderna spelade för roll i svensk politik.

av jord i Sverige ca 1300–1700 (Myrdal 1999, s. 334). Än längre tillbaka kan man fråga sig hur jämlikt hövdingasamhällena under Vendeltid och vikingatid var. Kort sagt så tror jag att sett till kvantitativa mått på ojämlikhet så kommer faktum bestå att Sverige före socialdemokratins långvariga regeringsperiod 1932–1976 inte var jämlikt (Bengtsson 2017).

Nästa fråga blir då: är detta rätt mått att titta på för att bedöma relevansen i idén om en bondeburen kontinuitet av jämlikhet i svensk historia? Man skulle kunna säga att den svenska jämlikhetstraditionen som lett till 1900-talets välfärdsstatliga jämlikhet inte varit en tradition av faktisk materiell jämlikhet, utan snarare en socio-kulturell och ideologisk företeelse. Så har Sørensen och Stråth (1997) betonat betydelsen av bondemytologi för traditioner av frihet, jämlikhet och bildning i Skandinavien, och Trägårdh (1997, s. 257) har betonat att medan i Europa demokratiseringen var utsträckandet av rättigheter som tidigare endast åtnjuts av adeln, till samtliga medborgare, så var den skandinaviska demokratiseringen ”a process of generalizing the political culture of the local peasant assembly.” Linderborg (2000) har slående visat hur Socialdemokraterna på 1900-talet approprierade nationella figurer som Engelbrekt, och idén om odalbonden har åtminstone sedan Geijers dagar haft en särställning i tänkandet om Sverige. Kanske kan man då säga att även under situationer av stor faktisk ojämlikhet ekonomiskt och politiskt, som 1800-talets andra hälft, så fanns det en tradition, särskilt stark i Sverige eller kanske Skandinavien, av egalitär ideologi som erbjöd legitimitet åt jämlikhetssträvanden, och som på 1900-talet fick genomslag i en egalitär politik. Jag kan inte utesluta att så är fallet, men vill betona att även om det är så, så blir vår analys av kombinationen faktiskt stor ojämlikhet, och jämlik ideologi, annorlunda än den enkla kontinuitetstesen att tidigare materiell jämlikhet gett 1900-talets jämlikhet.⁴ Det kan inte vara så enkelt att en bondeburen jämlikhet reproducerat sig som välfärdsstatlig jämlikhet (Stråth 1988; Sørensen och Stråth 1997; Trägårdh 1997) för den tidigare jämlikheten fanns inte. Sveriges övergång till jämlikhet blir då, inte olik demokratiseringen (Karlsson Schaffer 2010) något mycket mer händelsefyllt och intressant för historiker och andra forskare att ta sig an igen: inte det förutbestämda utfallet av en lång och obruten tradition, utan ett utfall av konflikt och slitningar mellan olika grupper och tendenser i samhället. Här vore det också intressant att utforska olikheterna i den svenska utvecklingen jämfört med den danska och norska, som diskuterat i sektion IV. De skandinaviska länderna utvecklade under 1900-talet liknande generösa ”socialdemokratiska” välfärdsstater (Esping-Andersen 1990) och organiserade arbetsmarknadssystem, så det antas ofta att utvecklingen mot demokrati var liknande i alla tre. Jag skulle dock vilja hävda att så på många sätt inte var fallet. Danmark och Norge hade mycket mera utsträckt rösträtt under 1800-talet, större folklig

4 Jfr Svedin 2017 om den besläktade tesen om en kontinuitet av hög tillit.

mobilisering, och starkare genuina bonderörelser, som inte var under godsägares hegemoni. I Sverige var 1900-talets utveckling mot demokrati och välfärdsstat och ekonomisk jämlikhet utmärkt av skarpare brytpunkter: det är en hypotes för vidare forskning.

VI. Slutsats

Det är frestande att tänka att Sveriges särart från 1900-talet, den höga graden av jämlikhet och ambitiösa välfärdsstaten, är grundad i en lång historisk kontinuitet, i något typiskt svenskt.⁵ Jag är skeptisk mot den förklaringen. Utifrån de belägg som skissartat lagts fram här (mer utförligt i Bengtsson 2017, Bengtsson et al. 2017a, 2017b), så tror jag att en förklaring som betonar förändring och diskontinuitet, under perioden ungefär 1870–1950, fungerar bättre. Det öppnar också för ny forskning om de motsättningar, omsvängningar och skiften som präglar landets ekonomiska och politiska omvandling ca 1750–1950, på en mängd fält.

Referenser

DATABASER

World Wealth and Income Database, WWID. Tillgänglig på wid.world.

LITTERATUR

- af Kleen, Björn, 2009. *Jorden de ärvde*. Stockholm: Weyler.
- Acemoglu, Daron & James A. Robinson, 2000. "Why Did the West Extend the Franchise? Democracy, Inequality and Growth in Historical Perspective", *Quarterly Journal of Economics*, 115(4), 1167–1189.
- Aidt, Toke S., Dutta, Jayasri, & Loukoianova, Elena, 2006. "Democracy Comes to Europe: Franchise Extension and Fiscal Outcomes 1830–1938", *European Economic Review*, 50 (2), 249–83.
- Alestalo, Matti & Kuhnle, Stein, 1987. "The Scandinavian Route: Economic, Social, and Political Developments in Denmark, Finland, Norway and Sweden", *International Journal of Sociology*, 16 (1), 3–38.
- Aronsson, Peter, 1992. "Bönder gör politik: Det lokala självstyret som social arena i tre smålandsocknar, 1680–1850", Doktorsavhandling i historia, Lunds universitet.
- Bengtsson, Erik, 2019. "The Swedish Sonderweg in Question: Democratization and Inequality in Comparative Perspective, c. 1750–1920", kommande, *Past & Present*.
- Bengtsson, Erik, Missiaia, Anna, Olsson, Mats & Svensson, Patrick, 2018a. "Wealth Inequality in Sweden, 1750–1900", *The Economic History Review*, 71 (3), 772–794.

5 Hilson (2009) påpekade för snart tio år sedan att på 1990-talet, med EU-medlemskapet och ökad invandring till Sverige, ökade intresset för sådana teorier. Med 2000-talets dialektik mellan globalisering och nationalism-kulturkonserveratism har genklangerna för förklaringar i termer av nationell tradition bara ökat.

- Bengtsson, Erik, Missiaia, Anna, Olsson, Mats & Svensson, Patrick, 2018b. "Aristocratic Wealth and Inequality in a Changing Society: Sweden, 1750–1900", publicerad online i *Scandinavian Journal of History*, 12 juni 2018.
- Bengtsson, Niklas Per-Anders Edin & Bertil Holmlund, 2014. "Löner, sysselsättning och inkomster – ökar klyftorna i Sverige?", rapport till Finanspolitiska rådet 2014/1.
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars, 2009. *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Pocketutgåva. Stockholm: Norstedts.
- Blackbourn, David & Geoff Eley, 1984. *The Peculiarities of German History: Bourgeois Society and Politics in Nineteenth-century Germany*. Oxford: Oxford University Press.
- Bokholm, Rune, 1998. *Kungen av Skåne: En bok om statsmannen Arvid Posse*. Lund: Historiska Media.
- Carlsson, Sten, 1973. *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865*, 2 uppl. Lund: C. W. K. Gleerup.
- Clark, Gregory, 2015. *The Son Also Rises: Surnames and the History of Social Mobility*. Pocketutgåva. Princeton: Princeton University Press.
- Elmroth, Ingvar, 2001. *Från överklass till medelklass: Studier i den sociala dynamiken inom Sveriges adel 1600–1900*. Lund: Nordic Academic Press.
- Enflo, Kerstin & Missiaia, Anna, 2017. "Regional GDP estimates for Sweden, 1571–1850", Lund Papers in Economic History, no. 162, Lund University.
- Eriksson, Bo, 2011. *Svenska adelns historia*. Stockholm: Norstedts.
- Ertman, Thomas, 1998. "Review: Democracy and dictatorship in interwar Western Europe revisited", *World Politics*, 50 (3), 475–505.
- Esping-Andersen, Gøsta, 1990. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gadd, Carl-Johan, 2002. *Den agrara revolutionen 1700–1870*, Det svenska jordbrukets historia, III. Stockholm: Natur och Kultur/LT förlag.
- Hallenberg, Mats & Holm, Johan, 2016. *Man ur huse: Hur krig, upplopp och förhandlingar påverkade svensk statsbildning i tidigmodern tid*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hilson, Mary, 2009. "A Consensual Democracy? The Historical Roots of the Swedish Model", s. 133–56 i Lars Edgren & Magnus Olofsson (eds), *Political Outsiders in Swedish History, 1848–1932*. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.
- Hornemann Møller, Iver, 1992. *Den danske velfærdsstats tilblivelse: et studie i klasser, magt og socialpolitik*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Hurd, Madeleine, 2000. *Public Spheres, Public Mores, and Democracy: Hamburg and Stockholm, 1870–1914*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.
- Ilmakunnas, Johanna, 2012. *Ett ståndsmässigt liv: familjen von Fersens livsstil på 1700-talet*. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Karlsson Schaffer, Johan, 2010. "The Forgotten Revolution: Challenging Conventional Wisdom on Sweden's Transition to Democracy". Mimeo, available at <http://www.mothugg.se/wp-content/uploads/2010/04/The-forgotten-revolution-2010-04-27.pdf> (retrieved 23 September, 2016).
- Karlsson, Åsa, 1994. "Den jämlike undersåten: Karl XII:s förmögenhetsbeskattning 1713", Doctoral dissertation in history. Uppsala University.
- Karras, Ruth Mazo, 1988. *Slavery and Society in Medieval Scandinavia*. New Haven, CT and London: Yale University Press.

- Lewin, Leif, 1971. *The Swedish Electorate 1887–1968*. Stockholm: Almqvist och Wiksell.
- Lieven, Dominic, 1992. *The Aristocracy in Europe, 1815–1914*. London: Macmillan.
- Linderborg, Åsa, 2000. *Socialdemokraterna skriver historia: Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*. Stockholm: Atlas.
- Macfarlane, Alan, 1978. *The Origins of English Individualism: The Family Property and Social Transition*. Oxford: Blackwell.
- Mellquist, Einar D., 1974. *Rösträtt efter förtjänst? Rösträttsdebatten om den kommunala rösträtten i Sverige 1862–1900*. Stockholm: Stadshistoriska institutet.
- Miettinen, Riikka & Jonas Lindström, 2017. "The Livelihood Tactics of the Landless in the Early Modern Swedish Countryside", papper presenterat på Rural History-konferensen i Leuven, 11–14 september 2017.
- Myrdal, Janken, 1999. *Jordbruket under feodalismen 1000–1700*. Det svenska jordbrukets historia. Stockholm: Natur och Kultur/LT förlag.
- Myrdal, Janken, 2011. "Swedish agrarian history: the wider view", s. 257–70 i Janken Myrdal & Mats Morell (eds), *The Agrarian History of Sweden: 4000 BC to AD 2000*. Lund: Nordic Academic Press.
- Myrdal, Janken & Morell, Mats (eds), 2011). *The Agrarian History of Sweden: 4000 BC to AD 2000*. Lund: Nordic Academic Press.
- Norrby, Göran, 2005. "Adel i förvandling: Adliga strategier och identiteter i 1800-talets borgerliga samhälle", Doctoral dissertation, Uppsala University.
- Piketty, Thomas, 2014. *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Pryser, Tore, 1993. *Norsk historie 1800–1870: Frå standssamfunn mot klassesamfunn*. Oslo: Det norske samlaget.
- Roine, Jesper & Waldenström, Daniel, 2008. "The Evolution of Top Incomes in an Egalitarian Society: Sweden, 1903–2004", *Journal of Public Economics*, 92 (1–2), 366–87.
- Roine, Jesper & Waldenström, Daniel, 2009. "Wealth Concentration over the Path of Development: Sweden, 1873–2006", *Scandinavian Journal of Economics*, 111 (1), 151–87.
- Rueschemeyer, Dietrich, Huber Stephens, Evelyne & Stephens, John D., 1992. *Capitalist Development and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Scheidel, Walter, 2017. *The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to the Twenty-first Century*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Sejersted, Francis, 1993. "Den norske Sonderweg", s. 163–208 i *Demokratisk kapitalisme*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Statistiska Centralbyrån, 1898. *Statistisk Tidskrift*, nr. 113–115. Stockholm: SCB.
- Stråth, Bo, 1988. "Continuity and Discontinuity in Passing Front I and II. Swedish 19th Century Civil Society: Culture, Social Formations and Political Change", s. 21–41 i Bo Stråth (ed.), *Democratisation in Scandinavia in Comparison*. Gothenburg: Department of History, University of Gothenburg.
- Stråth, Bo, 200. "The normative foundations of the Scandinavian welfare states in historical perspective", i Nanna Kindahl & Stein Kuhnle (red.), *Normative Foundations of the Welfare State: The Nordic Experience*. London: Routledge.
- Svedin, Glenn, 2017. "Den svenska tillitens historiska vagga – Några kritiska anmärkningar", *Statsvetenskaplig Tidskrift*.

- Sorensen, Øystein & Stråth, Bo, 1997. "Introduction", s. 1–24 i Øystein Sørensen & Bo Stråth (eds), *The Cultural Construction of Norden*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Thermaenius, Edvard, 1928. "Lantmannapartiet: Dess uppkomst, organisation och tidigare utveckling", Doctoral dissertation. Uppsala University.
- Tilton, Tim, 1974. "The Social Origins of Liberal Democracy: The Case of Sweden", *American Political Science Review*, 68 (2), 561–71.
- Trägårdh, Lars, 1997. "Statist Individualism: On the Culturality of the Nordic Welfare State", s. 253–85 i Øystein Sørensen & Bo Stråth (eds), *The Cultural Construction of Norden*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Vallinder, Torbjörn, 1962. *I kamp för demokratin: Rösträttsrörelsen i Sverige 1866–1902*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Winberg, Christer, 1975. *Folkökning och proletarisering: Kring den sociala strukturomvandlingen på Sveriges landsbygd under den agrara revolutionen* (diss., Göteborgs universitet).
- Wohlin, Nils, 1909. *Den jordbruksidkande befolkningen i Sverige 1751–1900*. Stockholm: Norstedts.
- Österberg, Eva, 1989. "Bönder och centralmakt i det tidigmoderna Sverige: Konflikt – kompromiss – politisk kultur", *Scandia*, 55 (1), 73–95.

Översikter och meddelanden

Uppfanns idéanalysen av Herbert Tingsten?

Rolf Hugoson

Nyligen har Evert Vedung i denna tidskrift önskat sig mer och bättre idéanalys i statsvetenskapen och på detta vis inlett ett samtal, som av flera skäl torde locka deltagare. Här skall jag nöja mig med att preliminärt kritisera en viss aspekt, frågan om ursprunget.

Jag uppskattar Vedungs professionella grundval, hans livslånga intresse, avspeglat både i publikationslistor och i referenser till kollegor, men även i viljan att bjuda in yngre forskare till debatt. Han finner sig ha vind i seglen: ”Det besynnerliga har hänt att idéfaktorer dramatiskt uppvärderats och numera uppfattas som det mest centrala” (Vedung 2018:157). Detta tilltagande intresse urskiljs mot bakgrund av en dystrare bild, där Bergström & Boréus (2000:158) citeras med påståendet: ”termen ’idéanalysen’ är något provinsiell”, medan Carlsnaes får utgöra källan till uppfattningen att: ”idékritiken är helt och hållet svensk”.

Vedung värjer sig mot uppfattningen att detta skulle ha inneburit att analysen eller kritiken i fråga pågick i en ankdamn. Däremot understryks upprepade gånger det nationella ursprunget: ”politisk idéanalys [är] en tvättäkta svensk tradition inom statsvetenskapen” [---] ”Idéanalys är en svensk uppfinning med sin säregna fokusering just på idéer i vid mening” (Vedung 2018:155ff).

I förbifarten bör det noteras, att Bergström & Boréus i en senare upplaga av verket ”Textens mening och makt” har strukit uttrycket ”provinsiell”. De nöjer sig med att påpeka: ”I svensk statsvetenskaplig tradition finn en inriktning som brukar gå under beteckningen

idéanalys, som innebär att analysobjektet är en eller flera politiska ideologier [...] eller att man i en speciell viktig fråga/debatt [...] vill rekonstruera de idéer som förekom. [...] Inom både historia och idé- och lärdomshistoria studeras också idéer och ideologier” (Bergström & Boréus 2012:145).

Vedung identifierar i sin kamp för statsvetenskaplig idéanalys ett antal för- och efterträdare, men särskilt ett centralt ursprung: ”Som uppfinnare räknas Herbert Tingsten på 1930-talet, då han utvecklade en egen speciell ideologikritisk metod” (Vedung 2018:155).

Jag skulle vilja ersätta Vedungs beskrivning av ett nationellt ursprung med följande: ett antal svenska statsvetare har åtminstone sedan 1930-talet ägnat sig åt att utveckla en metod som ibland kallats idékritik, senare ofta idéanalys. Men tesen att detta metodfält skulle ha ett enbart svenskt ursprung bör antingen överges – eller försvaras genom en kraftig inskränkning av ambitionerna. Det senare skulle tyvärr drabba möjligheterna att utveckla fältet tillsammans med idéanalytiker i andra länder, som rimligen har andra förebilder (e.g. Gofas & Hay 2010). Jag tror inte att Vedung föredrar en sådan inskränkning, då han ju skriver: ”Här anläggs som sagt ett betydligt bredare perspektiv, som inbegriper såväl konstruerande analys som förklarande varianter” (Vedung 2018:164).

Möjligen kan Tingsten även i ett vidgat perspektivet tillåtas behålla en av de större rollerna, som inspiratör för Vedung och andra, samt som motpart för en rad kritiker. Men dessa kritiker är knappast benägna att delta i en idéanalys där Tingsten också tillåts stå som uppfinnare, producent och regissör. Vedung är uppenbarligen bekant med den kritik Beckman för ett antal år sedan riktade mot Tingstens idékritik, men frågan är om

den tagits på tillräckligt stort allvar (Beckman 2006)?

Tingsten var en intelligent och påläst samhällskritiker, som lyckades befästa idéanalysens roll, kanske inte bara i statsvetenskaplig forskning och undervisning, utan även i svensk politisk debatt. Men den som vill hävda att han uppfunnit inte bara en egen metod utan också en teori och ett forskningsfält fastnar då inom de snäva gränser Tingsten drog upp. I mitt alternativ kan vi alltjämt säga att Tingsten kom med ett originellt bidrag, men detta skedde på ett vidare begrepps- och konstituerat under lång tid och i flera länder. Vi behöver här inte gå in på alla detaljer i denna vidare historia.

Bidrag från andra svenska statsvetare spelade därvid också roll, fast de eventuellt i sin tid framstod som mer konventionella: till exempel Erik Fahlbäck (son till Lundaprofessorn Pontus) som i antologin "Idéer och män" från 1936 samlade ett antal läsvärda uppsatser om: "åskådningar och problem från svensk statsvetenskaplig idépolitik". Eller Gunnar Heckscher, som i en uppsats i *Statsvetenskaplig tidskrift* gav en bred bild av "den politiska idéhistoriens" uppgifter. Han konstaterade bland annat, att: "Den opinionsbildande verkan kan ha varit lika stor, även om den tankegång som framfördes var långt ifrån sammanhängande eller klart tänkt" (Heckscher 1937:430). Heckscher hamnade strax i polemik med Tingsten, vilket bland annat yttrade sig i det ganska lustiga upplägget, att de i samma nummer av *Statsvetenskaplig tidskrift* (1940) recenserade varandras böcker med konservatismen som tema (jfr Skovdahl 1992:70-74, samt Vedung 1977:164f).

Tingsten blev på 1950-talet inflytelserik även som liberal ledarskribent. Han hade således goda möjligheter att påverka uppfattningen av vad idékritik kunde tänkas vara. Det hade ju skett (inför en mer avgränsad publik) redan i Tingstens 1930-tals-studier av olika partiers ideologier. Så följde 1941 boken "Idékritik". Olof Petersson konstaterar i en återblick, att i denna antologi hade den

inledande uppsatsen "De politiska idéerna i ideologisk debatt" författats just: "med syftet att förtydliga sitt syfte och sin metod", det vill säga tillvägagångssättet i de tidigare studierna av fascism, konservatism, socialism och liberalism (Petersson 2013:106).

Här kan vi emellertid genast konstatera, att Tingsten snävade in sitt fokus till att handla om ideologier: "en samling politiska föreställningar, som tänkas bilda ett mera systematiskt helt och angiva generella bestämda direktiv för handlandet", alltså till skillnad från "Uppfattningar i speciella politiska frågor, då de utgå från närliggande värderingar" – till exempel när "ett socialpolitiskt förslag [urskiljs vara] dyrbart och ineffektivt" (Tingsten 1941:9). Petersson ger skäl för att både uppskatta och något kvalificera Tingstens förståelse (Petersson 2013:80-126), men finner till sist att Tingsten som "idékritiker" med fokus på ideologier gav ett originellt bidrag: "den oväntade upptäckten att politiska ideologier till större delen byggde på verklighetsföreställningar, inte på värderingar. Därmed öppnades möjligheten att kritisera en politisk ideologi på samma sätt som man bedömde en vetenskaplig avhandling" (Petersson 2013:282).

Tingsten hade möjligen i början av 1960-talet, i sin berömda självbiografi vidgat ambitionen. Så gott som alla åsikter sägs nämligen bygga på kunskap, fast mer eller mindre god sådan. Kunskapen kan visserligen "laddas" (det vill säga förstärkas) med värderingar, men: "de politiska åsikterna bygger främst på verklighetsomdömen, på – riktiga eller felaktiga – bilder av hur staten, samhället och människorna är beskaffade" (Tingsten 1962:231).

Jag är nog inte ensam om att undra över, huruvida Tingsten i färd med att tömma badbaljan på "värderingar" stjalpte ut alltför många idéer. Visst var han ännu intresserad av idéer och inte bara av ideologi. Men just i antologin "Idékritik" gestaltas detta mest i kritik av alternativa tolkningar av idéers betydelse för samhällslivet, särskilt då idéer antar form av värden eller värderingar. Till exempel Emile

Durkheims uppfattning, att skilda nationella "värdeföreställningar" (Tingsten 1941:198) orsakar variation i antalet självmord i olika europeiska länder. Tingsten menar att tillgänglig forskning inte låter oss identifiera något sådant samband mellan ett visst problem, självmordet, och dessa "värdeföreställningar". Dessa föreställningar anser Tingsten så vagt formulerade, att de inte gärna kan fungera som orsakande faktorer. Detta kanske stämmer (jfr Pfannenstill 1937). Men det slående är Tingsten ovilja att begripa värderingars betydelse och utveckling, till förmån för en kritik mot användning av värderingar i en vetenskaplig förklaring. Är detta idékritikens grundval?

Vedungs distinktion från 1977 låter oväntat sträng: "Vad Tingsten [...] hade upptäckt och kämpade för var, att idéhistoria och idékritik är två i logisk mening helt skilda vetenskapliga företag. I detta mycket viktiga avseende är mitt eget synsätt otvetydigt helt i linje med Tingstens" (Vedung 1977:165). Men en logisk skillnad är nu inte detsamma som en logisk motsättning. Ätminstone en statsvetare har funnit det svårt att begripa hur det funktionella i praktiken kan skiljas från det innehållsliga (Esaiasson 1993). Alltnog, Vedung sade sig också uppskatta ett vidare "funktionsperspektiv" på idéer, där kontextens betydelse framhävs (Vedung 1977: 19-28; jfr Vedung 2018:179f).

Ett alternativ till idéanalysens snävt formulerade ursprung ("som uppfinnare räknas Herbert Tingsten") infinner sig om vi betraktar de svenska idé- och lärdomshistorikernas genealogi. Debatten om denna disciplin har givetvis varit mer omfattande än vårt samtal om statsvetenskaplig idéanalys i mer inskränkt bemärkelse. Men vi bör alltså inte reducera viljan och förmåga att urskilja idéernas betydelse till någon alltför enkelt formaliserad situation. Eller, annorlunda uttryckt, en sådan reduktion till frågan om "vad talar de om, egentligen?" (exempelvis i tolkningen av en fragmenterad eller på annat vis svårbegriplig konversation) bör utföras mot bakgrund av ett hänsynstagande till en vidare kontext.

Att Johan Nordström 1932 fick den första professuren i ämnet idé- och lärdomshistoria är välbekant, men som efterträdaren Sten Lindroth senare noterade: "Johan Nordström var naturligtvis inte den svenska lärdomshistoriens fader; mot varje antydning i den vägen värjde han sig" (Lindroth 1967: 3). Denna föredömliga ovilja att framstå som ensam upphovsman åtföljdes tydligen också av en viss tveksamhet att överhuvud låta det vidare uttrycket idéer bli en del av ämnesnamnet: "När han [Johan Nordström] till sist ändå godtog idé-tillägget berodde det väl på, att han uppfattade det [...] som en anvisning om att vi inte pedantiskt skulle förlora oss i enskilda vetenskapers framsteg utan istället alltid sätta in dem i större sammanhang och över huvud studera de fundamentala idéernas roll i svunna tiders intellektuella kultur" (Lindroth 1968:119f). Detta är uppenbarligen en mer vidsynt ansats än föreställningen om Tingstens unika metod.

I huvudsak ville Nordström ägna sig åt lärdomshistoria, ett område som alls inte urskiljdes som något helt nytt, som plötsligt skulle ha uppstått i Uppsala 1932. I sin installationsföreläsning framhävde Nordström rentav: "Inom den lärda republiken fördelade man fordomsdags det historiska studiet på trenne huvuddiscipliner. *Historia sacra* hade sig anförtrödd skildringen av kyrkans och religionens öden, *Historia profana* var ägna åt nationernas krigiska och politiska händelser och *Historia litteraria* eller lärdomshistorien hade till uppgift att fullständiga det förflutnas bild genom att förtälja om vetenskapernas uppkomst och fortgång genom tiderna – bland dem fick också poesin sin plats" (Nordström 1933:219).

Det råder alltså ingen brist på forskare som uttalat försökt begripa idéernas roll, i vetenskap eller i religion, i litteratur. För att nu inte tala om filosofin. Rimligen innefattar varje vetenskapsgren någon form av idéanalys. Självklart har då studiet av de politiska idéerna sin egen karaktär, som ansluter till, men inte alltid behöver blandas samman med, låt säga matematikens idéer.

De flesta studier av Tingsten brukar däremot nämna sambandet med en inflytelserik filosofisk åskådning, Uppsalaskolan. Denna förknippas främst med Axel Hägerström, uppfattad som värdenihilist och även företrädare för "scandinavian legal realism". Liksom Tingsten intog Uppsalafilosoferna en position eftervärlden funnit mer ideologisk än de inblandade ville medge. En rad idéhistoriker har också ifrågasatt Tingstens anspråk på att enkelt kunna skilja den egna vetenskapliga positionen från de ideologiska föremål han sagt sig vilja kritisera (t.ex. Nordin 1983 och Skovdahl 1992).

Det är förstas inte min avsikt att ersätta Tingstens namn med Hägerströms och därmed identifiera ett mer egentligt ursprung för statsvetenskaplig idéanalys. Vad vi urskiljer är snarare ett komplext fält, där vi förutom vissa skiftande samband med svensk partipolitik också hittar länkar till filosofisk och samhällsvetenskaplig debatt. Idéhistorikerna har för Hägerströms räkning dragit upp en del av fältets internationella kontur, då de urskilt inflytande från nykantianismen (Herman Cohen och Paul Natorp i Marburg), från Nietzsche, från fenomenologin (Källström 1986; Nordin 1983; Strang 2010:12) och kanske rentav från Karl Kautsky (Skovdahl 1992:132).

Sambandet mellan Hägerström och Tingsten följer av deras gemensamma uppskattning av värderelativismen. Att Tingsten själv just i "Idékritik" utformar ett avståndstagande från den då nyss avlidne Hägerström, det verkar flera kommentatorer ha uppfattat som en intern uppgörelse (Sigurdsson 2000:82 med referenser till Lundborg samt Skovdahl 1992:98 med referenser till Källström och Nordin; om den skiftande betydelsen av "relativism" hos Tingsten, se även Skovdal 403ff samt Beckman 2006).

En annan arvtagare till Uppsalaskolan var Ingemar Hedenius, som ganska symptomatiskt hävdade, att den nya välfärdsstatens "tomhet på idéer inte är någon olycka utan tvärtom i många avseenden en fördel" (Hedenius 1961:21).

Spelar detta någon roll för sentida forskare? På senare tid har bland annat Colin Hay identifierat en återkommande och besvärlig dualism i samhällsvetenskaperna, där man ontologiskt skiljer idéer från materia, *epistemologiskt* "konstitutiva" (eller relationella) förklaringar från kausala förklaringar, samt *metodologiskt* kvalitativa metoder från kvantitativa (bl.a. Gofas & Hay 2010:3f). I kritiken av denna upprepade dualism hamnar bland annat Goldsteins och Keohanes (1993; jfr Carlsnaes 2003) seminala bok "Ideas and Foreign Policy" i skottgluggen. Tydligt tänkte sig nämligen Keohane att utrikespolitik ofta kunde förklaras med hänvisning till "andra faktorer än idéer", det vill sägs olika materiella faktorer, just uppfattade som något från idéer helt skilt. Idéer kunde därefter fungera som ett tillskott med en helt annan karaktär. Den mer "konstitutiva" förklaringen att idéer och materiella faktorer bara analytiskt kan urskiljas genom analys av en ständig växelverkan lyser således med sin frånvaro (Gofas & Hay 2010:19f). Detta påminner om Tingstens vilja att betrakta värderingar bara som en extra "laddning" av de mer betydande åsikterna i form av kunskap, god eller dålig.

Mer allmänt kan alltså mer eller mindre medvetna ontologiska val leda till läsningar, som även drabbar den som metodologiskt säger sig uppskatta den sida, som tyvärr redan ontologiskt och epistemologiskt har nedvärderats. Jag tror att Vedungs fasthållande vid Tingsten som idéanalysens portalfigur innebär, att bandet till Hägerström riskerar att bevaras som en ontologisk läsning. Hägerström nämns inte 2018. Men i Vedungs äldre bok om det rationella samtalet refererar han till Hägerströms internationella introduktör Manfred Moritz. Denne bidrar med ett analyschema där "värdenihilism" visserligen framstår som mindre användbart (ansatsen sägs lita till en funktionell förklaring – psykiska processer – istället för att nöja sig med ett yttrandes mening eller innehåll). Men denna formella reduktion av värdenihilismen ger i samman andetag anledning att befästa

värderativismen i aningen vidare mening (Vedung 1977:170-174).

Att invända mot att Tingsten tilldelas rollen som portalfigur är med andra ord något mer än en formell rättning. Det är ett försök att rädda Vedungs idéanalys från en läsning, som gör fortsatta samtal onödigt svåra, inte bara som ontologi, men även i termer av epistemologi och metodologi. Mer allmänt framstår ju Tingstens syn på "idéer" – vi har god eller dålig kunskap som vi sedan "laddar" med psykologiska värderingar – som extremt reduktiv, som ett ointresse för vad som gör idéer värdefulla (jfr Larsson 1935:74-82).

Jag uppskattar däremot termen idé som en viktig del av vår kontextberoende förståelse av världen (således ett problem med en vid horisont), vilken kanske låter sig fångas i ett ord, i ett begrepp, eller i en metafor – men rimligen också urskiljs i handlingar eller rent av strukturer. I det förra fallet bör den statsvetenskapliga idéanalysen öppna sig mot begreppshistorien (Kurunmäki 2012). I det senare fallet kan vi väl glädja oss åt att den politiska etnografins återkomst (t.ex. Gustafsson & Johannesson 2016).

REFERENSER

- Beckman, Ludvig, 2006. "Idékritik och samhällsvetenskapens nytta", *Statsvetenskaplig tidskrift* 108, 331-342.
- Bergström, Göran & Boréus, Kristin (red.), 2000. *Textens mening och makt*. Studentlitteratur.
- Bergström, Göran & Boréus, Kristina, 2012. "Idé- och ideologianalys", s 139-176 i Bergström & Boréus (red.), *Textens mening och makt*. 3:e uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Carlsnaes, Walter, 2003. "What kind of things are ideas in political science?", s 23-26 i Hallenberg m.fl. *Transitions in Honour of Kjell Goldmann*. Stockholms universitet.
- Esaiasson, Peter, 1993. Litteraturgranskning av Stig-Björn Ljunggrens avhandling. *Statsvetenskaplig tidskrift* 96, 204-214.
- Fahlbäck, Erik, 1936. *Idéer och män: Statsvetenskapliga studier*. Stockholm: Norstedts.
- Gofas, Andreas & Hay, Colin (eds), 2010. *The Role of Ideas in Political Analysis*. London: Routledge.
- Godlstein, Judith, & Keohane, Robert (eds), 1993. *Ideas and Foreign Policy*. Cornell University Press.
- Gustafsson, Maria-Therese & Johannesson, Livia (red.), 2016. *Introduktion till politisk etnografi*. Lund: Gleerups.
- Heckscher, Gunnar, 1937. "Politisk idéhistoria", *Statsvetenskaplig tidskrift* 40, s426-439.
- Hedenius, Ingemar, 1961. *Liv och nytta*. Stockholm: Bonniers.
- Kurunmäki, Jussi, 2012. "Begreppshistoria", s 177-218 i Bergström & Boréus (red.), *Textens mening och makt*. 3:e uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Källström, Staffan, 1986. *Den gode nihilisten: Axel Hägerström och striderna kring uppsalafilosofin*. Stockholm: Raben & Sjögren.
- Larsson, Hans, 1935. *Minimum*. Stockholm: Bonniers.
- Lindroth, Sten, 1967. "Johan Nordström 1891-1967", *Lychnos: Lärdoms-historiska samfundets årsbok 1967-1968*, s 3-18.
- Lindroth, Sten, 1968. "Brev till Henrik Sandblad 3 november", s 117-121 i Nils Andersson & Henrik Björck (red.), *Idéhistoria i tiden: Perspektiv på ämnets identitet under femtio år*. Stockholm: Symposion 2008.
- Nordin, Svante, 1983. *Från Hägersten till Hedenius: Den moderna svenska filosofin*. Bodafors: Doxa.
- Nordström, Johan, 1933. "Om idé- och lärdoms-historia. Installationsföreläsning", *Lychnos: Lärdoms-historiska samfundets årsbok 1967-1968*, s 21-28.
- Petersson, Olof, 2013. *Herbert Tingsten: Vetenskapsmannen*. Stockholm: Atlantis.
- Pfannenstill, Bertil, 1937. "Durkheims sociologiska principer", *Statsvetenskaplig tidskrift* 40, 97-114.
- Sigurdson, Ola, 2000. *Den lyckliga filosofin: Etik och politik hos Hägerström, Tingsten, makarna Myrdal och Hedenius*. Stockholm: Symposion.
- Skovdahl, Bernt, 1992. *Tingsten, totalitarismen och ideologierna*. Stockholm: Symposion.
- Strang, Johan, 2010. *History, Transfer, Politics: Five Studies on the Legacy of Uppsala Philosophy*. Diss. Helsingfors universitet.

Tingsten, Herbert, 1941. *Idékritik*. Stockholm: Bonniers.

Tingsten, Herbert, 1962. *Mitt liv: Mellan trettio och femtio*. Stockholm: Norstedts.

Vedung, Evert, 1977. *Det rationella politiska samtalet: Hur politiska budskap tolkas, ordnas och omprövas*. Stockholm: Aldus/Bonniers.

Vedung, Evert, 2018. "Idéanalys från ankdamm till universums mitt", *Statsvetenskaplig tidskrift* 120, s 155-196.

Rolf Hugoson är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.

E-post: rolf.hugoson@umu.se

Uppfanns statsvetenskaplig idéanalys av Herbert Tingsten? Kommentar till Rolf Hugoson

Evert Vedung

Rolf Hugoson har kommit med ett inlägg i den serie av bidrag som jag efterlyser i StvT:s temanummer om idéanalys. Hugoson är först, bra, härligt. Du är så välkommen!

I "Idéanalys från ankdamm till universums mitt" finns några formuleringar som väcker Rolf Hugosons undran. Uppfanns idéanalysen av Herbert Tingsten? frågar han sig. Undertecknad understryker upprepade gånger, säger han, att "politisk idéanalys [är] en tvättäkta svensk tradition inom statsvetenskapen" [---] "Idéanalys är en svensk uppfinning med sin säregna fokusering just på idéer i vid mening" (V2018:155ff).

I mitt inlägg ska jag begränsa mig till just Tingsten och den statsvetenskapliga idéanalysen, även om poängen med mina bidrag i temanumret var att visa hur det gått långt efter Tingstens tid och särskilt under halvseklerna 1965-2017, då jag har egna, om ock begränsade erfarenheter. Jag ska diskutera Hugosons viktigaste inslag så allvarligt och seriöst jag kan.

"STATSVETENSKAPLIG IDÉANALYS I AKADEMISK MENING" EN SVENSK UPPFINNING?

Att statsvetenskaplig idéanalys är en tvättäkta svensk tradition inom statsvetenskapen, det menade jag när jag skrev och det ska jag argumentera för ett tag till. Men jag menade uppfinning och tradition i svensk *statskunskap* som *akademisk disciplin*, inte uppfinning och tradition i allmänhet i Sverige eller Europa eller världen. Att det inte skulle ha förekommit analys av politiska idéer i eller utanför Sverige innan Tingsten 1935-36 drog igång sitt skriftställerier vore ett stolligt påstående. Så illa har jag faktiskt inte tänkt, även om det nu rör sig bara om en upptakt till vad jag egentligen ville säga om statsvetenskaplig idéanalys.

Idéanalys i allmän mening uppfanns naturligtvis inte av professorn i statskunskap Herbert Tingsten. Jag avsåg idéanalys i statskunskap/statsvetenskap med anspråk på vetenskaplighet, akademiskhet. Och jag kan lägga till: all heder åt Tingsten för denna upptäckt då det begav sig.

Jag har inte noterat Erik Fahlbecks antologi från 1936 om "idéer och män" samt "åskådningar och problem från svensk statsvetenskaplig idépolitik". Tack för detta påpekande! Sådana vill jag ha fler av! Men Fahlbeck d y, som var samtida med Tingsten, han kom väl inte på någon idéanalytisk metod? Och det gjorde väl inte Heckscher heller, mig veterligen, i sin polemik mot Tingsten. Tingsten kom på en metod, idékritiken, som riktade sig mot oklarheter och mot verklighetsomdömen i politiska ideologier (inte policyidéer, inte debatter i valkampanjer) och som uteslöt diskussion av värdeomdömen, vilka han dessutom hävdade förekom mindre ofta i politiska ideologier. Och som han själv tillämpade på idématerial med aktualitet. Det var framför allt detta jag åsyftade med peka ut Tingsten som uppfinnare.

Jag tänkte också på att jag inte lyckades finna någon motsvarighet *under samma semantiska beteckning* och därav följande

praktiska betydelse i statskundskab i Danmark och statsvetenskap i Norge, när jag inledde min bana som idéforskare. Och i det engelskspråkiga med political science fanns det "history of ideas" men ingen "idea analysis" eller något diltåt, när jag började leta. I de yttersta av dessa dagar har "ideational analysis" börjar dyka upp, vilket jag nämnt och hälsat med tillfredsställelse (EV1:157). Men det är nu det, inte på Tingstens tid.

All det jag nu säger står faktiskt i upptakten. Men det kunde naturligtvis sägas tydligare. Och det har jag nu försökt. Den fortsatta diskussionen bör läggas på denna högre nivå om statsvetenskap. Då kanske det visar sig att jag har fel. Eller rätt.

TINGSTEN, HÄGERSTRÖM OCH VÄRDERINGAR?

"Jag tror att Vedungs fasthållande vid Tingsten som idéanalysens portalfigur innebär, att bandet till Hägerström riskerar att bevaras som en ontologisk låsning." Så funderar Hugoson. Nej, är mitt svar på detta. Så är det inte. Låt mig visa vad jag menar.

Jag är helt oenig med Hägerströms speciella värdelelära; det redovisades redan för 40 år sen (EV1977:172-174). Jag tar också avstånd från en nedärvd slutsats av den att värdesatser inte kan diskuteras med vetenskapliga anspråk. I temanumret hävdar jag ju tvärtom att de kan diskuteras seriöst i statsvetenskap (och andra akademiska discipliner) med pretentioner på rationalitet och vetenskaplighet. Min sista uppsats i temanumret "Fyra typer av statsvetenskaplig idéanalys" (EV2:198) fyrdelar in fältet i beskrivande, giltighetsprövande (idékritiserande, ställningstagande), förklarande/funktionell och konstruerande. I giltighetsprövande (idékritiserande, ställningstagande) ingår argumenterande för och mot värdeutsagor (EV2:222-225), som jag försvarade redan i min unga medelålder i Samtalet från 1977 (175 ff). Nu menar jag dessutom

att statsvetenskaplig idéanalys kan vara konstruerande. Tydligare än förr har jag därmed lagt till konstruerande idéanalys. "Det är för lite seriöst konstruerande i svensk statsvetenskaplig idéanalys och statsvetenskap" (EV2:198; 227-229). Dessa två typer av statsvetenskaplig idéanalys ligger mycket långt från Hägerström och Tingsten.

Jag tar faktiskt också upp löften och överenskommelser som ämnen för statsvetenskaplig giltighetsprövande (idékritiserande, ställningstagande, innehållslig) idéanalys, vilket jag inte sett mycket av tidigare i min disciplin.

"VERKLIGHETSOMDÖMEN SPELA[R] HUVUDROLLEN" I POLITISKA IDEOLOGIER (TINGSTEN)?

Hugoson tillskriver, så tolkar jag honom, Tingsten uppfattningen att ideologier till större delen består av verklighetsomdömen och att värderingar spelar en underordnad roll.¹ Denna Tingstens syn på värderingar kan få inverkan på den statsvetenskapliga idéanalysen och på min egen syn på den, tycks han mena. Kan värderingar då användas som förklaringar, dvs. kan värdeuppfattningar tjäna som motiv och drivkrafter för ett handlande? fortsätter han.

Från min sida är svaret ett entydigt ja. En motivförklaring innehåller uppfattningar om verkligheten samt förvisso också värderande bedömningar av denna verklighet och tillsammans blir de motivet som förklarar. Motiv driver handlande och kan därmed förklara handlande.

Även mot Tingstens syn på ideologier som mest verklighetsomdömen kan invändningar resas, men det har jag inte tagit som min uppgift i just temanumret. En sak som bör nämnas och som Mats Lindberg är inne på i sitt bidrag, och som kan göras till en kritik av Tingstens syn på de politiska ideologierna, är att i politik liksom i många andra

1 I EV1977:160 ff tog jag upp fyra tolkningar av denna utsaga till diskussion; diskussionen har fortsatt på en intressant sätt av t.ex. Skovdahl 1992.

sammanhang uttrycks värdeomdömen med beskrivande satser. Satser som till formen är beskrivande och som kan tolkas så kan också samtidigt tolkas som värderande. Här miss-tänker jag att Tingsten hade en alltför begränsad syn på värderingars betydelse i ideologier. ”All historia är en historia om klasskamp.” Formellt sett uttrycker denna sats ett påstående. Men beroende på kontext och situation kan den som uttalar satsen nog också mena att klasskamp är bra och även om inte all historia är klasskamp så borde den vara det. ”All historia är en historia om klasskamp; det säger ju Marx.” Igen beskrivande satser men i en viss kontext kan de tolkas negativt värderande (det Marx säger är bara nys). Den beskrivande satsen kan, annorlunda uttryckt, vara både värderande och normativ (börande). Regeringsformens ord att all offentlig makt i Sverige *utgår* från folket och riksdagen *är* folkets främsta företrädare har nog både värderande och normativa övertoner samtidigt som den är beskrivande till formen.

Förhållandet verklighetsomdömen/värderingar i politiska ideologier – för att nu inte nämna policyutsagor eller valkampsuttagor i offentliga debatter – är mer komplicerat än vad Tingsten i sin praktik och i sin metod uppfattade det.

Tingsten kom på en metod men var ändå ingen större metodolog i meningen förfinare av denna metod. På tolkningsproblemet, i bemärkelsen att klargöra ideologiers språkliga innebörder, hade han en alldeles för enkel syn. Själv har jag i temanumret betonat betydelsen av statsvetarens frågor och analyschema vid hennes tolkning av innebörder (EV2: 202 ff). Detta är ett *metaspråk* som forskaren själv konstruerar och som får betydelse för hennes tolkning och strukturering av *objektspråket*, de politiska idéerna, som studeras. I Samtalet å andra sidan presenterades fyra tolkningsmetoder, inklusive dels systematisk tolkning som inkluderar generositetsprincipen, dels konstruktiv tolkning (EV1977:83 ff, 89 ff; EV1982, 60 f, 149; EV1983:21-22; Lindberg 2018:333-338) samt igen forskningsproblemet och

analyschemats betydelse för tolkarens tolkning (31 ff, 33 ff.) Att även den situation eller kontext, vari idéer och ideologier uppträder, är ytterst viktiga för hur deras mening, innebörd, ska tolkas av statsvetaren, måste starkt betonas.

STATSVETENSKAPLIG IDÉANALYS MYCKET BREDARE ÄN PÅ TINGSTENS TID?

Nutida statsvetenskaplig idéanalys, åtminstone här i landet, är annorlunda än den tingstenska idékritiken också i flera andra avseenden än de hittills nämnda. Den sysslar inte bara med ideologier utan även med policyer och policyföreställningar, tidningsdebatter, valkampanjer, diskurser, värderande ord osv. Fältet är mycket brett. Jag har redan berört att den giltighetsprövande (idékritiserande, ställningstagande) tillnärmelsen bredats till att omfatta argumenterande för och mot värdeutsagor (EV2:222-225) samt prövning av löften och överenskommelser. Jag har också nämnt den konstruerande ansatsen (EV2:227-229).

Statsvetenskaplig idéanalys kan också vara orsakssökande och effektletande i stället för giltighetsprövande. För mig och många andra är idéanalys inte detsamma som idékritik utan mkt bredare genom att den omfattar förklaringar till varför människor utsäger, tror på eller avfärdar idéer och dessa förklaringar kan vara av idénatur eller materiella. Idéanalys omfattar också effektperspektivet eller det funktionella perspektivet, dvs. att utsägandet eller omfattandet eller förekomsten av idéer kausalt kan få konsekvenser. (EV2:198)

Så någon ontologisk låsning som Hugoson antyder styr i vart fall inte mig, knappast heller Mats Lindberg i temanumret (2018) eller Ludvig Beckman i sin grundbok (2005).

REFERENSER

- Beckman, Ludvig, 2005. *Grundbok i idéanalys*. Stockholm: Santérus förlag.
- EV1977 = Vedung, Evert, 1977. *Det rationella politiska samtalet: Hur politiska budskap tolkas, ordnas och prövas*. Stockholm: Bonniers. <http://uu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1257620/FULLTEXT01.pdf> (accessed 2018-12-05).
- EV1982 = Vedung, Evert, 1982. *Political Reasoning*. Beverly Hills, CA.: Sage. [Translation based upon a revised version developed by the author himself of *Det rationella politiska samtalet*, 1977. Translator: David McCune.]
- EV1983 = Vedung, Evert, 1983. "Systematic Interpretation and the Principle of Charity", *Informal Logic*, 5(2): 21-22. http://ojs.uwindsor.ca/ojs/leddy/index.php/informal_logic/article/viewFile/2752/2193 (accessed 2015-11-01).
- EV2009 = Vedung, Evert, 2009. *Utvärdering i politik och förvaltning*. Lund: Studentlitteratur, 3:e omarbetade upplagan.
- EV1 = Vedung, Evert, 2018. "Idéanalys från ankdam till universums mitt", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 120 (2), 155-195. <https://statsvetenskapligtidsskrift.org/2018/07/16/nr-2-2018/> (accessed 2018-09-18).
- EV2 = Vedung, Evert, 2018. "Fyra typer av statsvetenskaplig idéanalys", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 120 (2), 197-235. <https://statsvetenskapligtidsskrift.org/2018/07/16/nr-2-2018/> (accessed 2018-09-18).
- Lindberg, Mats, 2018. "The V-D-P-triad in Ideational Analysis: Toward a general theory of ideological thought-content in social and political communication, debate, thought and language – beyond the concepts of 'ideology', 'culture', 'belief-system', 'discourse' or 'policy'", *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 120 (2), 277-359.
- Skovdal, Bernt, 1992. *Tingsten, totalitarismen och ideologierna*. Stehag: Symposion.
- Evert Vedung är professor emeritus, statsvetenskap ssk bostadspolitik, Uppsala universitet. E-post: evert.vedung@ibf.uu.se

Statsvetenskapliga förbundet

Förbundsredaktör: Katarina Roos

Förbundets årsmöte i Malmö och utvärdering av statsvetenskaplig forskning i Norge

Temat för förbundssidorna i statsvetenskaplig tidskrift denna gång är utvärdering av forskning. Men först en kort återblick på första veckan i oktober 2018 och Statsvetenskapliga förbundets årsmöte. Vård för arrangemanget denna gång var kollegorna vid Institutionen för globala politiska studier, Malmö universitet, vilket var extra roligt eftersom man blev universitet och firade tjugo år som lärosäte 2018. Temat var "What's political in political science?" Konferensen öppnades av rektor Kerstin Tham, som höll ett kort välkomstanförande. Professor Carol Lee Bacchi höll därefter en välbesökt presentation med titeln "*Problem solving*" as a governing knowledge: Whose "truth"? Which reality? Presentationen byggde på professor Bacchis arbete med sin "What's the problem represented to be?"-approach. Det var ett mycket inspirerande och intellektuellt utmanande föredrag, vilket också återspeglades i de många frågor och kommentarer från publiken som avslutade programpunkten.

I de sju arbetsgrupperna¹ varierade antalet papper från sex till arton. I några arbetsgrupper var arbetsspråket engelska, då ett antal internationella forskare deltog. Under torsdagen hölls ett intressant rundabords-samtal på temat "Årets svenska valresultat – hur hamnade vi här och vad får det för följder?" Deltagare i samtalet var Heidi Avellan, politisk chefredaktör på Sydsvenskan, Karin

Stjernfeldt Jammeh, kommunstyrelseordförande Malmö Stad samt våra kollegor Henrik Ekengren Oscarsson (GU), Anders Hellström (MAU) och Malena Rosén Sundström (LU).

I sedvanlig ordning hölls årsmötesförhandlingar för Statsvetenskapliga förbundet. Jan Olsson omvaldes som ordförande, liksom Monika Berg som sekreterare/kassör. En tredjedel av styrelsens ledamöter är nya medan resterande ledamöter omvaldes. Vårdar för årsmötet 2019 är våra kollegor vid Linköpings universitet. Årsmötesprotokollet finns i sin helhet på SWEPSAs hemsida.

I anslutning till årsmötet anordnades en aktivitet med tjänstemän vid Malmö Stad, kallad "Vart är dagens offentliga sektor på väg?" Bengt Jacobsson (Förvaltningsakademien, SH), Göran Sundström (SU), Linda Nyberg (LU) och Patrik Hall (MAU) höll korta föredrag om aktuell forskning, och arrangemanget avslutades med en panel. Aktiviteten var mycket välbesökt – ungefär hundra tjänstemän från Malmö Stad deltog – och också mycket uppskattad.

Den nya förbundsstyrelsen hade sitt första möte i december och fattade då bland annat beslut om förbundets pris för bästa uppsats av yngre forskare. Priset gick till uppsatsen "Moral economies and digital frontlines: an ethnographic study of stigma at the gates of the welfare state" författad av Jannick Schou och Anna Svejgaard Pors. Den ventilerades i arbetsgruppen för offentlig förvaltning. Två andra priser kan också nämnas i

1 1) Environmental politics; 2) EU, European Politics and International Relations; 3) Gender politics and theory and Power and Meaning-making beyond the State; 4) Migration and human rights; 5) Political Behaviour and parties; 6) Political theory, political ideologies and political language; och 7) Public Administration. Den planerade gruppen för Urban politics blev inställd.

sammanhanget. Dels förbundets pris för bästa artikel i Statsvetenskaplig tidskrift 2017, som den då avgående styrelsen fattade beslut om vid sitt sista möte i september. Det tilldelades Li Bennich-Björkman för uppsatsen ”Samhällsvetenskaplig forskning. Söndrade vi falla?” (nummer 2) och Ulf Zander för uppsatsen ”Minnen av ett inbördeskrig. Jubileer och monument i Gettysburg 1863–2017” (nummer 4). Dels förbundets pris för bästa bok om svensk politik, som tilldelades ”Samverkan och strid i den parlamentariska demokratin” av Johannes Lindvall, Hanna Bäck, Carl Dahlström, Elin Naurin och Jan Teorell. Samtliga prismotiveringar samt fullständiga referenser finns på SWEPSAs hemsida.

UTVÄRDERING AV FORSKNING – EXEMPLET SAMEVAL² I NORGE

I kvalitetsmätningarnas tidevarv är utvärdering av offentlig verksamhet ett ständigt aktuellt tema. Nationella utvärderingar av högre utbildning har vi vant oss vid medan forskningskvaliteten anses ha säkrats inom ramen för lärosätenas befintliga granskningsystem och genom förfarandet med peer review. Både Universitetskanslersämbetet och Vetenskapsrådet har emellertid nyligen arbetat med regeringsuppdrag, som handlar om att utveckla uppföljningen av svensk forskning. I Norge har forskningsrådet ansvarat för genomförandet av två stora nationella utvärderingar, en av humanistisk forskning 2016/2017 och en av samhällsvetenskaplig forskning 2017/2018. I detta nummer får vi en inblick i den senare. Professor Katarina

Eckerberg, verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet, ledde arbetet i den panel som utvärderade statsvetenskap och var även ordförande i utvärderingens huvudkommitté. Jag träffade Eckerberg för ett samtal³ kring hennes erfarenheter och kommer att återge några av dem lite längre fram i texten. Först en kort bakgrundsbeskrivning.

SAMEVAL – UTVÄRDERINGENS SYFTE, UPPDRAG OCH ORGANISERING

Kunnskapsdepartementet gav Norges forskningsråd i uppdrag att utvärdera tillståndet i norsk samhällsvetenskaplig forskning. Syftet med utvärderingen var ”... to review the state-of-the-art of research in the social sciences in Norway ...” (Norges forskningsråd 2018b). Den forskning som åsyftades var den som bedrivs vid universitet, högskolor och forskningsinstitut. Utvärderingsobjektet var samhällsvetenskaplig forskning som *forskningsområde*.⁴ Alla institutioner (fakultet vid universitet/högskola samt forskningsinstitut) som bedriver samhällsvetenskaplig forskning i sin verksamhet erbjöds att delta (Norges forskningsråd 2018c). I Norge bedrivs en stor del av den samhällsvetenskapliga forskningen vid forskningsinstitut, vilket bidrar till ett diversifierat institutionellt landskap. Utvärderingen organiserades utifrån sex områdesutvärderingar⁵ motsvarande lika många samhällsvetenskapliga discipliner. För varje område utsågs en panel av internationella experter, vars uppdrag var att utvärdera det *disciplinära forskningsområdet inom institutionerna*. Även *forskargrupper*⁶ inom institutionerna gavs

2 Norges forskningsråd: Evaluering av samfunnsvitenskapelig forskning i Norge 2018, www.forskningsradet.no

3 Jag vill framföra ett varmt tack till Katarina Eckerberg för att du tog dig tid att berätta och svara på mina frågor. Tack också till medlemmarna i redaktionsrådet för statsvetenskaplig tidskrift. Det var vid mötet som ägde rum i anslutning till förbundets årsmöte som detta tema kom på tal.

4 Det begrepp som används i utvärderingen är research area (Norges forskningsråd 2018a, s 9).

5 Panel 1) Geografi, Panel 2) Nationalekonomi, Panel 3) Statsvetenskap, Panel 4) Sociologi, Panel 5) Socialantropologi samt Panel 6) Det ekonomisk-administrativa forskningsområdet.

6 Forskargruppen skulle uppfylla fyra kriterier för att få ingå i utvärderingen. Bland annat skulle de bedriva forskning på hög, internationell nivå, bestå av minst fem medlemmar varav tre personer måste vara anställda vid institutionen och minst två av dessa måste vara fast anställda. Gruppen måste också ha ett specifikt syfte och en organisation (Norges forskningsråd 2018c).

möjlighet att utvärderas. Ordföranden i de sex panelerna sammanställde arbetet till en huvudrapport om *samhällsvetenskaplig forskning* som *nationellt forskningsområde*. Utvärderingen omfattade alltså tre nivåer, den nationella respektive institutions- och forskargrupsnivån. Totalt utvärderades 42 institutioner, varav 26 fakulteter/institutioner vid universitet/högskola och 16 offentligt finansierade forskningsinstitut, och totalt 135 forskargrupper (Norges forskningsråd 2018a).

Uppdraget var tudelat: dels att beskriva/analysera kontexten och strukturella faktorer i relation till forskningskvalitet⁷, dels att redogöra för och utvärdera forskningsområdets kvalitet (profiler, styrkor och svagheter) utifrån ett antal punkter och kriterier.⁸ De senare omfattade vetenskaplig kvalitet och genomslag, samhällelig relevans/genomslag, hur forskningsaktiviteter är ledda och organiserade, samt samspelet mellan forskning och undervisning, både på institutions- och forskargrupsnivå. Slutsatserna skulle utmynna i rekommendationer för den samhällsvetenskapliga forskningens framtida utveckling (Norges forskningsråd 2018b). Institutionerna fick återkoppling på hur forskningsaktiviteter kan utvecklas, och forskningsrådet och regeringsnivån gavs rekommendationer som riktades mot forskningens strukturella förutsättningar.

Självvärderingarna var de primära källorna till den kvalitativa analysen. Dessa utvärderade dels den institutionella nivån, dels forskningsdisciplinen/forskningsområdet inom institutionen. Forskargrupperna förväntades

beskriva sin forskning, gruppens syfte, sammansättning och funktion samt de enskilda gruppmedlemmarnas vetenskapliga produktion. En bibliometrisk analys gjordes också av en extern konsultfirma (Norges forskningsråd 2018a, Norges forskningsråd 2018c). För att kunna utvärdera forskningens samhälleliga relevans och genomslag beskrev institutionerna och forskargrupperna *impact cases*, dvs. forskningsaktiviteter som haft verkligt genomslag (Norges forskningsråd 2018d).

Utvärderingen beskrivs av uppdragsgivaren som unik eftersom den tillämpade ”new and innovative features”, såsom utvärderingen av forskargrupper, samspelet mellan forskning och undervisning samt forskningens samhälleliga inslag⁹ (Norges forskningsråd 2018a).

ERFARENHETER FRÅN SAMEVAL

Panelexperterna i den statsvetenskapliga områdesgruppen utvärderade 22 institutioner samt 31 forskargrupper. Katarina Eckerberg berättar att varje institution/forskargrupp granskades av två experter från panelen på basis av självvärderingarna samt bibliometriska data. Självvärderingarna innehöll CV för alla de ingående forskarna i respektive grupp samt en lista över de 10 viktigaste publikationerna. För att bedöma samhällelig relevans/genomslag användes beskrivningarna av *impact cases*. I de fall där de två granskarna hade gjort olika bedömningar, diskuterades hur olika värden och indikatorer skulle vägas mot varandra tills man var överens. Under en intensiv vecka anordnades hearingar på Gardemoen,

7 1) Strategier för forskning på nationell nivå och på institutionsnivå, det institutionella landskapet (varierande förutsättningar beroende på typ av institution), forskningsinfrastruktur, rekrytering och mobilitet (Norges forskningsråd 2018b).

8 1) Om och hur tidigare utvärderingar använts av institutionerna i deras strategiska arbete; 2) omfattning av forskningsproduktionen samt vetenskaplig kvalitet; 3) tvärdisciplinär forskning; 4) forskningsbaserade samarbeten och deltagande i nationella och internationella nätverk; 5) resurser och finansiering; samt 6) forskningens samhälleliga relevans och genomslag (Norges forskningsråd 2018a).

9 Det begrepp som används i utvärderingen är ”impact”. I huvudkommitténs rapport definieras det på följande sätt: ”Impact as an effect on, change or benefit to: the activity, attitude, awareness, behaviour, capacity, opportunity, performance, policy, practice, process or understanding of an audience, beneficiary, community, constituency organisation or individuals in any geographic location, wheter locally, regionally, nationally or internationally” (Norges forskningsråd 2018a, s. 12).

då ordföranden i varje panel träffade representanter för varje institution för samtal. Både generiska frågor och frågor riktade till enskilda miljöer ställdes utifrån de preliminära utvärderingstexterna. Syftet med samtalen var att kunna tränga djupare in i stoffet och gav dessutom experterna en möjlighet att "generalisera på tvärs över institutioner och discipliner" och en möjlighet att "testa olika saker som vi trodde oss ha sett men som vi inte var riktigt säkra på". Eckerberg berättar att några av de mest centrala rekommendationerna emanerade ur dessa samtal. Exempelvis framkom hur finansieringssystemets utformning påverkar forskningens inriktning och tidsperspektiv. I dagsläget är en stor del av utlysningarna riktade, vilket lämnar lite utrymme för fri forskning.

En av de initiala svårigheterna som panelen ställdes inför handlade om hur forskningsområde och miljö skulle definieras och hanteras i ett så pass diversifierat institutionellt landskap. Lärosätena är mer disciplinärt orienterade medan många av forskningsinstituten är tvärdisciplinära och organiserade kring specifika problem, även om det finns institut som har en samhällsvetenskaplig forskningsinriktning. Eckerberg berättar att panelen slogs av att det i Norge finns många miljöer, vilket många gånger också innebär många små miljöer, framförallt i norr, med ett fåtal forskare inom respektive disciplin. Det fanns också en oro för vad en disciplinär utvärdering skulle betyda för de många institut och mindre högskolor som arbetar tvärvetenskapligt. Här hade de personliga mötena under veckan på Gardemoen stor betydelse. "Det blev bra

samtal kring deras farhågor att bli disciplinärt utvärderade och en bra diskussion om tvärvetenskaplig forskning och dess roll. Det resulterade också i mogna formuleringar kring tvärvetenskaplig forskning som grundades i samtalen med miljöerna." Huvudkommitténs rapport lyfter också fram tvärvetenskap som en styrka för norsk samhällsvetenskaplig forskning. Något som också dämpade oron för en disciplinär utvärdering var, enligt Eckerberg, den del av uppdraget som handlade om impact. "De blev mycket mer positiva till vår utvärdering när vi kunde förklara att vi la stor tonvikt vid relevans för samhället och att forskningen ska vara till gagn för samhället. Det gav legitimitet till utvärderingen."

En av de saker som Eckerberg framhåller som central för utvärderingens framgång var att den gjordes på flera nivåer. Nyttan med att delta ökade eftersom varje institution och varje forskargrupp fick konkreta rekommendationer för hur de kunde utveckla sin forskning. Rekommendationer på samtliga nivåer gjorde att det fanns något att hämta för alla, från enskilda forskare och forskargrupper ända upp till regeringsnivå. Katarina berättar att hon fått mycket positiv respons på just rekommendationerna och att hon mött reaktioner av typen "Det är precis sånt som vi behöver. Bra att någon utifrån har sett det och säger det med hög röst". Uppdraget att formulera konkreta rekommendationer och ge återkoppling gjorde också uppdraget som utvärderare roligt och lärorikt.

En standardiserad, femgradig skala¹⁰ användes för att klassificera forskningsområden

10 5) Excellent: Original research at the international forefront. The unit has a very high productivity. The unit [the institution/the research group] undertakes excellent, original research, and publishes in outstanding international channels for scientific and scholarly publications. Its researchers present ongoing research regularly at recognised, international scientific conferences. 4) Very good: Research with a high degree of originality, and a scientific profile with a high degree of publications in high quality channels for scientific and scholarly publications. The unit has a high productivity. The researchers participate habitually at international scientific conferences. The research is decisively very relevant to the knowledge production in the field internationally. 3) Good: Research of a good international standard. The unit has an acceptable productivity and contributes to the development within its field. The researchers participate at scientific conferences. 2) Fair: Research of an acceptable, but moderate standard. The productivity at the unit is modest, and with few original contributions to the field internationally. 1) Weak: Research of insufficient quality and with a meagre scientific publication profile. The productivity is low (Norges forskningsråd 2018a).

med avseende på vetenskaplig produktion och vetenskaplig kvalitet. Grad av internationell samverkan var också en viktig kvalitetsindikator. Katarina berättar att siffrorna redovisas i huvudrapporten men att det var en medveten strategi att tona ned siffrorna i de disciplinära utvärderingarna. I panelen diskuterades hur skalstegen skulle tolkas och hur gränsdragningar skulle göras. Det kunde också vara en känslig fråga, t.ex. när grupper förväntade sig att bli topprankade men inte blev det. Expertgruppen valde att redovisa siffrorna i anslutning till den kvalitativa texten för varje institution respektive forskargrupp, i vilken bedömningen och siffran motiverades. Många gånger var det också svårt att göra en sammanvägd bedömning, då den vetenskapliga kvaliteten bland de utvärderade forskarna spretade. I expertgruppen fanns enligt Eckerberg en samsyn om att siffrorna tenderade att göra bedömningen statisk. Därför valde man istället att lägga stort fokus på att diskutera vilka stöd och ledningsfunktioner som krävs för att utveckla den vetenskapliga kvaliteten. "Hur ska de tänka om de vill förbättra, utveckla miljön vidare?" var frågor som panelen ägnade mycket tid åt att diskutera. "Det var en viktig principfråga", fortsätter Katarina: "Vi ville inte ha en tabell med alla institut rankade. Det ska vara svårt att göra den jämförelsen. ... Samtidigt förstod vi varför siffrorna måste vara där, att vi måste tillgodose kraven på någon slags jämförbarhet." I huvudkommitténs rekommendationer avråder expertgruppen forskningsrådet från att använda siffrorna som bedömningskriterium i relation till forskningsfinansiering (Norges forskningsråd 2018a). Ett viktigt underlag för att bedöma forskningens kvalitet var den lista med de tio viktigaste publikationerna som institutionerna/grupperna bifogat till självvärderingarna. De fick själva välja vad de ville presentera. Medan några miljöer ville visa på bredd ur olika perspektiv, ville andra lyfta fram spets, vilket sammantaget gjorde att

den eftersträfvade likvärdigheten och jämförbarheten var svår att uppnå.

Något som expertgruppen samtalade mycket om var tolkning av impact. Underlaget bestod av fallbeskrivningar från institutionerna, som skulle visa att forskningen gett konkreta avtryck. Eckerberg berättar att man gjorde ett ambitiöst arbete kring detta i flera av panelerna. En klassificering upprättades och best cases identifierades. De bästa var sådana som visade att resultat inte bara kommunicerats (vilket var majoriteten), utan också fått observerbara och samhällseligt användbara konsekvenser. Eckerberg pekar på några exempel där de granskade kunde styrka att forskningen förändrat hur statistik samlas in och rapporteras eller lett till konkreta lag- eller policyändringar. Det fanns en del skepsis från några av experterna mot att utvärdera forskningens genomslag, men processen med att tolka och problematisera impact var viktig och värdefull, vilket också styrktes i hearingen med forskningsmiljöerna. Samhällelig relevans och impact är sådant som rutinmässigt eftersträvas men som sällan problematiseras.

Utvärderingen av samspelet mellan forskning och undervisning (enbart för universitet/högskolor) var, liksom utvärderingen av impact, något som uppdragsgivarna lyfte fram som innovativt och nytänkande. Eckerberg konstaterar att syftet var gott men att expertgruppen för statsvetenskap inte tyckte att man hade tillräckligt bra material för att dra några långtgående slutsatser om just detta. En separat utbildningspanel bildades dock som gjorde en pilotrapport på basis av utvärderingarna i statsvetenskap, nationalekonomi och sociologi.¹¹

I UTVÄRDERINGENS KÖLVATTEN

Vad har då hänt sedan utvärderingen presenterades? Eckerbergs intryck är att lärosätena och instituten "har tagit till sig och använt

11 Nasjonalt organ for kvalitet i utdanninga, NOKUT. https://www.nokut.no/globalassets/nokut/rapporter/evalueringer/2018/joint_evaluations_of_research_and_education_2018.pdf

sig av det vi har skrivit. Jag har hört flera som sagt att de har haft stor nytta av det”. Eckerberg konstaterar att det är ”svårt att veta vad [Kunnskaps-]departementet tar till sig och inte, men att de åtminstone var där och lyssnade på den muntliga föredragningen” men ”det är svårt att säga emot när det är så många internationella experter” eftersom det ger legitimitet till utvärderingen och dess slutsatser. Eckerberg lyfter fram ett konkret resultat. Utvärderingen visade att de många, små miljöerna hade svårt att upprätthålla kvaliteten i forskarutbildningen, vilket har lett till system för finansiering av nationella forskarutbildningsskolor. Ett annat exempel på något som synliggjordes i processen, var vikten av samverkan mellan miljöer för att säkerställa forskningens kvalitet. Utvärderingen blev också ett viktigt kunskapsunderlag för de många pågående sammanslagningarna av högskolor och forskningsinstitut. Arbetet med utvärderingen bidrog också till att diskutera och lyfta nyttan av såväl disciplinär som interdisciplinär forskning. En utvärdering av den här typen kan också bidra till att få syn på strukturella frågor över hela det institutionella landskapet. ”Om det till exempel visar sig att det är svårt att upprätthålla världsledande forskning någonstans, om det blir svårt även för de miljöer som vid någon tidpunkt varit världsledande, då är det kanske något i finansieringssystemet”.

Katarina konstaterar att det är ett stort uppdrag för experter som tar på sig den här typen av uppdrag, och att institutionernas, forskningsområdenas och forskargruppernas arbete med självvärderingarna var ”extremt omfattande”. Således: ”Det gäller att man har tänkt igenom vad man vill ha ut av det. Vad är relevant och intressant? Och vad är utvärderingsbart? Det får inte vara en utvärdering för utvärderingens skull. Syftet måste vara tydligt för alla.”

Utvärderingens omfattning, dess breda uppdrag och de många nivåerna gör arbetet komplext. Samtidigt är komplexiteten och nivåerna i utvärderingen också dess styrka

eftersom det ger legitimitet. Fokus i den här texten har varit på utvärderingsprocessen. Rekommendationerna som panelexperterna lämnade till institutioner och forskargrupper (som många gånger visar på imponerande detaljkunskaper), liksom till forskningsrådet och regeringen, är onekligen intressant läsning. Nu återstår att se vad som blir utfallet av utvärderingen. Om och hur kommer resultaten och rekommendationerna att användas av olika aktörer? Tiden får utvisa, som det brukar heta. Kanske får vi anledning att återkomma till frågan.

SKRIFTLIGA KÄLLOR

Norges forskningsråd och Nasjonalt organ for kvalitet i utdanninga, 2018. *Joint evaluations of research and education: A pilot study of the interplay between research and education in political science, sociology and economics in Norway*. Digital resurs tillgänglig via www.nokut.no.

Norges forskningsråd, 2018a. *Evaluation of the Social Sciences in Norway, Principal report (SAMEVAL 2018)*. Digital resurs tillgänglig via www.forskingsradet.no.

Norges forskningsråd, 2018b. *SAMEVAL mandate*. Digital resurs tillgänglig via www.forskingsradet.no.

Norges forskningsråd, 2018c. *Evaluation of the Social Sciences in Norway. Report from Panel 3 – Political Science*. Digital resurs tillgänglig via www.forskingsradet.no.

Norges forskningsråd, 2018d. *Evaluation of the Social Sciences in Norway. Impact Cases (SAMEVAL 2018)*. Digital resurs tillgänglig via www.forskingsradet.no.

Norges forskningsråd, 2018e. *Statistical analysis of publications and research personell (SAMEVAL, DAMVAD Analytics)*. Digital resurs tillgänglig via www.forskingsradet.no

Katarina Roos är verksam vid Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
E-post: katarina.roos@umu.se

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

Andersson, Gunnar, Brante, Thomas & Edling, Christofer (red.), 2014. "Det personliga är sociologiskt: 14 professorer om svensk sociologi", *Sociologisk Forskning*, 51 (3–4).

Anmälan av Benny Carlson

Att som ekonomihistoriker i en statsvetenskaplig tidskrift recensera 14 sociologiprofessorers berättelser om sig själva och sitt ämne kan förefalla en smula äventyrligt. Men eftersom berättelserna ofta handlar om vägval (och därmed om ämnets historiska stigberoende) och gränsöverskridanden är tilltaget måhända förlätligt. Jag kommer i vart fall, för att undvika misstankar om vantolkning, att citera friskt, låt vara att citat alltid är ryckta ur sammanhang.

Låt oss börja med ett upprop. Vilka är de 14? Jo: Göran Ahrne, Boel Berner, Margareta Bertilsson, Ulla Björnberg, Thomas Brante, Hedvig Ekerwald, Rosmari Eliasson-Lappalainen, Johanna Esseveld, Bengt Furåker, Staffan Lindberg, Gunnar Olofsson, Sune Sunesson, Göran Therborn och Karin Widerberg. De 14 utgör ett snitt ur den mäktiga 40-talistgenerationen, födda mellan 1939 och 1949. När volymer publicerades var genomsnittsåldern 70 år och alla har i dag fallit för 67-årsstrecket. De har i snitt varit verksamma som sociologer i närmare 50 år och bär alltså tillsammans på nästan 700 års erfarenhet av sitt ämne från olika universitet (med viss tyngdpunkt i Lund).

Om man skulle fråga mannen eller kvinnan på gatan vad sociologer sysslar med torde svaret bli klassanalys. Mot den bakgrunden kan man inte undgå att förvånas över att de 14 i sina biografier är så obenägna att redovisa

klassbakgrund. Endast sex av dem ger några ledtrådar. Brante kom från medelklass, fadern överläkare; Ekerwald växte upp på landet, båda föräldrarna filosofie magstrar; Eliasson-Lappalainen var "lantis" från icke-akademisk miljö; Furåker kom från konservativ landsbygds- och småstadsmiljö; Lindberg växte upp i en prästgård i en by på landet; Olofssons föräldrar var lanthandlare. Det är allt. Varpå kan denna diskretion bero? Det kan väl ändå inte in i våra dagar finnas någon som skäms för sin klassbakgrund? När det begav sig för 40-talisterna, under studentrevoltens glada dagar för 50 år sen, ville ju alla så förtvivlat gärna komma från arbetarklass.

Därmed är vi inne på ett ämne som genomsyrar nästan alla berättelserna – förhållandet mellan politik och vetenskap. De på 1960-talet unga 40-talisterna drogs som malar till ljustet från brinnande barrikader och hamnade så småningom i den ideologiproducerande hetluften i akademien och medierna. Sociologin med dess betoning av kollektiv baserade på klass, kön och etnicitet blev ett förstahandsval. Några utdrag ur berättelserna: Ahrne "hade inspirerats av marxistisk inriktad sociologi och samhällsvetenskap" (s. 252). Bertilsson var "inte vidare politiskt aktiv" men "jublade och dansade" när studenterna i Santa Barbara satte fyr på en bank (s. 39, 43). Björnberg påverkades "starkt av studentupproren, vänster rörelsen och politiseringen inom sociologin i slutet av 1960-talet" och konstaterar: "'Den rätta sociologin' var då den som utgick från marxistisk teori" (s. 210–211). Brante förhöll sig inledningsvis "tämmligen perifer till både vänstern och akademien" men medverkade i alla fall, liksom flera andra, i vänstertidskrifter som Häften för kritiska studier och Zenit (s. 140). Ekerwald arbetade till en början "mer

med politik än med studier” (s. 80). Eliasson-Lappalainen nöjer sig med ett kort: ”Och Marx naturligtvis.” (s. 58). Med tillägg att teoretiker som Althusser och Poulantzas kom in i hennes liv. Esseveld deltog under sin tid i USA flitigt i en grupp där ”de flesta var marxister [...] och en mindre andel var socialistiska feminister” (s. 164). Furåkers val av avhandlingsämne ”hade mycket att göra med det nyväckta intresset för marxismen” och han konstaterar att Marx blev “[f]örgrundsgestalten för många yngre sociologer” (s. 96, 99). Lindberg minns att 68-rörelsen ”styrde många av oss bort från den amerikanska sociologin och mot marxismen” (s. 188). Olofsson skriver att relationen mellan ”sociologi och marxism blev ett viktigt tema för mig i min avhandling” (s. 24). Therborn startade sin bana inom sociologin ”i första hand som marxistisk teoretiker” (s. 147). Widerberg beskriver sig som ”gammal marxist och feminist” (s. 224). Ett par av forskarna rapporterar smärre avvikelser från den rätta läran: Berner medger att hennes avhandling inte var ”helt i linje med hans [Poulantzas] strukturalistiska marxism” (s. 133) och Sunesson erinrar sig att han blev ”utkastad ur förbundsstyrelsen (‘centralkommittén’) i Vänsterns ungdomsförbund. Orsaken: högeravvikelse” (s. 118).

Finns det då inga över tid avvikande röster? Har inte inställningen till politik och vetenskap blivit mer balanserad med ökad ålder och erfarenhet? Jo, kanske. Esseveld förklarar att hon gjort ”en tydlig skillnad mellan mitt deltagande i sociala rörelser, min forskning och mitt deltagande i den akademiska världen” (s. 162). Ahrne och Furåker har med tiden kommit fram till att det behövs armlängds avstånd till politiken. Ahrne: ”För att sociologin och all samhällsvetenskap ska få något långsiktigt värde måste vi som sysslar med samhällsforskning försöka distansera oss från tillfälliga politiska konjunkturen” (s. 260). Furåker: Förhållningssättet till Marx är inte lika vördnadsfullt som tidigare. [...] Sätillvida har det skett en sekularisering som är en i grunden sund utveckling” (s. 102).

En utsaga av Lindberg får en att undra, när han skriver om ”40-talistgenerationens

splittring i ett slags ’vänster- och högerläger’” (s. 194). Om nu de 14 har tillhört vänsterlägret – var finns representanterna för högerlägret? Hur har urvalet till denna skrift gått till?

En till de ideologiska åsiktsnyanserna angränsande strid har gällt metoderna. Den striden tycks numera bilagd. Ahrne: ”Det är positivt att skyttegravskriget och misstänksamheten mellan dem som förespråkar kvantitativa respektive kvalitativa metoder har lagt sig och att det finns en insikt om att alla typer av metoder behövs” (s. 263). Metodfrågan är, med Olofssons ord, ”bortom ont och gott”, avhängig det problem man försöker lösa (s. 27). Vissa knutar återstår uppenbarligen att lösa. Ekerwald kommer med ett gott råd: ”Jag önskar att vi sociologer skriver så rakt och enkelt som det är möjligt” (s. 93). Det verkar vara en from önskan med tanke på att franska teoretiker som Foucault och Bourdieu är husgudar. Som Björnberg konstaterar ”blev de vetenskapliga texter som producerades mer teoretiska och svårtillgängliga för folk i allmänhet” (s. 212).

Huruvida folk i allmänhet (eller en ekonomihistoriker i synnerhet) kan begripa vad sociologerna sysslar med verkar vara en fråga som hänger i luften även bland sociologer. ”De flesta vanliga människor utan anknytning till akademiska studier verkar inte veta vad sociologi handlar om”, skriver Lindberg men tillägger några sidor senare: ”Som sociolog behövde man inte förklara vad man höll på med” (s. 182, 189).

Åsikterna om vad sociologi är går emellanåt isär på ett märkligt sätt. Enligt Therborn är sociologi ”främst en socialdemokratisk statsmannavetenskap” (s. 154). Enligt Berner kan sociologi ”behandla det mesta i samhället” (s. 134) och Lindberg instämmer: sociologi kan ”i princip handla om vad som helst” (s. 181). Den senare tolkningen verkar dominera eftersom fragmentering är en fråga som sysselsätter de flesta av de 14.

Sunesson beskriver, med hänvisning till Olofsson, sociologin som ”samhällsvetenskapens moder” (s. 117). Det verkar alltså som

om denna moder nedkommit med en så riklig avkomma att sociologerna i dag – åtminstone många av professorerna – är allvarligt bekymrade. Ahrne tycker att fragmenteringen är olycklig eftersom sociologer har ”särskild kompetens i att hantera och jobba med teorier” och behöver ”utveckla en starkare generell grund för att kunna stå sig mot andra typer av samhällsvetenskapliga förklaringsmodeller” (s. 261). Bertilsson menar att den långt drivna specialiseringen ”har urholkat värdet av den sociologiska disciplinen som en sammanhållande enhet” (s. 53). Brante anser ”att fragmenteringen av ansatser försvårar kumulativiteten” (s. 247). Furåker pekar på fragmentiseringen av teoribildningen och tycker att ”ämnets lyster har därigenom mattats” (s. 103). Andra tar fragmentiseringen med ro. Esseveld: ”I stället för att återgå till att skapa en kärna eller en kanon, ställer jag mig bakom dem som anser att sociologin behöver breddas” (s. 175). Lindberg: ”Fragmentiseringen i sig är inte så konstig. Genom sociologins betoning av sociala relationer och dess dynamik kan den ju faktiskt handla om vad som helst, nästan” (s. 190). Olofsson konstaterar att sociologin fungerat ”som avskjutningsramp för nya forsknings- och undersökningsfält” och ser två alternativa framtidsscenarioer: antingen blir sociologin avlövd eller också återverkar de nya disciplinerna på den: ”Det skulle kunna leda till en vitalisering av ämnet och dess tunga teoretiska apparat” (s. 32–33).

Ett problem, sammanhängande med fragmentiseringen, utgörs av de villkor för meritering som har slagit igenom i de flesta discipliner på senare tid till följd av bl a globaliseringen. De 14 torde tillsammans ha skrivit något hundratal böcker, många på svenska, riktade till beslutsfattare och i någon mån allmänhet. Den tiden är emellertid förbi. Att skriva böcker för den inhemska befolkning som finansierar forskningen är numera mindre intressant för akademiker eftersom de (böckerna) saknar meritvärde. Flera av professorerna är med rätta bekymrade. Berner

finner att forskaren ofta måste ”nischa sig som expert på någon liten bit av verkligheten för att få anslag och citeringar” (s. 139). Björnsson betonar att ”rankingshysterin inom akademisk verksamhet kan leda till en överbetoning av inomakademisk publicering och fragmentisering på bekostnad av spridning av forskning utanför akademien” (s. 214). Brante: ”Hur bra är det att sociologer inriktas på att publicera artiklar i internationella tidskrifter där strikta regler råder vad avser artikelns disposition, referenser, antal ord [...] med mera? Om detta är enda meriteringsnorm och eftersom form påverkar innehåll, finns risken att även den sociologiska forskningen strömlinjeformas” (s. 249–250). Eliasson-Lappalainen är av samma åsikt: ”Det nuvarande meriteringssystemet utgör antagligen ytterligare en risk för ökad strömlinjeformning” (s. 74). Furåker: ”Kraven på internationell publicering i den akademiska världen har förstärkts så att studier författade på svenska nästan inte räknas” (s. 106).

Detta specialnummer av *Sociologisk Forskning* är onekligen värdefullt och intressant för många som befinner sig såväl inom som utom sociologins trollkrets. Som ekonomihistoriker har man lätt att hålla med de 14 professorerna om vad de säger om fragmentisering, metoder och meritering. Däremot kan man ställa sig undrande till deras ensidiga kritik av allt vad marknadsekonomi heter. Allt verkar kretsa kring tillkortakommanden och inget kring åstadkommanden. Den utveckling som ägt rum i västvärlden de senaste 200 åren och som gradvis spridits till övriga världen är ju trots allt otrolig. Om jag får tillåta mig en biografisk notis: min farfar föddes i en backstuga med jordgolv. Sociologerna har verkligen stor bredd. Men hur är det fatt med det historiska djupet? Näväl, kanske kommer den stora krisen och utplånar det mesta som har åstadkommit så att dansen kring Marx beläte kan börja om igen.

Benny Carlson är professor vid Ekonomisk-historiska institutionen, Ekonomihögskolan vid Lunds universitet. E-post: benny.carlson@ekh.lu.se

Sofia Littmarck. 2017. *Barn, föräldrar, välfärdsstat. Den politiska debatten om föräldrautbildning och föräldrastöd, 1964–2009. Linköping Studies in Arts and Science Dissertations, No. 721. Institutionen för tema, Tema Barn: Linköpings universitet.*

Anmälan av Åsa Lundqvist

INLEDNING

Svensk familjepolitik har en lång och mycket omdiskuterad historia. Debatten om vilka politiska åtgärder som bäst skulle bidra till en förbättring av levnadsvillkoren för landets barnfamiljer inleddes redan under 1930-talet, och har pågått sedan dess. Frågan om hur och med vilka medel staten kan och bör intervensera i familjens angelägenheter har alltså sedan dess varit en fråga för politisk debatt.

I Sofia Littmarcks avhandling analyseras två av dessa åtgärder, *föräldrautbildning* och *föräldrastöd*. Studien intresserar sig framförallt för hur förhållandet mellan barn, föräldrar och välfärdsstat har artulerats i den politiska debatten, men också för vilken roll familjen har haft i organiseringen av välfärden. Det övergripande syftet med avhandlingen är, med Littmarcks egna ord, att ”granska den politiska debatten om föräldrautbildning och föräldrastöd i ljuset av välfärdssamhällets utveckling och förändring under perioden 1964 till 2009” (s. 11).

PERSPEKTIV OCH UTGÅNGSPUNKTER

Hur har då den tidigare forskningen förstått utvecklingen av föräldrastöd och föräldrautbildning? I den internationella litteraturen beskrivs området som ett socialpolitiskt insatsområde som rör sig mellan olika politikområden, till exempel social- och folkhälsopolitiken. Tonvikten på just föräldrar som en aktör i behov av ökad kompetens och

stöd i sitt föräldraskap – en så kallad ’turn to parenting’ – har särskilt uppmärksammats, och då ofta mot bakgrund av debatten kring ’nya sociala risker’ som definierats bland annat av Europarådet (Daly 2015). Sådana sociala risker, till exempel arbetslöshet, ökad fattigdom och segregering bland grupper som ensamstående mödrar eller migrantfamiljer, har bland annat bidragit till att politiker och experter riktat strålkastarljuset på just föräldraskapet. Frågan handlar framförallt om hur staten bör utforma sitt stöd till föräldrar, så att man på bästa sätt kan ta tillvara barns intressen. Svaret skiljer sig mellan olika länder, dels beroende på synen på familjen (är den en enhet eller består den av individer?), dels på grund av historiska erfarenheter. I debatten har också frågan om genus fått utrymme: en viktig del i talet om nya sociala risker rymmer nämligen ett antagande om att såväl förändrade familjestrukturer (fler skilsmässor, nya familjeformer etc.) och kvinnors ökande deltagande i förvärvslivet har bidragit till att det blivit allt svårare att ta hand om barnen – och därmed har politiker, experter och en hel del akademiker antagit att det finns ett ökat behov av stöd till föräldrar i deras föräldraskap (Crepaldi 2011; Molinuevo 2013). Parallellt med denna utveckling har ett förvetenskapligande av föräldraskapet ägt rum: evidensbaserad forskning ligger ofta till grund för olika uppfattningar om vad ett gott föräldraskap innebär och hur man som förälder ska nå dit. Föräldraskapet har på så sätt kommit att ses som ett arbete som kräver särskilda färdigheter och expertkunskaper (Gillies 2012).

Den svenska politiken följer delvis denna internationella trend, samtidigt som den svenska kontexten och historien skiljer sig från många andra europeiska länder. Inte minst gäller det den allmänna välfärdsutvecklingen, där jämställdhet och ekonomisk jämlikhet kom att stå i fokus för såväl utbildnings- som familjepolitisk reformering från och med 1960-talet. I denna kontext har också barns villkor i hem, barnomsorg och skola debatterats, något som studerats

ingående. Sofia Littmarck bidrar till den här litteraturen, framförallt genom sin noggranna genomgång av de skiljelinjer som funnits och finns mellan de olika politiska partierna. Om den tidigare forskningen fokuserat på en mer övergripande utveckling, visar Littmarck med all tydlighet att synen på och utvecklingen av föräldrautbildning och föräldrastöd rymmer stor variation inom ramen för de etablerade politiska partierna. Inte minst rymmer debatten om föräldrautbildning och föräldrastöd starka och återkommande argument för *familjens* och *föräldrarnas* betydelse för barnens uppfostran (tonvikten ligger alltså inte på kvinnor och män som i till exempel debatten om föräldraförsäkringen). Detta är ett viktigt bidrag till forskningen om svensk familjepolitik mer generellt men också till analyserna av det samtida föräldrastödet.

Teoretiskt utgår Littmarck dels från välfärdsforskning som inkluderar barns villkor, dels från begreppsparen individualism och stat, statsindividualism. Hon hämtar här framförallt inspiration från Henrik Berggrens och Lars Trägårdhs (2015) tes om en allians mellan välfärdsstat och individ, det vill säga en modell i vilken staten med hjälp av olika reformer lösgjort individerna från "mellanmänskliga och ekonomiska beroenden för att istället möjliggöra sociala relationer byggda på jämlikhet och respekt för andra människors autonomi" (s. 31). Littmarck menar dock att det finns en spänning i denna tes om svensk välfärd, som handlar om synen på barn som autonoma och kompetenta och synen på barn som beroende av familjen. Och denna spänning återkommer i de empiriska avsnitten.

En viktig anledning till att Littmarck lyckas påvisa denna spänning är att hon analytiskt granskar hur politiska aktörer *argumenterar* i frågor som rör föräldrautbildning och föräldrastöd, och hur dessa argument förändrats över tiden. Som ett övergripande tema analyseras "vilka vägval i organiseringen av välfärden kring barn och familj som politiska aktörer har argumenterat för i ljuset av

välfärdens omvandling under perioden 1964 och 2009, och vilken syn på relationerna mellan barn, föräldrar, familj och välfärdsstat som kommer till uttryck i argumentationen" (s. 39).

Materialet som analysen bygger på består av det offentliga utredningsväsendets olika betänkanden i frågan samt riksdagstrycket mellan åren 1964 och 2009. Här finns naturligtvis en uppsjö av användbara dokument, till exempel interpellationer, motioner, skriftliga frågor/svar, propositioner, utskottens betänkanden och utskrifter av själva debatterna. Dessa analyseras och redovisas i kronologisk ordning, och med utgångspunkt i argumentationen har Littmarck delat in analysen i fyra väl funna perioder, 1964–1973, 1974–1985, 1986–2000, och 1999–2009. Dessa fyra perioder bildar också avhandlingens fyra empiriska kapitel.

FÖRÄLDRAUTBILDNING OCH FÖRÄLDRASTÖD UNDER FEM DECENNIER

Hur har då den politiska debatten om föräldrautbildning och föräldrastöd artikulats över tiden? I det första empiriska kapitlet analyseras perioden mellan 1964 och 1973. Perioden utmärks av snabb politisk omvandling, inte minst inom det familjepolitiska området. Eva Moberg hade 1961 utmanat det patriarkala Sverige med sin artikel om *Kvinnans villkorliga frigivning*, sociologer och pedagoger hade med boken *Kvinnors liv och arbete* (1962) lanserat könsrollsdebatten samtidigt som arbetskraftsbristen blev allt mer uppenbar och allt fler kvinnor gick ut i arbetslivet. Frågan om jämställdhet i hem och i förvärvsliv blev en allt viktigare politisk fråga, och frågor om familj, kön och föräldraskap blev obligatoriska på den politiska dagordningen. I denna kontext lämnade Folkpartiet år 1964 in en motion om föräldrautbildning. Det var den första i sitt slag, men kom att följas upp av en rad liknande inlägg framförallt från Centerpartiet och just Folkpartiet. Partiernas främsta motiv till att motionera om en föräldrautbildning handlade om de problem som de

menade fanns kring barns psykiska utveckling och anpassning till samhället.

Littmarck har identifierat tre tydliga argument bland de borgerliga motionärerna till varför en föräldrautbildning behövdes: för det första hävdade de att det fanns uppenbara risker för social missanpassning, asocialitet och psykiska problem bland barn och unga. Sådana risker uppstod särskilt inom familjerna – det var föräldrarnas bristande uppfostran som ledde till barns och ungas problem – och välfärdsstaten saknade sätt att hantera denna missanpassning. Ett andra argument handlade om vilka föräldrabeenden som skulle räknas som barnmisshandel och om gränserna för föräldrars handlingsfrihet. Både centerpartister och folkpartister motiverade flitigt om att just en föräldrautbildning kunde bidra till att motverka såväl den fysiska som psykiska barnmisshandeln. De föreslog också ett totalförbud mot aga. Ett tredje argument handlade om att man ansåg att föräldrar behövde mer kunskaper om barnuppfostran, det handlade alltså om föräldrarnas kompetens. Enligt motionärerna saknade de helt enkelt kunskaper om hur man på bästa sätt fostrade det framtida släktet. Denna brist knöt an till en idé om att den moderna familjen var ensam, liten och bräcklig, och i behov av stöd, kunskap och utbildning. En föräldrautbildning var ett steg på vägen till bot och bättring.

I den andra perioden, mellan 1974 och 1985, konkretiserades behoven. Motionerna om en föräldrautbildning bar slutligen frukt och allmän föräldrautbildning inrättades 1979. Utbildningen positionerades av den socialdemokratiska regeringen som en förebyggande insats inom vilken *alla* föräldrar skulle erbjudas utbildning om barns psykiska behov och utveckling. Utbildningen skulle inkorporeras i redan befintliga verksamheter, till exempel på MVC och BVC, och följa barnets uppväxt. I analysen framhålls också hur riksdagens ledamöter och den av regeringen Palme tillsatta Barnmiljöutredningen (1973) på ett mer övergripande plan enades om att barns och föräldrars villkor krävde mer än

bara ett ekonomiskt välstånd. Välfärden hade enligt riksdagens alla partier alltså bidragit till ett ekonomiskt välstånd men misslyckats med att skapa goda hemmiljöer för barn: vilket i sin tur hade resulterat i att välfärdsstatens barn för illa. Även under denna period framhärade politikerna i tanken om att det moderna samhället skapat ensamma människor, en isolerad familj, och att den gemenskap som präglat tidigare generationer hade gått om intet.

Baserat i partipolitisk tillhörighet skilde sig förklaringarna till vilka konsekvenser detta fått: de borgerliga tryckte på bristande tid för gemenskap inom kärnfamiljen, medan socialdemokrater och VPK:are menade att problemet var bristande kontakter utanför familjen. Samtidigt pekade vänstern respektive de borgerliga ut olika typer av problem som den samtida familjen blev utsatt för. I det första fallet kunde problemen lokaliseras till kommersialiseringen av familjen samtidigt som man framhöll vikten att förstå familjens situation ur ett strukturellt perspektiv. I det andra handlade problemen om att föräldrarna inte längre visste vad barnen gjorde. Det moderna samhället hade enligt dessa politiker skapat en situation där barnens värld var en annan än föräldrarnas. Igen refererade samtliga partier till bristen på kunskap hos föräldrarna, vilket alltså skulle kunna avhjälpas med en föräldrautbildning.

Men hur skulle då föräldrautbildningen utformas för att lösa alla dessa problem? Denna fråga besvarades på olika sätt under perioden. Generellt kan sägas att samtliga partier i slutet av 1970-talet var överens om att föräldrautbildningen skulle vara allmän och erbjudas till alla föräldrar. Samtidigt fanns alltså viktiga skillnader, inte minst kring vad en utbildning faktiskt kunde åstadkomma. Inom vänstern fanns uppfattningen att strukturella problem omöjligt kunde utbildas bort, och man menade också att uppfostran av barnen var en angelägenhet för såväl föräldrar som stat. Dessutom framhölls att föräldrautbildningen inte skulle ses som undervisning

i någon traditionell bemärkelse utan skulle istället skapa nya former för gemenskap. Den skulle på så sätt vara ett medel för att medvetandegöra föräldrar om hur samhällets strukturer påverkade deras och barnens situation. I den borgerliga argumentationen framhölls snarare familjens ansvar för barnens uppföstran: den skulle inte tas över av samhällliga institutioner såsom skolan. Här framhölls istället vikten av att det fanns gränser mellan familj och välfärdsstat.

Perioden mellan 1986 och 2000 utmärks precis som den tidigare av omvälvande samhällsförändringar och debatten om föräldrautbildningen kom att i hög utsträckning präglas av 1990-talets ekonomiska kris med massarbetslöshet, en kraftigt försämrad folkhälsa, sjunkande nativitet och en omfattande kritik av välfärdsstatens idémässiga grundvalar och dess praktiker. I kölvattnet av 1990-talskrisen presenterades en offentlig utredning om den existerande föräldrautbildningen. Krisen hade som sagt slagit hårt och stödet till föräldrar ansågs vara i behov av förnyelse. Många barn för illa, och vissa hade drabbats hårdare av krisen än andra. Antalet unga som föll offer för droger och kriminalitet hade ökat, vilket också knöts till utsatthet och ett slags symptom på att något inte var bra i samhället. Återigen framhölls ensamheten: denna gång var det föräldrarna som framställdes som ensamma och utsatta efter år av kris, utan stödjande nätverk och i behov av gemenskap.

Mot bakgrund av den mer allmänna utvecklingen, men också utifrån en analys av det mer konkreta behovet av stöd till föräldrarna förändrades inte bara argumentationen till varför föräldrar behövde en föräldrautbildning, utan även terminologin förändrades. 1997 introducerades begreppet föräldrastöd, inte minst som ett försök att frångå det man uppfattade som ett paternalistiskt förflutet. För att råda bot på de problem som definierats framhölls också relationen mellan barn och föräldrar som mycket viktig, både för barns hälsa och utveckling, samtidigt som föräldrarna skrevs fram som kompetenta och

självständiga individer vars erfarenheter var viktiga att ta som utgångspunkt i föräldrastödsaktiviteter. Men, de var ändå i behov av stöd i sitt föräldraskap. Särskilt vissa föräldrar ansågs vara i behov av stöd, exempelvis män som misshandlade, kvinnor som hade blivit misshandlade, föräldrar som satt i fängelse, föräldrar som hade missbruksproblem, föräldrar vars barn var omhändertagna och så vidare. Till dessa föräldrar skulle ett mer riktat stöd utformas.

Det rådde en osedvanlig konsensus i dessa frågor, samtidigt som det också fanns skiljelinjer, inte minst vad gällde synen på om föräldrastödet skulle bedrivas och organiseras som ett statligt eller lokalt stöd. Denna debatt hade bland annat sin grund i att man faktiskt ville satsa på förebyggande stöd till föräldrar i tider av nedskärningar. De borgerliga menade att detta borde göras på ett nationellt plan medan socialdemokraterna hävdade att verksamheterna bäst bedrevs av kommunerna.

Under den sista perioden som studeras, tiden mellan 1999 och 2009, fortsätter debatten om föräldrastödet, men denna gång mot bakgrund av den tilltagande debatten om befolkningens ökande ohälsa, inte minst bland barn och unga. Det var alltså inte längre barn i utsatta situationer och hemförhållanden som stod i fokus, utan barns psykiska ohälsa och en mer allmän försämring av folkhälsan och välbefinnandet. Samtidigt återhämtade sig svensk ekonomi, arbetslösheten sjönk och flera viktiga familjepolitiska reformer genomfördes. Detta skedde inom ramen för två olika regeringar: socialdemokraterna regerade fram till 2006 och ersattes därefter av den borgerliga Alliansregeringen, vilka i sin tur drev föräldrastödspolitikerna mycket kraftfullt.

Föräldrastödet fick alltså en central plats i Alliansregeringens familjepolitiska agenda, och 2009 lanserades en nationell strategi för samhällets stöd och hjälp till föräldrar i deras föräldraskap. Under perioden är det också tydligt att Kristdemokraterna dominerar i debatten. Det är de som främst driver frågan

om att föräldrastödet måste ses som en central insats för barn och föräldrar.

Debatten om nya satsningar på föräldrastödet handlade alltså i hög utsträckning om barn och ungas ökade ohälsa och minskade välbefinnande. I detta sammanhang återvände debattörerna till diskussionen om relationen mellan barn och föräldrar. Som tidigare betonade de borgerliga partierna föräldra-barnrelationen som den mest betydelsefulla för barns hälsa. Ett stort problem som identifierades, inte minst av kristdemokraterna, var föräldrarnas brist på tid: kraven på att både göra karriär och bilda familj var för hårda och det gick ut över barnen. Det goda föräldraskapet definierades således på basis av en god omsorg inom familjen. Socialdemokrater, vänsterpartister och miljöpartister hävdade istället att tillgången på många olika sociala arenor var betydelsefull för barns välbefinnande, och inte bara kärnfamiljens medlemmar. I deras argumentation framkom också en kritik av Alliansregeringens familjepolitiska agenda som man ansåg bidra till att cementera gamla könsroller och en tillbakagång från tvåförsörjarmodellen, inte minst i samband med införande av vårdnadsbidraget men också i relation till föräldrastödet.

Men hur skulle föräldrastödet utformas för att hantera problemen med den ökande ohälsan? Såväl Alliansregeringen som socialdemokraterna framhöll vikten av kunskap, och att erbjuda föräldrar *evidensbaserade* kunskapsunderlag om barns behov och utveckling. Föräldrastödet presenterades av Alliansregeringen som en form av åtgärd som inte bara var förebyggande men som genom en förbättrad folkhälsa kunde bidra till framtida vinster och tillväxt. Föräldrastödet var på så sätt en investering. Det skulle enligt regeringen dessutom främja ett jämställt föräldraskap. Alliansregeringen såg också i denna debatt föräldrastödet som en central insats, till skillnad från socialdemokrater som såg stödet som en del av många insatser.

I avhandlingens slutkapitel sammanfattas de stora linjerna under perioden. Littmarck

pekar på att debatten om föräldrautbildning och föräldrastöd särskilt har handlat om barns behov, utveckling och påverkan av familjens villkor. Här har framförallt två argument varit framträdande: politiker har å ena sidan hävdat föräldrarnas centrala roll i barns utveckling, som staten endast i begränsad utsträckning kan upphäva. Här har frågor om ensamhet och gemenskap varit framträdande. Å den andra har de mot bakgrund av bland annat psykologiska diskurser hävdat att barn har vissa behov som endast föräldrar kan tillgodose, ofta nära knutna till ord som kärlek, trygghet och närhet. Barnen blev på så vis en beroende part. Dessa argument har varit särskilt utmärkande bland borgerliga politiker, som genom föräldrautbildning och föräldrastöd velat stärka kärnfamiljens roll i barnuppfostran, men tidvis även bland socialdemokraterna. Socialdemokraterna har dock kontinuerligt framhållit att även välfärdsstatens olika institutioner kan bidra till att skapa goda förhållanden för barns hälsa. Det är enligt dem inte en exklusiv uppgift för bara föräldrarna utan det måste finnas ett gemensamt ansvarstagande för barnen, som delas av stat och familj.

TEMAN FÖR FÖRDJUPNING OCH VIDAREUTVECKLING

Sofia Littmarcks avhandling är, som säkert redan framgått, mycket rik och intressant. Det finns emellertid några teman i avhandlingen som kunde ha vidareutvecklats och fördjupats ytterligare. Ett sådant tema handlar om avsaknaden av en tydlig definition av föräldrastödet som politikområde. I den internationella debatten, som delvis diskuteras i inledningskapitlet, finns flera försök att definiera föräldrastödet. En inte helt ovanlig definition i sammanhanget, och som absolut går att överföra till den svenska kontexten, handlar om att föräldrastödet identifieras som en form av service och praktik, som är tänkt att förbättra föräldrars förmåga och kompetens i att utöva sitt föräldraskap, och som återfinns i olika politikområden. En sådan definition

hade stärkt Littmarcks försök att ringa in föräldrastödets utveckling över tiden, samtidigt som en sådan möjligen också hade gett tydligare ramar för själva materialinsamlingen men alltså också för analysarbetet.

Ett andra tema handlar om frågan hur författaren operationaliserat vissa av de teoretiska utgångspunkterna och begreppen, särskilt med avseende på tesen om statsindividualism. I den empiriska analysen framgår dels att politiker över tid definierat barn som en beroende part, till familjen, dels att föräldrastödet utgör ett slags kombination av en stat-individallians och en familj-statalians. Frågan är alltså hur väl vald tesen om statsindividualism är i sammanhanget: det är inte helt enkelt att genomskåda betydelsen av den i vare sig det empiriska materialet eller i kategoriseringen av materialet. Snarare är det så att Littmarcks analys av föräldrastödet visar på en mer komplex förståelse av relationen mellan stat och individ. Familjens betydelse för barnens väl och ve lyfts fram av alla partier, och i de reformer som genomförs spelar familjen och föräldrarna en central roll, inte minst under den senare delen av perioden. Föräldrautbildningen och senare föräldrastödet handlar inte om en frigörelse från mellanmänskliga beroenden, tvärtom.

I sammanhanget är det också intressant att notera att de borgerliga partierna framhåller vikten av att definiera familjen och föräldrarna som de mest centrala aktörerna i en god barnuppfostran, medan vänstern och socialdemokraterna (och senare också Miljöpartiet) hävdar att det finns många olika sociala och strukturella arenor som är viktiga för barns välbefinnande, däribland staten. I den ekonomiska familjepolitiken har ju denna sista linje haft företräde, dock inte inom föräldrastödet. Där har alltså istället familjens och föräldrarnas roll betonats och framhållits, och denna hållning har också haft politisk framgång. Denna utveckling hade varit värd en något mer fördjupad diskussion. Varför lyckas borgerliga företrädare vinna gehör för en annan hållning till familjens roll i just

detta avseende? Eller kanske ska frågan ställas så här: Med tanke på att de flesta motioner och förslag lagts fram av företrädare för de borgerliga partierna, skulle vi kunna hävda att föräldrautbildnings- och föräldrastödspolitiken är ett borgerligt präglat reformområde? I så fall, varför?

Ett tredje tema handlar om hur vi på bästa sätt bearbetar ett omfattande empiriskt material som spänner över en så pass lång tid. Exempelvis resonerar Littmarck intressant om expertisens och kunskapens roll för utvecklingen av föräldrautbildning och föräldrastöd, vilket också är ett återkommande tema i politiken för hela perioden. I alla empiriska kapitel finns frågan om kunskapsförmedling och expertisens roll med. Frågan är vilka skillnader som kan urskiljas i synen på kunskap, och vad den har för betydelse i olika perioder. Hur skiljer sig exempelvis synen på kunskap (om föräldrar, kön etc.) under den tidiga perioden och 2000-talet? Och vilken betydelse har dessa skillnader för hur politiker och experter definierar familj och föräldraskap?

Nära en sådan diskussion ligger också frågan om hur genusrelationer debatterats inom ramen för föräldrastödet. Bristen på tid för 2000-talets familjer beskrivs av framförallt Alliansregeringen i könsneutrala termer, samtidigt som forskning visat att argumenten om brist på tid bygger på en föreställning om 'den goda moderns' ansvar för barnen (Ellingsæter 2012). Ett gott föräldraskap kräver alltså en närvarande omsorgstagare – problemet är bara att sådana krav betyder en ökad närvaro av just mödrarna. Detta i sin tur skulle innebära att många av motiven bakom föräldrastödet stödjer en familjemodell som premierar mödrar som den huvudansvarige för den obetalda omsorgen. Skulle vi då kunna resonera i termer av att det samtida föräldrastödet är ett hot mot tvåförsörjarmodellen? Antagligen inte, men bara det faktum att genusrelationer *de facto* osynliggörs i den svenska politiska debatten om familj och föräldraskap vore väl värd en fördjupad diskussion.

NÅGRA AVSLUTANDE ORD

Sammanfattningsvis är Sofia Littmarcks avhandling både viktig och intressant, mina frågor till trots. Hon rör sig elegant mellan material och begrepp, och vecklar ut ett mycket rikt och komplext material på ett nyanserat och begripligt sätt. Valet av ämne och forskningsproblem är uppenbart relevanta, och studien bidrar till viktiga och nya kunskaper i ett väl etablerat forskningsfält. Studien är därmed en vidareutveckling och fördjupning av den omfattande forskningen om svensk socialpolitik och familjepolitik. Det är dessutom en noggrann och systematisk genomgång av ett omfattande empiriskt material, som analyseras på ett uppfinningsrikt och ofta finurligt sätt. Resultaten presenteras på ett utmärkt sätt, och de frågor som ställs inledningsvis följer genomgående avhandlingens olika kapitel samtidigt som de empiriska kapitlen är begreppsligt informerade.

Sofia Littmarcks avhandling fyller alltså utan tvekan ett gap i den svenska debatten om den familjepolitiska utvecklingen, och är också ett betydelsefullt inlägg i diskussionen om hur vi ska förstå och förklara olika ståndpunkter i debatten om det ”goda föräldraskapet”.

REFERENSER

- Berggren, H. & Trägårdh, L. 2015. *Är svensken människa? Gemenskap och beroende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedts.
- Crepaldi, C., Pasquinelli, S., Castegnaro, C., Naaf, S. 2011. *Parenting support in Europe: a comparative study of policies and practices*. Draft final report. https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1270en.pdf
- Brun-Gullbrandsen, S., Dahlström, E., Dahlström, G., Holter, H. Thyberg, S. & Tiller, P-O, 1962. *Kvinnors liv och arbete: Svenska och norska studier av ett aktuellt samhällsproblem*. Stockholm: Prisma.
- Daly, M. 2015. 'Parenting Support as Policy Field. An Analytical Framework', *Social Policy and Society*, 14 (4): 597–608.
- Ellingsæter, A-L, 2012. 'Nordic Politicization of Parenthood: Unfolding Hybridization?', i Richter, M. & Andresen, S. (red.), *Politicization of Parenthood. Shifting Private and Public Responsibilities in Education and Childrearing*. Stuttgart: Springer, s. 13–26.
- Gilles, V. 2012. 'Family Policy and the Politics of Parenting. From Function to Competence', i Richter, M. & Andresen, S. (red.), *Politicization of Parenthood. Shifting Private and Public Responsibilities in Education and Childrearing*. Stuttgart: Springer, s. 13–26.
- Moberg, E, 1961. *Kvinnans villkorliga frivgivning, i Unga Liberaler. Nio inlägg i idédebatten*. Stockholm: Bonnier.
- Molinuevo, D, 2013. *Parenting support in Europe*. Dublin: Eurofound. http://www.eurofound.europa.eu/publications/htmlfiles/ef1270.htm?utm_source=facebook&utm_medium=facebook&utm_campaign=parentingsupport20130305
- Åsa Lundqvist är professor vid Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
E-post: asa.lundqvist@soc.lu.se

Sverker Gustavsson, Claes-Mikael Jonsson & Ingemar Lundberg, 2018. *Vad krävs för att rädda demokratin?* Stockholm: Premiss förlag.

Anmälan av Mikael Spång

I *Vad krävs för att rädda demokratin?* diagnostiserar Sverker Gustavsson, Claes-Mikael Jonsson och Ingemar Lundberg samtida hot mot demokratin, närmare bestämt sådant de kommer till uttryck i populism och nyliberal teknokrati (auktoritär liberalism). Bokens bärande tema är att dessa hot eller utmaningar hänger samman i den meningen att en av anledningarna till populismens framväxt under de senaste årtiondena är nyliberalismens genomslag, dess djupverkan som Gustavsson uttrycker det. Omvänt leder populismens konsekvenser, såsom polarisering och försvandet av kompromisser, till

att teknokratiska lösningar frikopplade från medborgerligt inflytande blir tilltalande för beslutsfattare. Att populism och nyliberal teknokrati förstärker varandra gör utmaningarna mot demokratin svårbemästrade.

När författarna diskuterar dessa utmaningar gör de det på två skilda men också sammanhängande sätt. I en mening är både populism och nyliberal teknokrati utmaningar av det demokratiska styrelseskicket. Från populisternas sida består detta i att enbart vissa delar av det moderna demokratiidealet betonas medan andra skjuts åt sidan eller bekämpas. Som författarna noterar handlar demokrati inte enbart om allmän rösträtt och majoritetsstyre utan också om rättsstat, yttrande- och föreningsfrihet liksom principen om legitim opposition. För populisterna räknas de två första men inte de andra elementen. Utmaningen från nyliberal teknokrati handlar bland annat om att beslut med bäring på ekonomiska förhållanden frikopplas från medborgerligt inflytande och istället läggs i händerna på experter. Författarna menar vidare att både populism och nyliberal teknokrati utmanar demokratisk reformism, viljan och förmågan att socialt bädda in marknader. Den fredsformel som under efterkrigstiden kom till uttryck i politisk demokrati, välfärdsstat, organisering av arbetsmarknad genom parternas självreglering har utmanats och i flera avseenden nedmonterats. Det gör frågan om det finns möjligheter att hitta en ny fredsformel aktuell. Författarna menar att utmaningarna mot det demokratiska styrelseskicket och mot den demokratiska reformismen är två sidor av samma mynt. Det synsättet gör att Karl Polanyi och samtida samhällsvetare som arbetar i denna tradition, exempelvis Wolfgang Streeck, spelar en viktig roll i författarnas analys och argumentation.

Boken omfattar en gemensamt skriven inledning och avslutning samt tre längre kapitel där Ingemar Lindberg behandlar nyliberalismens idémässiga bakgrund och dess genomslag under de senaste årtiondena, Claes-Mikael Jonsson diskuterar

kollektivavtalsmodellen (självreglering) på arbetsmarknaden och dess politiska roll och Sverker Gustavsson analyserar förhållandet mellan populism och demokrati. När jag här genomgående använder termen nyliberal teknokrati är det för att författarna också använder detta uttryck men det ska samtidigt noteras att de även använder andra termer, till exempel auktoritär liberalism. Av relevans för denna diskussion är den skillnad mellan politisk och ekonomisk liberalism som författarna gör. Medan politisk liberalism och demokrati ses som oupplösligt sammanfogade är den ekonomiska liberalismen mer problematisk, bland annat för att den innebär marknadens primat.

Lindberg tar sig an nyliberalismens historia och dess politiska roll. På ett förtjänstfullt sätt uppmärksammar han betydelsen av ordoliberalismen, som ofta hamnat i skymundan i svensk offentlig debatt i jämförelse med nyliberalismen i Hayeks eller Friedmans tappning. Lindberg diskuterar ordoliberalismens betydelse under efterkrigstiden, från Västtysklands bildande till eurozonen och skuldkriserna efter 2008. Han uppmärksammar också utvecklingen i Sverige och påpekar att landet knappast hållit en medelväg under de senaste fyrtio åren utan istället fullbordat "en sällan skådad snabbkryssning från västvärldens mest långtgående vänsterposition till en i viktiga avseenden osedvanligt nyliberal ideologisk hållning" (s 63). Lindberg menar att denna svängning inte i första hand låter sig förstås mot bakgrund av den anglosaxiska nyliberalismen utan snarare utifrån ordoliberalismen. Att läsa ordoliberalerna ger aha-upplevelser menar Lindberg och gör det lättare att förstå "hur en samhällsaskådning byggd på privatisering, konkurrens och materiell egennytta kunnat få genklang långt in i svensk socialdemokrati" (s 76).

Jonsson beskriver i sitt kapitel kollektivavtalsmodellens framväxt och utveckling med särskild fokus på Sverige men också med utblickar mot andra länder. Jonsson uppmärksammar problem med parternas

självreglering av arbetsmarknaden men lägger framförallt vikt vid dess fördelar, både av mer pragmatiskt men också av mer principiellt slag. I anslutning till bland andra Otto-Kahn Freund, en centralgestalt i arbetsrätten som flydde från Tyskland 1933 och så småningom blev professor i juridik i Storbritannien, argumenterar Jonsson för självregleringens demokratiska funktion, närmare bestämt vad den innebär som praktiserande av föreningsfrihet. Jonsson betonar fackföreningarnas roll för att politiskt bearbeta människors erfarenheter och förankra dem i en "reformistisk demokratisk anda" (s 88). För populisterna "är fackföreningar konkurrenter om att företräda det 'sanna' folket" menar Jonsson (s 90). För teknokrater är fackföreningarna inte ett problem så länge de ekonomiska utfallen av självregleringen anses vara rätt men blir problematiska om så uppfattas att inte vara fallet. Förutom att vara en form av praktiserande av politisk frihet – som författarna lägger vikt vid mer allmänt – så möjliggör självreglering av arbetsmarknaden både uttryck för intressen och förhandling kring dessa där parterna får ta ansvar för det som gemensamt uppnås. Jonsson noterar att självreglering baseras på "en kollektiv insikt om att förekomsten av intressemotsättningar måste accepteras" och ger procedurer för att hantera dessa motsättningar (s 109). Att detta dessutom sker i en institution, arbetsmarknaden, som är central för människors liv, gör att självreglering har viktiga demokratiska funktioner att fylla. Jonsson har en viktig poäng i det. I demokratiteoretiska diskussioner spelar arbetsmarknadsreglering ofta en mindre roll, särskilt om man jämför med den mer allmänna diskussionen om betydelsen av civilsamhälle.

Gustavsson diskuterar i sitt kapitel olika sätt att förstå det som utmärker populism. Hans förslag är förstå populism utifrån mellankrigstidens diskussion om liberalism, demokrati och pluralism. Mer specifikt ses Carl Schmitts anti-pluralistiska uppfattning om "samstämmighet mellan folkvilja och

maktutövning" (s 165) som ett uttryck för en populistisk doktrin. Gustavsson fortsätter: "Konkret handlar det om att populisterna anser sitt parti ensamt företräda folkviljan och att vederbörande principiellt avfärdar hänsynstagande till vad partier, tidningar, domstolar och organiserade intressen har att säga" (s 166). Populism förstås således som icke-pluralism och Gustavsson argumenterar övertygande för fördelarna med att avgränsa begreppet på det sättet. Vid sidan av Schmitt tar Gustavsson också sin utgångspunkt i Robert Dahl och hans sätt att varna för demokratins sårbarheter, sårbarheter som inte är tillfälliga utan är inbyggda i demokratin. Gustavsson uppmärksammar tre sådana problem. Det första rör avgränsningen av folket, ett av demokratiteorins verkliga dilemma där det som bekant finns en omfattande statsvetenskaplig och politisk teoretisk debatt. Gustavsson menar att denna sårbarhet används av populisterna för att argumentera att enbart vissa egentligen eller ursprungligen tillhör folket. Även om problemet med folkets avgränsning inte låter sig lösas menar Gustavsson att tillhörighet enbart låter sig motiveras rättsligt, ett synsätt som han förknippar med det som i Tyskland brukar kallas för författningspatriotism. Det andra problemet handlar om vilka som styr och här diskuterar Gustavsson experters makt i förhållande till politiker och väljare i termer av det blandade statsskicket. Gustavsson slår ett slag för att se diskussioner om det blandade statsskicket och maktindelning inte enbart i termer av delningen av statsmakten utan som en fråga om förhållandet mellan politiskt valda representanter och experter. Det tredje problemet rör förhållandet mellan politisk och socio-ekonomisk jämlikhet. Gustavsson noterar att om man inte har ett bra svar på frågan hur det kan "komma sig att allmän och lika rösträtt inte leder till en jämnare fördelning av inkomster, kapital, sysselsättning och levnadsstandard" öppnas dörren för "populistisk agitation i den stora stilen" (s 173). Gustavsson tar i detta avseende fasta på att nyliberalismen

haft som konsekvens en bristande tilltro till förmågan och möjligheterna att påverka socio-ekonomiska förhållanden.

I slutkapitlet funderar de tre författarna gemensamt på hur man kan och bör förhålla sig till de två utmaningarna, populism och nyliberal teknokrati. En viktig del består naturligtvis i att diagnostisera situationen vi befinner oss i och hur det kommer sig att vi hamnat där vi är. Mot bakgrund av det dialektiska förhållandet mellan nyliberalism och populism ställer sig författarna frågan om vad demokratisk reformism betyder och hur den är möjlig. En första slutsats som författarna propagerar för är att kapitalismen måste bäd-
 das in, ekonomin är inte en "avskild sfär som ligger utanför demokratin" (s 209). Den mer specifika innebörden av denna inbäddning ligger i det som i bred mening utgjort en socialdemokratisk tradition, vilket märks i den roll som författarna lägger vid fackföreningar och självreglering. I bokens andra slutsats betonas att kollektivavtalssystemen stärker även den politiska demokratin. Det i sin tur hänger samman med en tredje slutsats, att vi behöver skilja mellan politisk och ekonomisk liberalism. Den förra är oundgänglig för demokratin, medan den ekonomiska liberalismen är ett större problem då den tenderar att ge marknader företräde framför demokratiska organ och marknadsutfall företräde framför social inbäddning av kapitalismen. I bokens fjärde och femte slutsats uppehåller sig författarna vid behovet av att kombinera både horisontella och vertikala perspektiv i den sociala inbäddningen av kapitalismen. Horisontellt rör det sig om att förstärka den nationellt organiserade demokratin, då denna nivå är den där "demokratin kan utgöra en tillräckligt stark motkraft" (s 219). Centralt för denna styrka är emellertid också att det sker "en ny transnationell reglering av kapitalet" (222).

Flera av idéerna känns igen från andra intellektuella och det är naturligtvis lätt att säga att författarna blir svaret skyldiga när det rör den springande punkten hur fredsformeln

ska åstadkommas. Samtidigt är det en alltför lättköpt poäng. Författarna betonar att det handlar om "ett stegvis analys- och reformarbete" (s 221). I en tid när det presenteras många enkla lösningar och mot bakgrund av att en rad av de förändringar som omgestaltat svensk politik under de senaste årtiondena inte föregåtts av någon mer omfattande analys, ligger det mycket i denna ambition. Dessutom var det ju knappast en på förhand utstakad plan som vägledde de trevande försöken att bemästra ekonomiska och politiska kriser under mellankrigstiden när den tidigare fredsformeln utformades.

I allt väsentligt delar jag författarnas uppfattning att den samtida populismen hänger samman med den nyliberala teknokratis djupverkan och att populismen i sin tur gör teknokratiska lösningar tilltalande för politiska beslutsfattare. Deras analys bidrar till en förståelse av denna dialektik som förhoppningsvis kommer att spela roll i svensk offentlig debatt. Samtidigt är det väsentligt att försöka analysera vilken roll respektive element, nyliberalism och teknokrati, spelar. Teknokratiska perspektiv är ju inte begränsade till sin nyliberala variant utan har överhuvudtaget spelat en viktig roll under 1900-talet. Det gäller även fredsformeln mellan kapitalism och demokrati. Lindberg uppmärksammar detta när han påpekar att oförmågan att formulera en omprövning av välfärdsstaten under 1980- och 1990-talen spelade roll för nyliberalismens framgång i Sverige. Jansson uppmärksammar det som problem att hantera av fackföreningar och Gustavsson diskuterar det som ett dilemma rörande expertstyrets roll. Samtidigt skulle möjligen dessa analyser kunna fördjupas. I vilken grad har populismens framväxt att göra med uppluckringen av kapitalismens sociala inbäddning och hur mycket hänger den samman med teknokratiska perspektiv med sin inbyggda distans mellan experter och "vanligt" folk? Det gäller också för formuleringen av en ny fredsformel. Den horisontella och vertikala inbäddningen av kapitalismen

kräver sitt mått av expertstyre. Författarna är naturligtvis medvetna om det men hur kan vi undvika att en ny fredsformel kommer att lida av en teknokratisk slagsida?

Författarna menar att vi inte bör tala om höger- och vänsterpopulism då detta ofta har ett "polemiskt syfte" och inte fruktbart för att förstå populismen: "Att låta populism vara en ytterlighetsposition med avseende på inställning till kapitalismen är enligt vår mening inte bara ofruktbart utan också ägnat att spela populismen i händerna" (s 17). Författarna har onekligen en poäng i detta och Gustavsson gör oss alla en tjänst genom att peka på en kärna till populism. Samtidigt är dagens populism i mångt och mycket del av en längre reaktionär tradition, något som författarna också påpekar vid flera tillfällen. I slutkapitlet skriver de bland annat att "vår tids populism kan förstås som en reaktionär motrörelse mot den rotlöshet, vrede och vanmakt som ett obalanserat marknadssystem leder till" (s 204). Till det bör också läggas att det är en motrörelse mot det som uppfattas som ett djupgående brott med traditionen. Den reaktionära traditionen har sina rötter i reaktionen mot den franska revolutionen och skiljer sig från den "vanliga" konservatismen i att det för reaktionärerna inte längre finns någon institutionell förankring av traditionen att bygga vidare på. Traditionen är bruten på djupet, brottet med den gamla regimen är så omfattande att traditionens återupprättande kräver en kontraposition. Först måste revolutionen förstöras i grunden för att det sedan ska finnas möjlighet att upprätta den tradition som gått förlorad. Det reaktionära tänkandet har betydelse

för fascismens och nazismens framväxt – den konservativa revolutionen – liksom för dagens populism. För flera av dagens populistiska partier och rörelser spelar tanken om en avgörande strid mot de senaste femtio årens radikala förändringar av nationell kultur, genusförhållanden och sexualitet en viktig roll. Författarna uppmärksammar denna tradition men verkar också något skeptiska till de som ser dagens populism som en "reky" mot de senaste halvseklens värderingsändringar (s 206). Anledningen är att nyliberalismens betydelse inte beaktas i denna analys. Även om jag håller med om det så förtar det inte att reaktionen mot värderingsändringar också spelar en roll för populismens framväxt. Det hade varit intressant om dessa dimensioner hade diskuterats i högre grad än vad som nu är fallet.

Sammantaget har författarna gjort offentlig debatt en stor tjänst genom sitt bidrag. De bidrar till en fördjupad förståelse av dialektiken mellan nyliberal teknokrati och populism, vilket ger en bättre bild av förändringarna under de senaste decennierna än vad som vanligtvis åstadkoms när populism diskuteras. De uppmärksammar också dimensioner i detta sammanhang som inte är särskilt framträdande i svensk debatt, till exempel ordoliberalismens betydelse. De bidrar dessutom med klarhet i den begreppsliga bestämningen av populism. Det breda historiska perspektivet ger också en bättre förståelse av de hot mot demokratin som vi idag står inför.

Mikael Spång är verksam vid Malmö universitet.
E-post: mikael.spang@mau.se

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.org